YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

TÜRK DÜNYASI

OCAK-HAZİRAN **2021**

4. SAYI

Salavat Yulaev

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

YUNUS EMRE
ENSTİTÜSÜ

SAHİBİ
Yunus Emre Enstitüsü adına
Prof. Dr. Şeref ATEŞ

EDİTÖR
Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCISI
Hasan NALBANT

YAYIN DANIŞMANI
Prof. Dr. Naciye YILDIZ

YAYIN HAKEMLERİ
Prof. Dr. M . Fatih KİRİŞÇİOĞLU
Prof. Dr. Zühâl YÜKSEL
Prof. Dr. Alimcan İNAYET
Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA
Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM
Doç. Dr. Liubovi CIMPOEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ziyafet KASIMOVA
Dr. Nigar KALKAN
Dr. Ainur MAYEMEROVA
Öğr. Gör. Dr. Cıldız ALIMOVA
Liliya KAIPOVA

Türkiye Türkçesi
Yazı Diliyle

1 Sunuş
3 Salavat Yulaev
11 Ufa
13 Beliş
134 Renkler

Azerbaycan Türkçesi
Yazı Diliyle

15 Salavat Yulaev
23 Ufa
25 Beliş
134 Rənglər

Başkurt
Yazı Diliyle

27 Салауат Юлаев
36 Өфө
38 Бәлеш
134 Төҫтәр

Çağdaş Uygur
Yazı Diliyle

40 سالاۋات يۇلايەۋنىڭ تەرجىمھالى
46 ئۇفا
48 بەلىش
134 رەڭلەر

Gagauz
Yazı Diliyle

50 Salavat Yulaev
58 Ufa
60 Beliş
134 Renklär

Kazak
Yazı Diliyle

62 Салауат Юлаев
70 Уфа
72 Үлкен Бәліш
134 Түстер

Kırgız
Yazı Diliyle

74 Салауат Юлаев
82 Уфа
84 Белиш
134 Түстөр

Kırım Tatar
Yazı Diliyle

86 Salavat Yulaev
94 Ufa
96 Beliş
134 Tüsler

Özbek
Yazı Diliyle

98 Salavat Yulaev
106 Ufa
108 Belyash
134 Ranglar

Tatar
Yazı Diliyle

110 Салават Юлаев
118 Уфа
120 Бәлеш
134 Төсләр

Türkmen
Yazı Diliyle

122 Şalawat Ýulaýew
130 Ufa
132 Beliş
134 Reňkler

SUNUŞ

Sevgili Okurlar,

Bildiğiniz gibi, dergimizin ilk sayısına Türk dünyasının ortak değeri olan Dede Korkut ile başladık; Dede Korkut bizlere yol gösterdi. Atalarımızın geldiği yer dedik, Altayları tanıdık. Ortak yemeğimiz mantının Türk dünyasındaki çeşitlerini öğrendik, sayı isimlerimizde dilimizin ortaklık ve farklılıklarını gördük. İkinci sayımızda derginin çıkarıldığı Enstitünün adına ithafen Yunus Emre'yle gönüller yapmayı amaçladık. Eskişehir'i ve Türk yemeklerinden biri olan zeytinyağlı yaprak sarmasını tanıdık. İnsan organlarının Türk dünyasında nasıl isimlendirildiğini öğrendik. Üçüncü sayıdan itibaren dergimizde Türkiye dışındaki Türk dünyasına alfabetik sırayla yer vermeye başladık. Böylece, üçüncü sayımızda Azerbaycan yer aldı ve Azerbaycan'ın millî şairi Bahtiyar Vahabzade'yle tanış olduk; 2016 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti, 2019 yılında da Dünya Mirası ilan edilen Şeki şehrini, geleneksel yemek Şeki pitisini, "Kim Ne Diyor" köşesinde Türk lehçelerinde hayvanlara ne isim verildiğini öğrendik.

Bu sayımızda Başkurdistan'da buluşuyoruz. Başkurt millî kahramanı Salavat Yulavev'i tanıyıp kahramanlığın "İçerek acı ölüm tasından/İleriye atılmak ve sonra dönmemek" olduğunu Yulayev şahsında bir daha idrak edeceğiz. Vatan ve millet aşkıyla dolu, mücadeleyle geçen kısacık bir hayatı okurken, Yulayev'in yaşadıkları ruhumuzu sızlatacak... Türk dünyası şehri sayfamızda, Ankara'nın kardeş kenti olan ve bu sayının şahsiyeti Yulayev'in anıtının bulunduğu Ufa şehrini, geleneksel tat olarak da Başkurt belişini tanıyacağız… Belki de beliş, bundan sonra Tatar ve Başkurt sofralarından hepimizin sofrasına geçecek, mutlaka Türk dünyasının farklı köşelerinde benzerlerinin yapıldığını düşüneceğiz. Dilimizdeki ortaklık ve farklılıklardan oluşan zenginlikleri de bu sayımızda renkler vasıtasıyla öğreneceğiz.

Her sayıda Türk dünyasının bir coğrafyasında sizlerle buluşmak, kültür değerlerimizi tanımak bizleri mutlu ediyor… Gelecek sayımızda yine Türk dünyasının ve gönül coğrafyamızın başka bir köşesinde birlikteyiz…

Sevgi, selam ve saygılarımızla…

Prof. Dr. Naciye Yıldız

Salavat Yulayev Anıtı - *Ufa, Başkurdistan*

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

Prof. Dr. Naciye Yıldız

SALAVAT YULAYEV

SALAVAT YULAYEV'İN HAYATI

Başkurt halk kahramanı ve şairidir. 1752 veya 1754 yılında Ufa vilayetinin Sibirya yolunun Şaytan-Közey oymağının Tekey köyünde dünyaya gelmiştir. Salavat Yulayev'in doğduğu bu köy de Köylü Ayaklanmasına katılması sebebiyle, ayaklanmanın bastırılmasından sonra, ayaklanmaya katılan diğer birçok köy gibi, İmparatoriçe Katerina'nın müfrezeleri tarafından yakılmıştır. Günümüzde bu ilçe, Salavat Yulayev'in adına hürmeten Salavat olarak adlandırılmaktadır. Salavat Yulayev'in babası Yulay Aznalin, Şaytan-Közey'in ilçe başkanı ve aksakalıdır. Aznalin, 1772'de, Rus ordusuna yardım etmek için Polonya'ya gönderilen Başkurt süvarisinin üç bin kişilik bir müfrezesinin bir parçası olarak Polonya Konfederasyonları ile savaşlara katılmış ve bundan dolayı askerî ödüle layık görülmüştür.

Salavat Yulayev, medrese öğrenimi görmüş ve genç yaşlardan itibaren ülke meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştır. İlin aksakalları tarafından bir lider olacağına inanılan Salavat, 1773 yılında Yayık boylarında Çarlık Rusyasına karşı başlayan özgürlük savaşına bin iki yüz atlıyla katılmıştır.Salavat Yulayev, bu savaşın lideri olan ve Başkurtlara birçok imkân sağlayacağına dair söz veren Yemelyan Pugaçov'un yanında Başkurtların haklarını elde etmesi için yer almıştır. Yulayev'in bu savaşa katılmasının ardında, Başkurtları tekrar topraklarına kavuşturma, onların kendi topraklarında hak ettiği şekilde yaşamalarını sağlama ülküsü yatar. Çünkü XVIII. yüzyılın başlarında Başkurt arazileri Çarlık Rusyası tarafından Rus soylularına, tüccarlarına ve köylülerine verilmiş, maden bulunan yerler de zapt edilmiş; ayrıca Başkurt halkını Hıristiyanlaştırma ve asimilasyon faaliyetleri başlamıştır. Bu şartlar dâhilinde savaşa katılan Salavat, üç defa yaralanıp tekrar savaşa dönerek savaşta büyük kahramanlıklar göstermesine rağmen, 1774 yılının sonunda, henüz 22 yaşında iken esir düşmüş; savaşın kaybedilmesi üzerine, ağır işkencelere maruz bırakılmış,zincirlere vurulmuş şekilde kırbaçlanarak Başkurdistan'ın bir ucundan bir ucuna dolaştırılmış, bütün bunları metanetle karşılamış ve sorgulamalar sırasında hiçbir zaman açık vermemiştir. 1775 yılında babası ve arkadaşlarıyla Baltık Denizi kıyısındaki Paldiski şehrine ömür boyu sürgüne gönderilmiş ve Salavat 1800 yılında, sürgünde vefat etmiştir. Salavat adı, Çarlık Rusyasında yasaklanmış; Sovyetler Birliği Döneminde ise Salavat, halk kahramanı olarak ilan edilmiş ve böylece halkın gönlündeki hak ettiği yere geç de olsa kavuşmuştur. Salavat'ın hayatı, efsaneleşerek günümüze dek anlatılagelmiştir.

Şiirlerinden Emine adlı eşinin ve Ramazan adlı bir oğlunun olduğu anlaşılmaktadır.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

SALAVAT YULAEV

SALAVAT YULAYEV'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Çocuk yaşlardan itibaren Başkurt topraklarının talan edildiğini, köylerin yakıldığını gören Salavat, annesinden halkının yaşadığı acıları dile getiren şarkıları, babasından da halkının geleceğiyle ilgili nasihatleri dinleyerek büyümüştür. Bunlar ve ana dilinde dinlediği masallar, onun sanatçı kişiliğinin oluşmasında etkili olan kültür değerleridir.

Salavat Yulayev, kahramanlığının yanı sıra genç yaşlardan itibaren ozanlık yeteneğiyle de şöhret kazanmış ve halkın gönlünde yer etmiştir. Küçük yaşlarda Başkurt millî çalgısı olan kuray çalmayı öğrenmiş, sevgi dolu şiirler dile getirmiştir. Bu sevgi özellikle ülkesine, ülkesinin sembolü durumunda olan heybetli Ural Dağlarına, ülkenin kahramanlarına ve güzel kızlarınadır. Her türlü güzellik onun savaşçı ancak aynı zamanda duygusal olan ruhunu etkilemiş ve bunları şiirlerinde dile getirmiştir. Onun için dünyadaki en güzel şey "Güzellerden güzel Uralı"dır. Ural, güzelliğinin yanısıra, onun gözünde "göğü aşmış" kadar heybetlidir. Salavat sadece güzellikleri dile getiren şiirler söylememiş, ozanlık yeteneğini savaşa katılan arkadaşlarını yüreklendirmek ve onların kahramanlıklarını övmek üzere de kullanmıştır. Savaşta yaşananları destansı bir üslupla dile getirmiş, bu yönüyle âdeta sözlü tarih yazmış; şiirlerinin sözleri bir ant gibi nesilden nesle yankılanarak neredeyse 150 yıl sonra Zeki Velidi önderliğindeki Başkurtlar için de muhtariyet mücadelesinin fitilini ateşlemiştir. Yulayev'in şiirleri halkın gönlünde ve ezberinde yaşatılmıştır.

Salavat Yulayev, şiirlerini kendisi yazıya geçirmiştir. Ayrıca onun Arap alfabesiyle yazmış olduğu askerî fermanları da günümüze ulaşmıştır.

Yulayev'in şiirlerine ilk olarak dikkat çeken kişi Rus araştırmacı R. İgnatyev olmuştur. İgnatyev, yüz yıl sonra Salavat'ın şiirlerini Rusçaya tercüme ederek yayınlatmıştır. Daha sonra da F. Nefedov halk ozanlarından şairin şiirlerini ve şarkılarını derleyerek Rusçaya tercüme eder ve yayımlar. R. İgnatyev, Salavat'ın şiirlerinin silahsız savaşçıları savaşa cesaretlendirdiğini ve onların silahlı savaşçıların ellerinden silahlarını aldığını, yaralansalar yaralandıklarını, aç kalsalar açlıklarını hissetmediklerini söyleyerek şiirlerin halk üzerindeki etkisini dile getirmektedir.

Salavat Yulayev rahat bir ortamda, oturduğu yerden şiir yazmış ve şaheserler yaratmış bir şair değildir. O, şiirlerinin bir kısmını,genç yaştan itibaren ülkesi uğruna katıldığı savaş aralarında, yaralarının iyileşmesini beklerken yazmıştır. Bu sebeple ondan şaheserler beklemek de yanlıştır. O vatanının sembolü olan Ural'dan uzakta, esen rüzgârların haber getirdiğini düşündüğü anlarda, belki yaralarından ıstırap çekerken yurdunun bal gibi tatlı sularını hatırladığında şiirlerini kaleme almıştır. İşte bu sebeple, bu şiirler çağdaşları ve sonraki nesiller üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Bu etki günümüzde dahi sürmektedir. Salavat Yulayev'in şiirlerinin asıl önemi edebî yapısından değil, halkın üzerinde bıraktığı etkiden kaynaklanmaktadır.

Gördüğü işkenceler sırasında pes etmeyen Salavat Yulayev, kutsal bildiği değerleri için;

Sevgili ailem, sevgili yârim,
Кәзерләләй ғаиләм, һөйгән йәрем,
Doğduğum kutsal toprağım.
Изгегенәтыуғанилкәйем.
Sizi nasıl bırakıp giderim, diye
Һеҙҙетағыташлапкитермен, тип
Dökülüyor gözümden kanlı yaşım.
Түгеләлеркүҙҙәнйәшкәйем.

mısralarında görüldüğü gibi duygusal sözler kullanır. Evlat hasretini yine duygu dolu sözlerle dile getirir:

Emineciğim bekleyip karşılar
Әминәкәйкөтөпкаршыалыр,
Ramazan'ım olur kolunda
Рамаҙанымбулыркулында.
- Merhaba oğlum, merhabaRamazan'ım,
-Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,
Canlar attım sen diyerek yolumda.
Йәндәр аттым һин тип юлымда.

Ülkesinin güzelliklerine

Yürüzen'im, senin esen rüzgârın
Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең
Burunsuz bile güzel koku verir
Танауһыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,

derken, uğradığı veya uğrayacağı işkenceleri, burnunun kesilmesini dile getirmekte, her şeye rağmen halkını savaşa katılmaya çağırmaktadır;

Eyerleyiniz, erler atları,
Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,
Eyerleyiniz gebe kısrakları,
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Acımayın, sonradan yavrularlar,

SALAVAT YULAEV

Йәлләмәгеҙ, һуңынан колонларҙар,
Acıtmayın, namus için,
Йәлләмәгеҙ, намыҫка эйәләр.
Takılarınızı satın, kızlar,
Әлмиҙәктәр һатың, кыҙҙар,
Satın, gerekli olan her şeyi savaş için.
һатың, кәрәк бары һуғышка.

Bunlar yapılmadığı, fedakârlık gösterilmediği takdirde şair, kendilerini bekleyen sonucu, düşmanın yapacaklarını da dile getirir; üstelik bu yaşananlar veya yaşanacaklar ilk ya da son değildir:

Atalarıma verilen ceza gibi,
Бабайҙарға бирғән яза кеүек,
Kaburgadan çengele asarlar;
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Kılıçla baş kesip koparıp
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Mızrak uçlarına takarlar.
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Kırarlar bükerek ayağı ve kolu,
Һындырырҙар бороп аяк-ҡулды,
İşkenceyle sırları sorarlar.
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Kemikleri ezip tokmak ile,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Direğe bağlayıp döndürürler…
Бағанаға бәйләп бороҙар...

İşte bu ve bunun gibi cesur sözler, halkın ruhunda iz bırakan mısraları oluşturur.

Salavat Yulayev ile ilgili olarak şiirler, romanlar, destanlar, tiyatro eserleri yazılmış, operalar bestelenmiş, resimler ve heykeller yapılmış, filmler çekilmiştir. Birçok bölgeye, şehre, kuruluşa ismi verilen Salavat Yulayev'in resmi, Başkurdistan Cumhuriyeti Armasında yer almaktadır.

Salavat Yulayev'in on altı şiiri ve on dokuz şarkı dörtlüğü günümüze ulaşmıştır.

SALAVAT YULAEV

ŞİİRLERİ

URAL’IM

Ey Ural’ım, Ural’ım,
Göğerip yatan Ural’ım!
Nura batmış tepesi
Göğü aşmış Ural’ım!
Seni övüyor şarkılarım,
Seni taçlandırıyor şarkılarım.

Geceleyin gökte ay çıksa,
Altın gibi parlar Ural dağ.
Gündüz göğe güneş çıksa,
Gümüş gibi parlar Ural dağ.

Yamaçlarında, Ural dağ,
Kamış gibi çam ormanın,
Eteğinde, Ural dağ,
Halıdan vadilerin, kırların.

Gözleri kamaştırıyor
Ak, sarı, al çiçekler.
Çiçeklerle bülbüller,
Tanrı’ya tazim ediyor.

Kızıllaşıp çıkan güneşi,
Öterek karşılıyor kuşların.
Sönüp batan güneşi
Öterek uğurlar kuşların.

Уралым

Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурғасумғантүбәhе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.

Төнөнкүккәайҡалкhа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалкhа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.

Биттәреңдә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгеңдә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...

Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.

Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.

Ey Ural’ım, Ural’ım,
Güzellerden güzel Ural’ım!
Sözlerim bitse de dilimde,
Şarkım bitmedi, Ural’ım.

Övüp kuray çalsam,
Bitmeyen name olur.
Övüp şarkı söylesem,
Sözü bitmez şarkı olur.

АйУралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!

Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр

MEMLEKET

Benim doğduğum kırlarım,
Bal gibi tatlı sularım,
Bozkırlarım, ormanım,
Göğü aşmış Ural’ım.
Benim kutsal vatanım,
Sizi seviyor yüreğim.

Göğerip göğe uzanmış
Karlı başı Ural’ın.
Gözleri kamaştıracak gibi
Güzelliği kırlarının.
Bengü överdim ben
Bengü şanın yayardım ben.

Doğup büyüdüğüm ilimden
Kader uzaklara atsa da,

Тыуған илем

Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.

Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.

Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышымйыраҡташлаһа,

ŞİİRLERİ

Sizleri özleyip ulaşırım,
Rüyamda hep sizi görürüm,
Doğduğum kırlarım,
Bal gibi tatlı sularım,
Bozkırlarım, ormanım,
Sevgili güzel Ural'ım!

Memleketten yel esse,
O bana haber getirir,
Doğup büyüdüğüm topraktan,
Candan sevdiğim ilimden,

Doğduğum kırlardan,
Bal gibi tatlı sulardan,
Bozkırlardan, ormandan
Göğü aşan Ural'dan
Bana haber getirir.

ZÜLEYHA
Züleyha, sen gökten inen huri kızı,
Gözlerinde parlıyor Zühre yıldızı.

Gözlerin, sanki, gecede gökyüzü,
Aydınlanıyor o gözlerinde ayın kendisi.

Yerin hurisi ya da cennetin aksi,
Görünüşün, sanki melek sureti.

Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,
Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.

Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән, -

Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

Зөләйха
Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәреңдә балҡый Зөһрә йондоҙо

Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.

Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә кәүҙәһе

Ben garip, Züleyha,
seni çok seviyorum,
Söyleyemeden sözlerimi,
başımı eğiyorum.

Seni övmek için dilim yetersiz
Sevdiğimi söylemeye sözlerim yetersiz

Züleyha, sen yerdeki huri kızı,
Gözlerinde parlıyor göğün yıldızı.

Мин бахыр һине,
Зөләйха, ныҡ һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде,
баш эйәм.

Һинәданйырларөсөн телем зәғиф,
Һөйөүемдеәйтергәһүҙемзәғиф.

Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

PUGAÇOV'A KATILIŞ VE KAHRAMANLA BİRLİK OLMAK
Бүгәсәүгә ҡушылып,Ир-батырға ҡуш булып

Uzak uzak yerlerde,
Bizim görmediğimiz yerlerde,
Don isimli bir nehir varmış.
Nehirde yüzen balığa,
Çalışarak ömür süren halka,
Terlerini döken oğullara,
Ay gibi güzel kızlara,

Don'da hayat darmış.
Orada da hayat darmış.
Don boyundan hareket ederek
Her tarafa göz atarak,
Pugaçov isimli bir bahadır,
Yemelke isimli er bahadır,
Kır kartal gibi ses çıkararak

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға

Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Донбуйынанкүҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бүгәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкәтигәнир-батыр,
Салбөркөттәйсанҡылдап,

ŞİİRLERİ

Yanan ateş gibi parlayarak,
Halka uran bırakmış,
Fakire de hitap bırakmış.

Dağları aşmış bu çağrı,
Suları geçmiş bu davet,
Pugaçov bahadırın yanına
Askergelmiş sayısız.

Eyerleyip at binmiş de,
Beline kılıç takmış da,
Pugaçov isimli bu bahadır,
Yemelke isimli yüce bahadır,
Aslan gibi kükreyip,
Yolunda fırtına çıkartıp,
Töreleriyle çarın,
Toprak ağalarıylaçarın,
Zenginleriyle çarın,
Meclisiyleçarın,
Savaş ve vuruşma başlamış.
Dostlarını toplamış Pugaçov,
Düşmanını kırmış Pugaçov,
Savaşta aldığı şan ile,
Yayık'a ulaşmış Pugaçov.

Anlayınız bu hitaptan:
O bana haber göndermiş,
Kelepçelinin bileğinden,

Янғанүрттәйялҡынлап,
Халыҡҡаоранташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.

Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бугәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.

Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бугәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баярыменәнбатшаның,
Байҙарыменәнбатшаның,
Һанатыменәнбатшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бугәсәү,
Дошманын ҡырған Бугәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бугәсәү.

Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
Бығаулының ҡулынан

Kelepçesini kırayım, demiş o,
Prangalının ayağından,
Prangasını kırayım, demiş o,
Yersiz kalan Başkurt'a
Yerini veririm, demiş o,
Susuz kalan Başkurt'a
Suyunu veririm, demiş o,
Kul olan Başkurt'a
Özgürlük veririm, demiş o.
Başkurtlar kendi toprağında,
Doğup büyüdüğü vatanında,
Kuş olupgöğe çıksınlar,
Balık gibi suda yüzsünler,
Geyik gibi yerde koşsunlar
İşte böyle demiş o.

Haberim var birçok yerden,
Kahraman kahraman erlerden;
Tamyan. Katay, Böryen'den,
Yurmatı, Kıpçak, Üsergen,
Tüngevir'den, Katay'dan[1],
Gencinden, ihtiyat babadan,
Hepsi de hazır bekliyorlar,
Hepsi de ok yay geriyorlar.
Ağız içinde dil yaşar,
Dil ucunda söz yaşar:
Güzel altın kaftanlı,
Çar diyorlar Pugaçov,

Бығауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһендәр,
Боландайерҙәелһендәр, —
Ана шулай тигән ул.

Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан,
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙэсендәтелйөрөй,
Телосондаһүҙйөрөй:
Аҫылалтынсапанлы
Батша, тиҙәр Бугәсәү;

[1]Tamyan. Katay, Böryen, Yurmatı, Kıpçak, Üsergen, Tüngevir, Katay: Başkurt boylarının isimleri

SALAVAT YULAEV

ŞİİRLERİ

Güzelgümüş eyerli
Ata binmiş diyorlar Pugaçov.
Güzel altın kaftanlı
Çar olsa da Pugaçov,
Güzel gümüş eyerli
Ata binse de Pugaçov,
Toprak ağalarınınbaşını kesiyormuş,
Meclistekilerinbaşını kesiyormuş,
Özgürlük getiriyormuş,
Yer, orman, su veriyormuş.
Başkurt'a işte bunlar yetmiş.

Yıl ardından yıl geçti,
Kış oldu da buz bitti.
Uzun yıllar boyunca,
Hamut giymiş gibi bedenine,
Kartal gibi ses çıkaracağızamanda
Sakin kalıp durduk;
Zenginler, ağalar ne buyurursa,
Onu yapıp durduk;
Ne isterse zenginler, töre
Onuverip durduk.
Bel de büktük hizmet için,
Ter de döktük hizmet için,
Altın da verip durduk,
Atını da verip durduk.

Törenin karnı doymadı,

Аҫылкөмөшэйәрле
Атта, тиҙәр, Бугәсәу,
Аҫылалтынсапанлы
Батша булһа ла Бугәсәу,
Аҫылкөмөшэйәрле
Атта булһа ла Бугәсәу,
Баярбашынҡыяикән,
Һанатбашынҡыяикән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.

Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмәйылдарбуйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәйсаңлар заманда
Тыныстороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләрниҡушһа,
Шуныэшләпҡараныҡ;
Ниһорашабай, түрә,
Шуны биреп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтындабиреп̆ҡараныҡ,
Атындабиреп̆ҡараныҡ.

Түрәнеңтамағытуйманы,

Cebri, zulmübırakmadı,
Binlerce mala kıydılar,
Yüzlerce cana kıydılar.
İl lideri yiğitlerin
Gözlerine kurşun döktüler;
Asilden de asil kızları
Köle edip dışarı kovdular.
Kan akıttı gözlerimiz,
Bitti artık sabrımız.
Pugaçov'la birleşerek
Erlerle, bahadırlarla bir olup,
Kazaklara[2] eş olup
Savaşa çıkma günü geldi,
Bağımsızlığı kazanma günü geldi.
Toy zamanı gelince göğüs gerip
Güreşe çıkan kahraman olur mu?
Birbiriyle güreş tutup
Akranını yenen kahraman olur mu?
Halkına canını feda eden,
Düşmandan ilini koruyan,
Eyerleyip ata binen,
Haykırarak düşmana atılan,
Yurdun kahramanı odur.
Yurdun görkü odur.

Atlanın erler, ağabeyler,
Açılsın haydi eski yaralar!
Yaraları özgürlük iyileştirir,

Йәбер-золомонҡуйманы:
Меңәрләпмалдыҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫылдааҫылҡыҙҙарҙы
Ҡолитепситкәҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бугәсәугә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Казактарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡкан ¬ батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡкан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырыпяуғаташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.

Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙыирекуңалтыр,

²Kazaklar: Şiirde Rus Kazakları.

ŞİİRLERİ

Kötü düşman başını alır.
Korkmazsa erler yaradan,
Ok bile geçemez aradan.

Kahramanım, diye kim söylemez
Düşman geldiğinde düzeni olmayan
Ozanım, diye kim söylemez;
Düşman geldiğindesesi çıkmayan.
Seçip aldığı güzelinden
Kanlı yaşını döktürmeden,
Sütünü emdiği annenin
Dertten belini büktürmeden,
Esir kuş gibi Başkurt'a
Çabasız özgürlük var mı ki?
Bir görünüp kaybolanyarasa
Kaderde kime yoldaş olmamış?
Taze otlar, bozkırlar
Kime döşek olmamış?
Yakasına kuş yuva yaparak,
Yanağına sinek yavrulayarak,
Yiğidin başı nerede yatıp kalmamış?
Yük kaldırıp bel bükmeden,
Hıçkırıp kan tükürmeden,
İdil'i aşmadan, ateş saçmadan
Helal kanını dökmeden,
Başkurt'a eşdeğer özgürlük var mıki?
Gökdoğanın yavrusu
Bağda ölür çırpınarak,

Яуыздошманбашынюғалтыр.
Ҡурҡмаç булһа ирҙәр яранан,
Уҡ та үтмәç беҙҙең аранан!

Батырмын, типкемәйтмәй, —
Яукилгәндәйүнеюҡ;
Сәсәнмен, типкемәйтмәй, —
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлапалғанһылыуыңдан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйеңдең
Ҡайғынанбиленбөктөрмәй,
Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолтиткәнябалаҡ
Яҙмышта кемгә юлдашбулмаған?
Бүтәгәүлән, буҙялан
Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһынаҡошоялап,
Яңағынасебен-серәкәйбалалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа ятыпкалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Хәләл ҡаныңды түкмәй, —
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы
Бауҙаүләталпынып,

Asil babanın çocuğu,
Şehit olarak ölür, düşmanla savaşarak
Atmaca geçemeyen ormandan,
Şahin geçer tan vaktinde.
Mihnet ile gün görene kadar,
Savaşta ölelim şan ile!
Elime aldığım bu kömür,
Yurdumdan arta kalan kömür bu;
Alev alıp yanankömür bu.
Elimi yakan bu kömür
İşimizedelil olaydı,
Kömüre dönüşen yeşil otlar
Yolumuza döşek olaydı.
Kartal gibi gökte uçmak,
Balık gibi suda yüzmek,
Geyik gibi kırda koşmak,
Dileğimiz bu olsun!
Pugaçov'la birleşerek,
Er bahadıra eş olup
Bu dileğe ulaşalım!
Özgürlüğe kavuşalım…

Яҡшы атаның балаһы
Шәһитүләяуйөрөп.
Ҡарсыға үтмәç урмандан
Ыласын үтә таң менән.
Михнәтменәнкөнкүргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙанҡалғанкүмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә геуаһ булһынсы.
Күмергәәйләнгәнкүкүлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул иректе яулайыҡ!

Faydalanılan Kaynaklar:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 2004.

Gelgör, Önder Bilal. "Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev". Anasay 6 (2018): 95-110.

Prof. Dr. Naciye Yıldız

UFA

1997 yılında Ankara ile kardeş şehir ilan edilen Ufa, Başkurdistan'ın başkentidir. Ünlü Türkolog ve Başkurt lideri Zeli Velidî Togan, XX. yüzyılın başlarında bu şehirdeki Osmaniye Medresesi'nde okumuştur.

Ufa, Ural dağlarının batı yamaçlarında Ufa ırmağı ile şehrin güneyinden geçen 1430 km uzunluğundaki Ağizel (Akidil) nehrinin kavşak yerinin yakınına, yedi tepe üzerine kurulmuştur. Adını, Akidil nehrinin kolu olan ve şehrin batısından geçen Ufa ırmağından almıştır. Hangi yüzyılda kurulduğuna dair farklı rivayetler vardır. Rus yıllıklarında, Çarlık Rusya'sının 1552'de Kazan Hanlığını, 1556'da Astarhan Hanlığını ele geçirmesinin ardından Rus Çarlığına bağlanan bu topraklarda yaşayan Başkurtların, Ruslara ödedikleri vergilerini, mesafe nedeniyle Kazan'a götürmemek için bir kale kurulmasını talep etmeleri üzerine, 1573 yılında önce bir kale kurulduğuna, kalenin inşaatının bir yılda bittiğine ve daha sonra burada şehir oluştuğuna dair kayıtlar bulunmakla birlikte, 14. yüzyılda yaşamış olan İbn Haldûn, Altın Orda'nın en büyük şehirlerinden birinin Başkurt olduğunu yazmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılar da bugünkü Ufa'nın olduğu yerde, 1574'ten önce bir şehrin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklara göre, Ufa, 1708-1728 yılları arasında Kazan vilâyeti içerisinde yer almış, 1728'de Ufa nahiyesinin merkezi olmuş, 1744'te ise Orenburg vilâyetine dâhil edilmiştir. 1802'de ise Ufa vilâyet olmuştur.

Ufa şehrinin adı, 1773-1775 yılları arasında Yamelyan Pugaçov'un liderlik ettiği ve Çarlık Rusya'sına karşı bir özgürlük mücadelesi olan savaş nedeniyle, kaynaklarda sıkça yer alır. Salavat Yulayev'in de Başkurtların haklarına kavuşması için Yamelyan Pugaçov'un yanında yer aldığı bu savaş sırasında şehir abluka altına alınmış ve zarar görmüştür. Şehir, XX. yüzyılın başlarında Kızılordu ile Aleksandr Kolçak başkanlığındaki Beyaz ordunun mücadelesine sahne olmuş ve taraflar arasında birkaç defa el değiştirdikten sonra Kızılordu tarafından 9 Haziran 1919'da şehirde kesin hâkimiyet sağlanmış, 1922'de kurulan Başkurdistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti'nin başşehri olarak ilan edilmiştir.

Ufa, İdil-Ural Bölgesinin önemli idarî ve ticarî merkezlerindendir. Geleneksel el sanatlarından olan ağaç ve deri işlemeciliği, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Ufa'da sanayinin de temelini oluşturmuş ve bunların yanı sıra makine parçaları ve gıda ürünleri üretimi, mobilyacılık, elektrikli aletler ve prefabrik ev yapımı gibi küçük ve farklı sanayi dalları da gelişmeye başlamıştır. Sanayinin gelişmesinde, 19. yüzyıl sonlarına doğru Akidil üzerinde nehir ulaşımının başlaması ve Kuybışev demiryolunun kurulması da etkili olmuştur. Değişik bölgelere uzanan kara ve demiryollarının kavşak noktasında olması, Uralları aşan demiryolu ile Orenburg demiryolunun Ufa'dan geçmesi ve Akidil nehrindeki taşımacılığın başlangıç noktasında bulunması da Ufa'nın gelişmesinde önemli etkenlerdir. Çevresinde petrol yataklarının bulunması nedeniyle şehirde petrol rafinerisi ve petro kimya tesisleri yer almaktadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Sovyetler Birliği'nin batı bölgelerinden birçok sanayi kuruluşunun Ufa'ya nakledilmesi, şehrin ekonomisini canlandırmıştır. Günümüze değin Ufa, Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Kurumu tarafından birçok defa Moskova'dan sonra yüksek yaşam kalitesine sahip ikinci şehir olarak ilan edilmiştir.

60 fakülten oluşan Başkurt Devlet Üniversitesinin Ufa şehrinde bulunması, şehirde otuzdan fazla devlet üniversitesinin olması, meşhur Gılım Yayınevi, bu şehrin bir eğitim ve kültür şehri olmasında etkilidir.

2012 yılı verilerine göre göre Ufa'nın nüfusu bir milyon yetmiş beş bindir. Bu nüfusu Başkurtlar, Tatarlar, Ruslar ve diğer Türk boyları oluşturmaktadır.

Türkiye Türkçesi
Yazı Diliyle

GEZİLECEK YERLER

Anıtlar: Ufa'da görülmesi gereken anıtlar arasında ilk sırada Salavat Yulayev Anıtı gelmektedir. Şair ve millî kahraman Salavat Yulayev'e ait olan anıt, Akidil nehri kıyısında, şehre hâkim bir tepede, 25 metre yüksekliğindedir. Salavat Yulayev, bu anıtta at üzerinde, savaşta tasvir edilmektedir. Bir başka anıt 1957'de yapılan Rus-Başkurt Dostluk Anıtıdır. Anıt, 33 metre yüksekliğindedir ve anıta 100 basamakla çıkılmaktadır. Anıtın çevresinde çeşitli rölyeflerle birlikte bir Rus ve Başkurt kızının heykeli bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, şehirde Mustay Kerim'e, Minnigali Gubaydillin'e, Şalyapin'e ait olanlar gibi, on civarında anıt bulunmaktadır. Yedi Kız Çeşmesi de görülmesi gereken anıtlardandır.
Camiler: Ufa'da ilk cami 1830'da inşa edilmiştir. Günümüzde, şehirde yirmiye yakın cami vardır. Bunlardan en büyüğü olan Tülpan Camii lale şeklindeki mimarisiyle dikkat çekmektedir ve merkeze 45 dakika uzaktaki Çernikova'dadır. Tülpan Camii 2006 yılında hizmete açılmıştır. Günümüzde Ufa'nın sembol yapılarından biri olan cami, sevgi, barış, dostluk ve kardeşlik gibi temaların sembolüdür.
Müzeler: Ufa'da on yedi devlet müzesi bulunmaktadır. Bir zamanlar kendisinin de dans ettiği ve şimdi bazı fotoğraflarının sergilendiği Başkurt Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'nda, Ufalı olan ünlü Tatar balet Nurayev'e ait müze; zengin etnografik giysi, takı ve eşyaların, binlerce yıl öncesine ait bazı mamut iskeletlerinin ve doldurma hayvan figürlerinin yer aldığı etnografya, zooloji ve arkeoloji müzeleri bunların arasında sayılabilir. Başkurdistan Nesterov Sanat Müzesi de, birçok meşhur ressamın resimlerinin sergilendiği önemli bir müzedir.

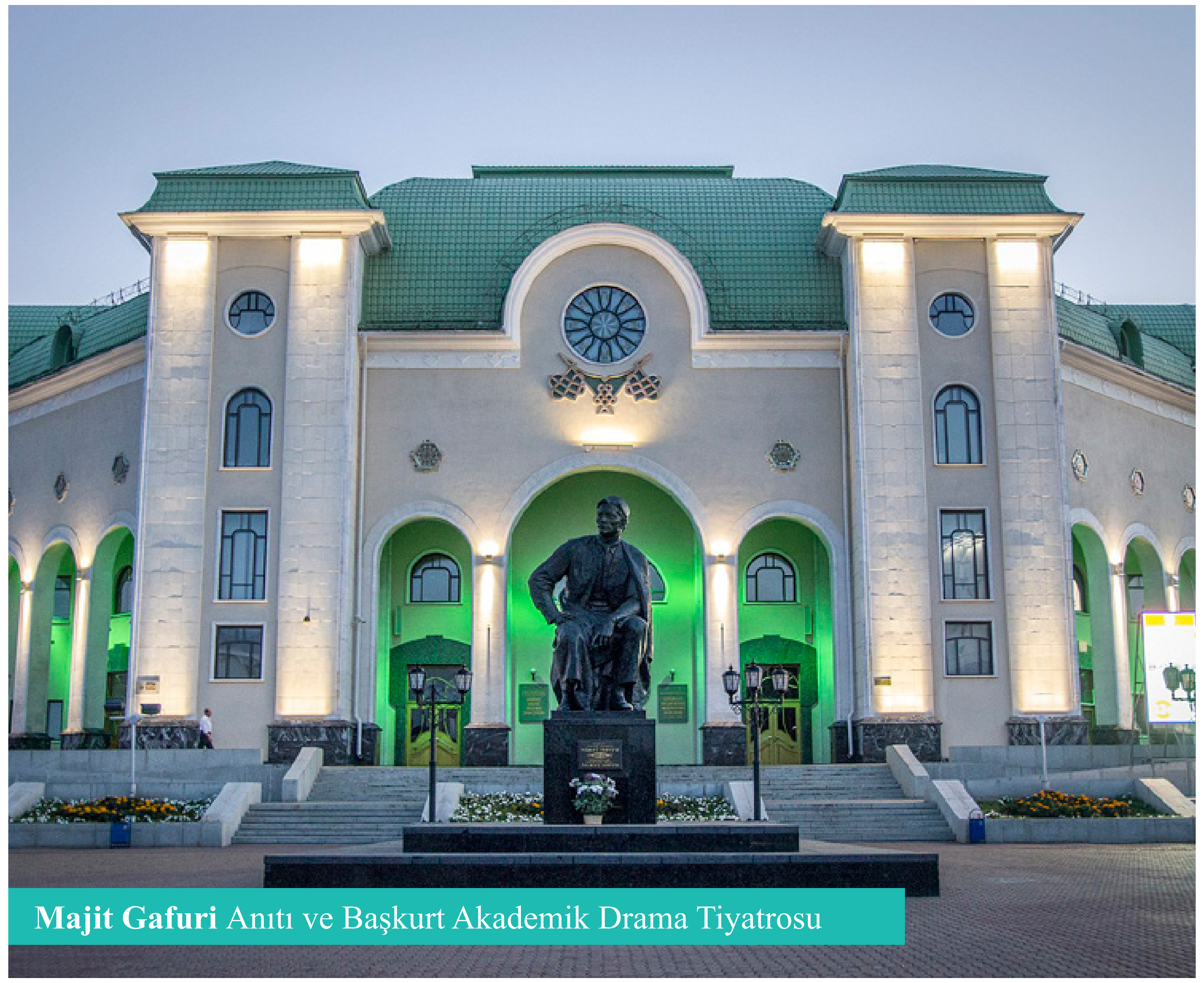

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

Parklar: Ufa'da birçok temalı park ve bahçe bulunmaktadır. Bunlardan birisi Zafer Parkı (Park Pabedi)'dır. Bu park Çernikovka'dadır. Parkın içindeki Savaş Müzesi'nde ise İkinci Dünya Savaşı'ndan kalan silahlar ve askeri malzemeler sergilenmektedir. Ufa Botanik Bahçesinde ise birçok endemik bitki görülebilir.
Köprüler: Şehirde bulunan yirmi iki köprü, eşsiz nehir manzaralarıyla görülmeye değerdir.
Başkurt Devlet Kukla Tiyatrosu: 1932'den bu yana kesintisiz hizmet veren tiyatro, Başkurt ve Rus masallarından yapılan uyarlamaların sergilendiği önemli bir kültür merkezidir.

UFA'DA NE YENİR?

Ufa'da geleneksel Başkurt yemekleri yenilebilir. Geleneksel Başkurt mutfağında et ve hamur ana malzemeyi oluşturur. Diğer Türk boylarından farklı olarak Başkurtlarda kaz eti de en önemli besin kaynaklarındandır. At eti ile hamurun ana malzemesini oluşturduğu bişparmak; iç malzemesi etli olan beliş isimli börek; haşlanmış et ve havuç, soğan gibi sebzelerden oluşan kullama; at etinden yapılma sucuk olan kazılık; kısrak sütünden yapılan kımız; sütle içilen Başkurt çayı; çayla birlikte ikram edilen çak-çak tatlısı; Anadolu'daki pişiye benzeyen bavırhak ve Başkurt balı Ufa'nın ve Başkurtların geleneksel tatlarıdır.

Prof. Dr. Naciye Yıldız

BELİŞ

Büyük Beliş

Küçük Beliş

Başkurtların ve Tatarların bayram yemeklerinden biridir. Misafirler geldiğinde veya tatil günlerinde tüm aile toplanınca da tercih edilen bir yemektir. Beliş genellikle et ve patatesten yapılır. İç malzemede dana eti yaygın olarak kullanılmakla birlikte, koyun eti, tavuk eti, kuş eti, karaciğer; patates yerine de pirinç, bulgur, lahana, kabak kullanılabilir. Malzemeleri aynı olmakla birlikte belişin büyük ve küçük olmak üzere iki farklı şekilde yapılması mümkündür. Büyük beliş orta boy tepsi büyüklüğünde pişirilip dilimlenerek ikram edilir. Küçük belişler ise bir porsiyonluk ebatta hazırlanarak ikram edilir.

Malzemeler

Hamuru için

500 gr un

3/4 su bardağı süt

2 kaşık sıvı yağ

1 yumurta

Yarım kaşık tereyağ

İçi için

400 gr kuzu eti, dana eti veya tavuk eti,

7 tane patates veya 700 gr pirinç/bulgur

2 adet soğan

Tuz ve karabiber

1 bardak et suyu

Üzerine sürmek için bir miktar tereyağ

Yapılışı:

İçinin hazırlanışı:

Beliş pirinçle yapılmak istenirse önce pirinci haşlanır. Patatesli yapılacaksa patates küp küp doğranır. Et de küçük küçük ve küp küp doğranır. Soğanı ince doğranıp tuz ve karabiber eklenerek karıştırılır. Belişin içi hazırdır.

Hazırlanışı

Süt, sıvı yağ, tuz ve un, terayağ karıştırılarak mayasız bir hamur yoğurulur. Hamur 3 parçaya ayrılır; bunlar belişin üstü, altı ve kapağı içindir. Alt kısmı için biraz daha büyük hamur alınır. Kapak olacak üçüncü parça ceviz büyüklüğünde olur.

Büyük parçadan, kullanılacak olan fırın tepsisinden daha büyük ebatta bir yufka açılır. Tepsi önceden yağlanarak bu yufka tepsiye yayılır. Yufkanın üzerine iç malzemeleri yayılır. Hamurun ikinci parçasından daha küçük, sadece tepsi büyüklüğünde ve daha ince bir yufka daha açılır. Bu yufka iç malzemenin üzerine kapatılır. Kenarlarından iki hamur birleştirilir. Hamurun pişerken çok şişmemesi için üzerinden çatal ile bastırılır. Üst yufkaya bir kapak açılır, kapağın etrafı üçüncü hamur parçasının bir kısmından yapılan saç örgüsü şeklinde bir hamurla çevrilir ve kalan hamura kapak şekli verilerek bu delik kapatılır. Beliş, 180-200 dereceye kadar ısıtılmış bir fırında pişirilir. 40 dakika sonra belişin üstündeki kapak açarak sıcak et suyu eklenir (Hazır et suyu yoksa, 1 bardak suya tereyağı ve tuz ekleyip 1-2 dakika kaynatılarak bir su hazırlanabilir). Beliş fırında 1 – 1,5 saat pişirilir.

Belişin pişip pişmediği üstündeki kapak açılıp et ve patates kontrol edilerek anlaşılabilir. Piştikten sonra belişin üstü tereyağ ile yağlanır ve kurumaması için bir süre mutfak havlusu ile örtülür. Biraz ılıklaşınca dilim dilim kesilerek ikram edilir.

Afiyet olsun!

Belaya Irmağı - *Başkurdistan*

Çeviri:
Zülfiye AĞAYEVA

SALAVAT YULAYEV

SALAVAT YULAYEVİN HƏYATI

Başqırd xalq qəhrəmanı və şairidir. 1752-ci və ya 1754-cü ildə Ufa vilayətinin, Sibir yolunun Şeytan-Kuday oymağının Tekey (Tekeyevo) kəndində anadan olmuşdur. Salavat Yulayevin (Yulayoğlunun) anadan olduğu bu kənd də Kəndli Üsyanlarına qatılmış, qiyamların qarşısı alındıqdan sonra üsyana qatılan digər kəndlər kimi Kraliça Yekaterinanın dəstələri tərəfindən yandırılmışdır. Bu gün bu bölgə, Salavat Yulayevin adının şərəfinə Salavat olaraq adlandırılır.

Salavat Yulayevin atası Yulay Aznalin, Şeytan-Kudayın qəza başçısı və ağsaqqalıdır. Aznalin, 1772-ci ildə Rus ordusuna kömək üçün Polşaya göndərilən Başqırd süvari dəstəsinin üç min nəfərlik taqımının tərkibində olmuş, Polşa Konfederasiyaları ilə döyüşlərdə iştirak etmiş və buna görə hərbi mükafata layiq görülmüşdür.

Salavat Yulayev, mədrəsədə təhsil almış və gənc yaşlardan ölkə məsələləri (işləri) ilə məşğul olmağa başlamışdır. Elin ağsaqqallarının bir lider olacağa inandıqları Salavat, 1773-cü ildə min iki üz atlı ilə Çar Rusiyasına qarşı Yayık boylarında başlayan azadlıq hərəkatına qoşulmuşdu. Salavat Yulayev, bu hərəkatın lideri olan və başqırdların haqlarını tələb etmək üçün başqırdlara bir çox imkanlar yaradacağına söz verən Yemelyan Puqaçovun yanında olmuşdur.

Yulayevin bu mübarizədə iştirakının arxasında başqırdları öz torpaqlarına qovuşdurmaq və öz torpaqlarında layiq olduqları şəkildə yaşamalarını təmin etmək idealları dayanırdı. Çünki, XVIII əsrin əvvəllərində başqırd əraziləri Çar Rusiyası tərəfindən rus zadəganlarına, tacirlərinə və kəndlilərinə verilmiş, mədənlərin olduğu bölgələr zəbt edilmiş, eyni zamanda başqırd xalqının xristianlaşdırılması və assimilyasiyası fəaliyyətləri başlamışdı.

Bütün bunları nəzərə alaraq mübarizəyə qoşulan Salavat, üç dəfə yaralansa da yenidən döyüş bölgəsinə qayıtmışdır, böyük qəhrəmanlıqlar göstərməsinə baxmayaraq, 1774-cü ilin sonunda, 22 yaşında əsir düşmüşdür. Azadlıq mübarizəsinin məğlubiyyətindən sonra ağır işgəncələrə məruz qalmış, zəncirlənmiş şəkildə qırmanclanaraq Başqırdıstanın bir ucundan digər ucuna aparılmış, bütün bu olanları mətanətlə qarşılayaraq, istintaq zamanı bir kəlimə belə söyləməmişdir. 1775-ci ildə atası və dostları ilə birlikdə Baltik dənizi sahilindəki Paldiski şəhərinə ömür boyu sürgünə göndərilmiş və Salavat 1800-cü ildə sürgündə vəfat etmişdir. Çar Rusiyasında Salavat adı qadağan edilmiş; Sovet İttifaqı dövründə isə Salavat xalq qəhrəmanı elan edilmiş və beləliklə, gec də olsa xalqın qəlbindəki layiqli yerini almışdır. Salavatın həyatı əfsanələrə, rəvayətlərə çevrilmişdir və bu günə qədər də danışılır.

Şeirlərindən Əminə adlı bir həyat yoldaşının və Ramazan adlı bir oğlunun olduğunu anlamaq mümkündür.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

SALAVAT YULAEV

SALAVAT YULAYEVİN ƏDƏBİ ŞƏXSİYYƏTİ

Uşaqlıqdan Başqırd torpaqlarının talandığını və kəndlərinin yandırıldığını görən Salavat, anasından xalqının iztirablarını dilə gətirən mahnıları, atasından isə xalqın gələcəyi ilə bağlı nəsihətləri dinləyərək böyüdü. Bütün bunlar və ana dilində dinlədiyi nağıllar şairin ədəbi şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edən mədəni dəyərlərdir.

Salavat Yulayev, sadəcə qəhrəmanlığı ilə deyil, gənc yaşlarından başlayaraq aşıqlıq istedadı ilə də şöhrət qazanmış və xalqın qəlbində özünə yer etmişdi. Kiçik yaşlarında Başqırd milli musiqi aləti olan kurayı çalmağı öyrənmiş və sevgi dolu şeirlər söyləmişdi. Bu sevgi, xüsusilə, ölkəsinə, ölkəsinin simvolu olan əzəmətli Ural dağlarına, ölkənin qəhrəmanlarına və gözəl qızlarına aiddir. Hər cür gözəllik onun döyüşkən, ancaq, eyni zamanda emosional ruhuna təsir etmiş və bunları şeirlərində dilə gətirmişdir. Onun üçün dünyadakı ən gözəl şey "Gözəllər gözəli Ural"dır. Gözəlliyi ilə yanaşı Ural onun gözündə "göyü aşacaq" qədər əzəmətlidir.

Salavat sadəcə gözəllikləri dilə gətirən şeirlər oxumaqla qalmamış, mübarizəyə qoşulan silahdaşlarını ruhlandırmaq və onların qəhrəmanlıqlarını tərifləmək üçün aşıqlıq istedadından da istifadə etmişdi. O, mübarizə zamanı yaşanan hadisələri dastan şəklində dilə gətirmiş, bununla da şifahi şəkildə tarix yazmışdı. Şeirlərinin sözləri bir abidə kimi nəsildən-nəslə ötürülərək, 150 il sonra Zəki Validinin rəhbərlik etdiyi başqırdların muxtariyyət (azadlıq) mübarizəsini alovlandırmışdı. Yulayevin şeirləri xalqın könlündə və düşüncəsində yaşadılmışdı.

Salavat Yulayev şeirlərini özü qələmə alırdı. Bundan əlavə onun ərəb əlifbası ilə yazdığı hərbi fərmanlar da bu günə qədər gəlib çatmışdır.

Yulayevin şeirlərinə diqqət çəkən ilk şəxs rus tədqiqatçısı R.İqnatyev olmuşdur. İqnatyev, yüz il sonra Salavatın şeirlərini rus dilinə tərcümə edərək, nəşr etdirmişdi. Daha sonra F.Nefyodov xalq aşıqlarından şairin şeirlərini və mahnılarını toplayıb, rus dilinə tərcümə edərək nəşr etdirmişdi. R.İqnatyev, Salavatın şeirlərinin silahsız döyüşçüləri mübarizəyə ruhlandırdığını və onların silahlı döyüşçülərin əllərindən silahlarını aldığını, yaralansalar belə yaralandıqlarını, ac olsalar belə aclıqlarını hiss etmədiklərini söyləyərək şeirlərin xalqa təsirindən danışmışdır.

Salavat Yulayev oturduğu yerdən rahat şəkildə şeirlər yazan və şah əsərlər yaradan bir şair deyildi. O, bəzi şeirlərini gənc yaşlarından ölkəsi uğrunda iştirak etdiyi müharibələr arasında, yaralarının sağalmasını gözləyərkən yazmışdı. Bu səbəbdən də ondan şah əsərlər gözləmək olmaz. Vətəninin rəmzi olan Uraldan uzaqda, əsən küləklərin xəbər gətirdiyini düşündükdə, bəlkə də yaralarından əziyyət çəkərkən vətəninin bal kimi şirin sularını xatırladıqda şeirlərini qələmə almışdır. Buna görə də, bu şeirlərin müasirlərinə və gələcək nəsillərə böyük təsiri olmuşdu. Bu təsir bu gün də davam edir. Salavat Yulayevin şeirlərinin əsas əhəmiyyəti onların ədəbi quruluşu ilə deyil, xalqda buraxdığı təsir ilə bağlıdır.

Yaşadığı işgəncələr zamanı təslim olmayan Salavat Yulayev, müqəddəs bildiyi dəyərləri üçün:

Sevgili ailəm, sevgili yarım,
Ҡәҙерләләй ғаиләм, һөйгән йәрем,
Doğulduğum müqəddəs torpağım,
Изге генә тыуған илкәйем.
Sizi necə buraxıb gedərəm, deyə
Һеҙҙе нисек ташлап китермен, тип
Tökülər gözümdən qanlı yaşım.
Түгеләләр күҙҙән йәшкәйем.

misralarında olduğu kimi emosional sözlərdən istifadə edir. Övlad həsrətini yenə duyğu dolu sözlərlə dilə gətirir:

Əminəciyim gözləyib qarşılar,
Әминәкәй көтөп каршы алыр,
Ramazanım olar qolunda
Рамаҙаным булыр кулында.
Salam oğlum, salam, Ramazanım,
Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,
Canlar atdım sən deyərək yolumda.
Йәндәр аттым һин тип юлымда.

Ölkəsinin gözəlliklərinə

Yürüzənim, sənin əsən küləyin
Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең
Burunsuz belə gözəl qoxu verir
Танауһыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,

deyərkən, məruz qaldığı və ya yaşayacağı işgəncələri, burnunun kəsilməsini dilə gətirərək, hər şeyə inad xalqını mübarizəyə qatılmağa səsləyirdi;

Yəhərləyin, ərlər atları,
Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,
Yəhərləyin, boğaz qısraqları,
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Üzülməyin, sonra balalayarlar,
Йәлләмәгеҙ, һуңынан колонларҙар,

Üzülməyin, namus üçün,
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Zinətləri satın, qızlar,
Әлмиҙәктәр һатың, ҡыҙҙар,
Satın, lazımlı olan hər şeyi savaş üçün.
һатың, кәрәк бары һуғышҡа.

Bunları etməsələr, fədakarlıq göstərməsələr şair, onları gözləyən sonu və düşmənin edəcəklərini dilə gətirir; bundan əlavə bu yaşananlar və ya yaşanacaqlar ilk ya da son deyildir:

Atalarıma verilən cəza kimi,
Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Qabırğadan çəngələ asarlar;
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Qılıncla baş kəsib qoparıb
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Mizraq uclarına taxarlar.
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Qırarlar bükərək ayağı və qolu,
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
İşgəncə ilə sirləri soruşarlar.
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Sümükləri əzib toxmaqla,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Dirəyə bağlayıb çevirərlər...
Бағанаға бәйләп борорҙар...

Bu və bunun kimi cəsur sözlər, xalqın ruhunda iz buraxan misraları yaradır.

Salavat Yulayevlə bağlı şeirlər, romanlar, dastanlar, teatr əsərləri yazılmış, operalar bəstələnmiş, rəsm əsərləri və heykəllər hazırlanmış, filmlər çəkilmişdir. Bir çox bölgəyə, şəhərə, quruma adı verilən Salavat Yulayevin şəkli Başqırdıstan Respublikasının gerbində də öz əksini tapmışdır. Salavat Yulayevin on altı şeiri və on doqquz mahnısı günümüzə gəlib çatmışdır.

ŞEİRLƏRİ

URALIM
Ey Uralım, Uralım,
Göyərib yatmış Uralım!
Nura yetişmiş təpəsi
Göyü aşmış Uralım!
Səni tərifləyir nəğmələrim,
Səni taclandırır nəğmələrim.

Gecə ikən göydə ay çıxsa,
Qızıl kimi parlayar Ural dağ.
Gündüz göyə günəş çıxsa,
Gümüş kimi parlayar Ural dağ.

Yamaclarında, Ural dağ,
Qamış kimi şam ormanın (meşən),
Ətəyində, Ural dağ,
Xalıdan vadilərin, çöllərin.

Gözləri qamaşdırır
Ağ, sarı, al çiçəklər.
Çiçəklərlə bülbüllər,
Tanrıya təzim edir.

Qızarıb çıxan günəşi,
Oxuyaraq qarşılayır quşların.
Sönüb batan günəşi
Oxuyaraq yola salır quşların.

УРАЛЫМ
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурға сумған түбәһе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.

Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.

Биттәрендә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгендә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...

Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.

Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.

Ey Uralım, Uralım,
Gözəllərdən gözəl Uralım!
Sözlərim bitsə də dilimdə,
Nəğməm bitmədi, Uralım.

Tərifləyib kuray çalsam,
Bitməyən namə olar.
Tərifləyib nəğmə desəm,
Sözü bitməyən nəğmə olar.

MƏMLƏKƏT
Mənim doğulduğum çöllərim,
Bal kimi şirin sularım,
Bozqırlarım, ormanım (meşəm),
Göyü aşmış Uralım.
Mənim müqəddəs Vətənim,
Sizi sevir ürəyim.

Göyərib göyə uzanmış
Qarlı başı Uralın.
Gözləri qamaşdıracaq kimi
Gözəlliyi qırların (çöllərin).
Bəngü(sonsuz) öyərdim mən
Bəngü şanın yayardım mən.

Doğub böyüdüyüm elimdən
Tale uzaqlara atsa da,

Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!

Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр

ТЫУҒАН ИЛЕМ
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.

Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.

Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,

ŞEİRLƏRİ

Sizlər üçün darıxıb, gələrəm,
Yuxumda həmişə sizi görərəm,
Doğulduğum çöllərim,
Bal kimi şirin sularım,
Bozqırlarım, ormanım,
Sevgili gözəl Uralım!

Məmləkətdən yel əssə,
O mənə xəbər gətirir,
Doğub böyüdüyüm torpaqdan,
Candan sevdiyim elimdən,

Doğulduğum çöllərdən,
Bal kimi şirin sulardan,
Bozqırlardan, ormandan
Göyü aşan Uraldan
Mənə xəbər gətirir.

Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,
Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.

Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән, -

Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

ZÜLEYXA

Züleyxa, sən göydən enən huri qızı,
Gözlərində parlayır Zöhrə ulduzu.

Gözlərin, sanki, gecədə göy üzü,
Aydınlanır o gözlərində ayın özü.

Yerin hurisi ya da cənnətin əksi,
Görünüşün, sanki mələk surəti.

Mən qərib, Züleyxa, səni çox sevirəm,
Söyləmədən sözlərimi, başımı əyirəm.

Səni tərifləmək üçün dilim kifayətsiz,
Sevdiyimi söyləməyə sözlərim kifayətsiz.

Züleyxa, sən yerdəki huri qızı,
Gözlərində parlayır göyün ulduzu.

ЗӨЛӘЙХА

Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәреңдә балҡый Зөһрә йондоҙо

Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.

Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә кәүҙәһе

Мин бахыр һине, Зөләйха, ныҡ һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш эйәм.

Һиңә дан йырлар өсөн телем зәғиф,
Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.

Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

PUQAÇOVA QOŞULMAQ VƏ QƏHRƏMANLA BİRLİK OLMAQ
Бүгәсәүгә ҡушылып,Ир-батырға ҡуш булып

Uzaq uzaq yerlərdə,
Bizim görmədiyimiz yerlərdə,
Don adlı bir çay varmış.
Çayda üzən balığa,
Çalışaraq ömür sürən xalqa,
Tərlərini tökən oğullara,
Ay kimi gözəl qızlara,

Donda həyat darmış.
Orada da həyat darmış.
Don boyundan hərəkət edərək,
Hər tərəfə göz gəzdirərək,
Puqaçov adlı bir bahadır,
Yemelke adlı ər bahadır,

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға

Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Дон буйынан ҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бүгәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,

ŞEİRLƏRİ

Qır qartal kimi səs çıxararaq,
Yanan od kimi parlayaraq,
Xalqa çağırış göndərmiş,
Kasıba müraciət göndərmiş.
Dağları aşmış bu müraciət
Suları keçmiş bu dəvət,
Puqaçov bahadırın yanına
Əsgər gəlmiş saysız.

Yəhərləyib at minmiş də,
Belinə qılınc taxmış da,
Pugaçov adlı bu bahadır,
Yemelke adlı böyük bahadır,
Aslan kimi kükrəyib,
Yolunda fırtına qoparıb,
Adətləri ilə çarın,
Torpaq ağaları ilə çarın,
Varlıları ilə çarın,
Məclisi (parlamenti) ilə çarın,
Savaş və vuruşma başlamış.
Dostlarını toplamış Puqaçov,
Düşmənini qırmış Puqaçov,
Savaşda aldığı şan ilə,
Yayıka ulaşmış Puqaçov.

Anlayın bu xitabdan:
O mənə xəbər göndərmiş,
Qandallıların biləyindən,

Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған урттәй ялҡынлап,
Халыҡҡа оран ташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.
Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бүгәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.

Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бүгәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Һанаты менән батшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бүгәсәү,
Дошманын ҡырған Бүгәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бүгәсәү.

Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
Бығаулының ҡулынан

Qandallarını qırım, demiş o,
Zəncirlinin ayağından,
Zəncirini qırım, demiş o,
Yersiz qalan başqırda
Yerini verərəm, demiş o,
Susuz qalan başqırda
Suyunu verərəm, demiş o,
Qul olan başqırda
Azadlıq verərəm, demiş o.
Başqırdlar öz torpağında,
Doğulub böyüdüyü Vətənində,
Quş olub göyə uçsunlar,
Balıq kimi suda üzsünlər,
Maral kimi yerdə qaçsınlar,
Ona belə demiş o.

Xəbərim var bir çox yerdən,
Qəhrəman qəhrəman ərlərdən;
Tamyan-Katay, Böryəndən,
Yurmatı, Qıpçaq, Üsərgən,
Tünqevirdən, Kataydan[1],
Gəncindən, ixtiyar atadan,
Hamısı da hazır gözləyirlər,
Hamısı da ox, yay gərirlər.
Ağız içində dil yaşayar,
Dil ucunda söz yaşayar:
Gözəl altın qaftanlı,
Çar deyirlər Puqaçov,

Бығауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр, —
Ана шулай тигән ул.

Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан,
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бүгәсәү;

[1] Tamyan. Katay, Böryen, Yurmatı, Qıpçaq, Üsərqən, Tünqevir, Katay: Başqırd boylarının (tayfalarının) adları

ŞEİRLƏRİ

Gözəl gümüş yəhərli
Ata minmiş deyirlər Puqaçov.
Gözəl altın qaftanlı
Çar olsa da Pugaçov,
Gözəl gümüş yəhərli
Ata minsə də Puqaçov,
Torpaq ağalarının başını kəsirmiş,
Məclisdəkilərin başını kəsirmiş,
Azadlıq gətirirmiş,
Yer, orman, su verirmiş.
Başqırda bunlar yetmiş.

İl ardından il keçdi,
Qış oldu da buz bitdi.
Uzun illər boyunca,
Gərdənlik geyinmiş kimi bədəninə,
Qartal kimi səs çıxaracağı zamanda
Sakit qalmağa çalışdıq;
Zənginlər, ağalar nə buyurdusa,
Onu etməyə çalışdıq;
Nə istəsə ağalar, adət
Onu verməyə çalışdıq.
Bel də bükdük xidmət üçün,
Tər də tökdük xidmət üçün,
Altın da verməyə çalışdıq,
Atını da verməyə çalışdıq.

Adətinin qarnı doymadı,

Аҫыл көмөш эйәрле
Атта, тиҙәр, Бығасәү,
Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бығасәү,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта булһа ла Бығасәү,
Баяр башын ҡыя икән,
Һанат башын ҡыя икән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.

Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тыныс тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һораһа бай, түрә,
Шуны биреп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ

Түрәнең тамағы туйманы,

Təzyiqi (təqibi), zülmü, buraxmadı,
Minlərcə mala qıydılar,
Yüzlərcə cana qıydılar.
El lideri igidlərin
Gözlərinə qurşun tökdülər.
Əsildən də əsilli qızları
Qul edib, çölə qovdular.
Qan axıtdı gözlərimiz,
Bitdi (tükəndi) artıq səbrimiz.
Puqaçovla birləşərək
Ərlərlə, bahadırlarla bir olub,
Kazaklara[2] eş olub
Savaşa çıxma günü gəldi,
Müstəqilliyi qazanma günü gəldi.
Toy zamanı sinə gərib
Güləşə çıxan qəhrəman olarmı?
Bir-biriləri ilə güləşib
Yaşıdını yenən qəhrəman olarmı?
Xalqına canını fəda edən,
Düşməndən elini qoruyan,
Yəhərləyib ata minən,
Hayqıraraq düşmənə atılan,
Yurdun qəhrəmanı odur.
Yurdun görkü odur.

Atlanın ərlər, ağa bəylər,
Açılsın haydı əski yaralar!
Yaraları azadlıq bağlar,

Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп ситкә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бығасәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Казактарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш кереп,
Көрәшкә сыҡкан ¬ батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡкан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.

Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр,

[2]Kazaklar: Şeirdə Rus Kazakları.

ŞEİRLƏRİ

Pis, düşmən başını alar!
Qorxmazsa ərlər yaradan,
Ox belə keçə bilməz aradan.

Qəhrəmanım, deyə kim söyləməz;
Düşmən gələndə intizamı olmayan
Ozanım, deyə kim söyləməz;
Düşmən gələndə səsi çıxmayan.
Seçib aldığı gözəlindən
Qanlı yaşını tökdürmədən,
Südünü əmdiyi ananın
Dərddən belini bükdürmədən,
Əsir quş kimi başqırda
Səy göstərmədən azadlıq varmı?
Bir görünüb bir yox olan yarasa
Taledə kimə yoldaş olmamış?
Təzə otlar, bozqırlar
Kimə döşək olmamış?
Yaxasına quş yuva qurararaq,
Yanağına sinək (milçək) balalayaraq,

İgidin başı harada yatıb qalmamış?
Yük qaldırıb bel bükmədən,
Hıçqırıb qan tüpürmədən,
İdili aşmadan, od saçmadan
Halal qanını tökmədən,
Başqırda müadil azadlıq varmı?
Göydoğanın balası

Яуыҙ дошман башын юғалтыр
Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,
Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан!

Батырмын, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә йүне юҡ;
Сәсәнмен, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлап алған һылыуынҙан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйенҙең
Ҡайғынан билен бөктөрмәй,
Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолт иткән ябалаҡ
Яҙмышта кемгә юлдашбулмаған?
Бүтәгә үлән, буҙ ялан
Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһына ҡош оялап,
Яңағына себен-серәкәйбалалап,

Ир-егеттең башы ҡайҙа ятыпкалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Хәләл ҡаныңды түкмәй, —
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы

Bağda ölür çırpınaraq,
Əsilli atanın balası,
Şəhid olaraq ölür, düşmənlə savaşaraq.
Qırğı keçə bilməyən meşədən,
Şahin keçər dan vaxtında.
Möhnət ilə gün görənə qədər,
Döyüşdə ölək şan ilə!

Əlimə aldığım bu kömür,
Yurdumdan qalan kömür bu;
Alovlanıb yanan kömür bu.
Əlimi yandıran bu kömür
İşimizə dəlil olardı,
Kömürləşən yaşıl otlar
Yolumuza döşək olardı.
Qartal kimi göydə uçmaq,
Balıq kimi suda üzmək,
Maral kimi çöldə qaçmaq,
Diləyimiz bu olsun!
Puqaçovla birləşərək,
Ər bahadıra eş (yoldaş) olub
Bu diləyə çataq!
Azadlığa qovuşaq…

Бауҙа үлә талпынып,
Яҡшы атаның балаһы
Шәһит үлә яу йөрөп.
Ҡарсыға үтмәҫ урмандан
Ыласын үтә таң менән.
Михнәт менән көн күргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!

Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙан ҡалған күмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә геуаһ булһынсы.
Күмергә әйләнгән күк үлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул иректе яулайыҡ!

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY yayınları, 2004.

Gelgör, Önder Bilal. "Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev". Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Zülfiye AĞAYEVA

UFA ŞƏHƏRİ

1997-ci ildə Ankara ilə qardaş şəhər elan edilən Ufa, Başqırdıstanın paytaxtıdır. Məşhur türkoloq və başqırd lideri Zəki Validi Toğan, XX əsrin əvvəllərində bu şəhərdəki Osmaniyyə Mədrəsəsində təhsil almışdır.

Ufa, Ural dağlarının qərb ətəklərində Ufa çayı ilə şəhərin cənubundan keçən 1430 km uzunluğundakı Ağidel (Ağidil) çayının qovuşduğu yerin (qovşağının) yaxınlığında, yeddi təpə üzərində inşa edilmişdi. Adını Ağidel çayının bir qolu olan və şəhərin qərbindən keçən Ufa çayından götürür. Şəhərin əsasının hansı əsrdə qoyulması ilə bağlı müxtəlif rəvayətlər vardır. Rus salnamələrində, Çar Rusiyası 1552-ci ildə Kazan xanlığını və 1556-cı ildə Həştərxan xanlığını ələ keçirməsi ilə Rus Çarlığına tabe olan bu torpaqlarda yaşayan başqırdların, ruslara ödədikləri vergilərini, məsafənin uzunluğu səbəbindən Kazana aparmamaq üçün bir qala tikilməsini tələb etmələrindən sonra, 1573-cü ildə əvvəlcə bir qala tikildiyinə, qalanın inşasının bir ildə bitdiyinə və daha sonra burada şəhər qurulduğunu bildirən qeydlərlə birlikdə, XIV əsrdə yaşamış olan İbn Xəldun Qızıl Ordanın ən böyük şəhərlərindən birinin Başqırd olduğunu yazır. Aparılan arxeoloji qazıntılar da bugünkü Ufanın olduğu yerdə, 1574-cü ildən əvvəl də bir şəhərin olduğunu təsdiq edir.

Mənbələrə görə, Ufa 1708-1728-ci illər arasında Kazan vilayətinin tərkibində imiş, 1728-ci ildə Ufa vilayətinin mərkəzi olmuş, 1744-cü ildə isə Orenburq vilayətinə daxil edilmişdi. 1802-ci ildə Ufa vilayətə çevrilmişdi.

1773-1775-ci illər arasında Yemelyan Puqaçovun başçılıq etdiyi və Çar Rusiyasına qarşı aparılan azadlıq mübarizəsi olan müharibə səbəbi ilə Ufa şəhərinin adına mənbələrdə sıx (tez-tez) rast gəlinir. Salavat Yulayevin (Yulayoğlu) də Başqırdların hüquqlarını qazanması üçün Yemelyan Puqaçovun tərəfində olduğu bu müharibə əsnasında şəhər mühasirəyə alınmış və dağıdılmışdı. Şəhər, XX əsrin əvvəllərində Qızıl Orda ilə Aleksandr Kolçakın rəhbərlik etdiyi Ağ Orda arasındakı mübarizəyə şahid olmuşdu. Tərəflər arasında bir neçə dəfə əl dəyişdirdikdən sonra, 9 iyun 1919-cu ildə Qızıl Orda şəhər üzərində tamamən hakimiyyəti ələ keçirmişdi. 1922-ci ildə isə şəhər Başqırdıstan Sovet Sosialist Muxtar Respublikasının paytaxtı elan edilmişdi.

Ufa İdil-Ural bölgəsinin mühüm inzibati və ticarət mərkəzlərindən biridir. Ənənəvi əl işləri olan oymaçılıq və dəri emalı, XIX əsrin ortalarından başlayaraq Ufada sənayenin əsasını təşkil etmişdi. Bunlarla yanaşı maşın hissələri, qida məhsulları istehsalı, mebel, elektrikli cihazlar və yığma evlərin istehsalı kimi kiçik və fərqli sənaye sahələri də inkişaf etməyə başlamışdı. XIX əsrin sonlarına doğru Ağideldə çay nəqliyyatının başlanması və Kuybışev dəmir yolu xəttinin çəkilməsi də sənayenin inkişafına təsir etmişdi. Müxtəlif bölgələrə uzanan avtomobil və dəmir yollarının qovşağında yerləşməsi, Ural dağlarından keçən dəmir yolları ilə Orenburq dəmir yolunun buradandan keçməsi və Ağidel çayındakı nəqliyyatın başlanğıcında yerləşməsi Ufanın inkişafına təsir edən mühüm amillərdəndir. Ətrafında neft yataqları olduğundan şəhərdə neft emalı və neft-kimya müəssisələri də var. İkinci Dünya müharibəsi dövründə Sovetlər Birliyinin qərb bölgələrindən bir çox sənaye müəssisəsinin Ufaya köçürülməsi şəhərin iqtisadiyyatını stimullaşdırdı. Bu günə qədər Ufa, Rusiya Federasiyasının Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən dəfələrlə Moskvadan sonra yüksək həyat keyfiyyətinə sahib ikinci şəhər olaraq elan edilmişdir.

60 fakültədən ibarət Başqırd Dövlət Universitetinin Ufada yerləşməsi, otuzdan çox dövlət universitetinin burada olması, məşhur Qılım nəşriyyatı, bu şəhərin təhsil və mədəniyyət mərkəzi olmasında böyük rol oynayır.

2012-ci ilin məlumatlarına görə Ufa əhalisi bir milyon yetmiş beş min nəfərdir. Bu əhali başqırdlardan, tatarlardan, ruslardan və digər türk tayfalarından ibarətdir.

UFA ŞƏHƏRİ

GÖRMƏLİ YERLƏRİ

Abidələr: Ufadakı görməli abidələr sırasında ilk yeri Salavat Yulayev (Yulayoğlu) abidəsi tutur. Şair və milli qəhrəman Salavat Yulayevə (Yulayoğlu) məxsus olan 25 metr hündürlüyündəki bu abidə Ağidel çayı sahilində, şəhərə baxan bir təpədə yerləşir. Salavat Yulayev (Yulayoğlu) bu abidədə at üzərində, döyüşdə təsvir edilmişdir. Digər bir abidə 1957-ci ildə qoyulmuş Rus-Başqırd Dostluğu Abidəsidir (Dostluq Abidəsi). Abidənin hündürlüyü 33 metrdir və oraya 100 pillə ilə qalxılır. Abidənin ətrafında müxtəlif qabartma təsvirləri ilə yanaşı bir rus və başqırd qızının heykəli vardır. Bunlarla yanaşı Mustay Kərimə, Minniqali Qubaydulinə, Şalyapinə aid olan heykəllər kimi ona yaxın abidə vardır. "Yeddi Qız" fəvvarəsi görülməsi lazım olan abidələrdəndir.

Məscidlər: Ufadakı ilk məscid 1830-cu ildə inşa edilmişdir. Bu gün şəhərdə iyirmiyə yaxın məscid var. Bunlardan ən böyüyü olan Lalə-Tülpan Məscidi lalə formasındakı memarlığı ilə diqqət çəkir və mərkəzə 45 dəqiqə məsafədəki Çernikovkadadır. Lalə-Tülpan məscidi 2006-cı ildə istifadəyə verilmişdir. Bu gün Ufanın simvolik abidələrindən biri olan məscid, sevginin, sülh, dostluq və qardaşlıq kimi dəyərlərin simvoludur.

Muzeylər: Ufa şəhərində Başqırdıstan Milli Muzeyi də daxil olmaqla on yeddi dövlət muzeyi var. Bir zamanlar özünün də rəqs etdiyi və indi bəzi şəkillərinin nümayiş etdirildiyi Başqırd Dövlət Opera və Balet Teatrında, Ufalı olan məşhur Tatar balet rəqqası Nuriyevə məxsus muzey; zəngin etnoqrafik geyim, zinət əşyaları və əşyalar, minlərlə il əvvələ aid bəzi mamont skeletlerini və içi doldurulmuş heyvan fiqurlarını özündə cəmləşdirən etnoqrafiya, zoologiya və arxeologiya muzeyləri bunlara misal ola bilər. Başqırdıstan Nesterov İncəsənət Muzeyi də bir çox məşhur rəssamın rəsmlərinin

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

sərgiləndiyi mühüm bir muzeydir.

Parklar: Ufada bir çox park və bağ var. Bunlardan biri Zəfər Parkıdır. Bu park Çernikovkadadır. Parkdakı Müharibə Muzeyində İkinci Dünya müharibəsinə aid silahlar və hərbi texnikalar sərgilənir. Ufa Nəbatat Bağında isə bir çox endemik bitki növlərini görmək mümkündür.

Körpülər: Şəhərdə olan iyirmi iki körpü, bənzərsiz (özünəməxsus) çay mənzərələrini görməyə dəyər.

Başqırd Dövlət Kukla Teatrı: 1932-ci ildən bəri fasiləsiz olaraq xidmət göstərən bu teatr, başqırd və rus nağıllarının səhnələşdirilərək nümayiş olunduğu mühüm bir mədəniyyət mərkəzidir.

UFADA NƏ YEMƏK OLAR?

Ufada ənənəvi başqırd yeməkləri yeyilə bilər. Ənənəvi başqırd mətbəxinin əsas tərkib hissəsi ət və xəmir kimi ərzaqlardan ibarətdir. Digər türk tayfalarından fərqli olaraq başqırdlarda qaz əti ən vacib qida rasionlarından biridir. At əti və xəmirin əsas tərkib hissəsi olduğu bişparmak (beşbarmaq); içi ətli olan bəliş adlı börək; qaynadılmış ət və yerkökü, soğan kimi tərəvəzlərdən hazırlanan kullama; at ətindən hazırlanmış kolbasa olan kazılık; qısraq südündən düzəldilən qımız; südlə içilən başqırd çayı; çayla birlikdə verilən çak-çak (sek-sek) şirniyyatı; Anadoludakı pişiyə (sadə ponçikə) bənzəyən bavırhak və məşhur Başqırd balı Ufanın və başqırdların ənənəvi şirniyyatlarıdır.

Çeviri:
Zülfiye AĞAYEVA

BƏLİŞ

Büyük Bəliş

Kiçik Bəliş

Azerbaycan Türkçesi
Yazı Diliyle

Başqırdların və tatarların bayram yeməklərindən biridir. Tətil günlərində bütün ailə bir yerə toplandıqda və ya qonaq gəldiyində hazırlanan bir yeməkdir. Beliş/bəliş adətən ət və kartofdan hazırlanır. İçi üçün dana ətindən geniş istifadə olunmasına baxmayaraq, eyni zamanda onun yerinə qoyun əti, toyuq əti, qaz əti, qaraciyər; kartof yerinə isə düyü, bulğur, kələm, qabaq istifadə oluna bilər. Beliş/bəliş ərzaqlar eyni olmaqla böyük və ya kiçik şəkildə hazırlana bilər. Böyük beliş/bəliş orta ölçülü bir sini böyüklüyündə bişirilib, dilimlənərək süfrəyə verilir. Kiçik beliş/bəliş isə bir nəfərlik hazırlanaraq süfrəyə verilir.

Ərzaqlar:

Xəmiri üçün:

500 qr un

¾ stəkan süd

2 qaşıq duru yağ

1 yumurta

Yarım qaşıq kərə yağı

İçi için

İçi üçün:

400 qr quzu əti, dana əti, toyuq əti

7 ədəd kartof və ya 700 qr düyü/bulğur

2 ədəd soğan

Duz və istiot

1 stəkan ət suyu

Üzərinə sürtmək üçün bir qədər kərə yağı

Hazırlanması:

Yapılışı:

İçinin hazırlanması:

Beliş/bəliş düyü ilə hazırlanırsa, əvvəlcə düyü qaynadılır. Kartof ilə hazırlanırsa, kartof kub şəklində kəsilir. Ət də kiçik hissələrə ayrılaraq quşbaşı doğranır. Soğan incə-incə/nazik doğranıb, duz və istiot əlavə edilərək qarışdırılır. Belişin/bəlişin içi hazırdır.

Xəmirinin hazırlanması:

Süd, duru yağ, duz və un, kərə yağı qarışdırılaraq maya qatılmamış bir xəmir yoğrulur. Xəmir üç hissəyə (kündəyə) ayrılır; bunlar bəlişin üstü, altı və qapağı üçündür. Altı üçün bir qədər böyük xəmir ayrılır. Qapaq üçün ayrılan kündə isə qoz böyüklüyündə olur.

Ayrılan xəmirin böyük hissəsindən soba tavasında böyük boyda bir yuxa yayılır. Yuxa əvvəlcədən yağlanmış tavaya yerləşdirilir. Yuxanın üzərinə içlik tökülərək yayılır. Xəmirin ikinci hissəsindən tava böyüklüyündə daha nazik yuxa yayılır. Yayılan bu yuxa içliyin üzərinə örtülür. Kənarlarından iki xəmir birləşdirilir. Xəmirin bişərkən çox şişməməyi üçün üstü çəngəllə deşilir. Üst yuxaya bir qapaq açılır, qapağın ətrafı üçüncü xəmirin bir hissəsindən hazırlanmış hörük şəklində bir xəmirlə əhatə olunur və qalan xəmirə qapaq şəkli verilərək bu dəlik bağlanır. Bəliş 180-200 dərəcəyə qədər qızdırılan sobada bişirilir. 40 dəqiqə sonra bəlişin üstündəki `qapağı açılaraq və isti ət suyu əlavə edilir. (Hazır ət suyu yoxdursa, 1 stəkan suya kərə yağı və duz əlavə edib 1-2 dəqiqə qaynadılaraq su hazırlamaq olar). Bəliş sobada 1 - 1,5 saat bişirilir.

Belişin/bəlişin bişib-bişmədiyini bilmək üçün üstündəki qapağı açaraq ət və kartofun bişməsinə baxılır. Bişəndən sonra belişin/bəlişin üstü kərə yağı ilə yağlanır və quruması üçün bir müddət mətbəx dəsmalı ilə örtülür. Bir az soyuduqdan sonra dilimlənərək süfrəyə verilir.

Nuş olsun!

Lale Cami - ***Ufa, Başkurdistan***

Çeviri:
Dr. Akhat SALIKHOV

САЛАУАТ ЮЛАЕВ

САЛАУАТ ЮЛАЕВТЫҢ ТОРМОШО

Башҡорт халҡының милли батыры һәм шағиры. 1752 йәки 1754 йылда Өфө губернаһы Себер юлы Шайтан-Көҙәй волосы Тәкәй ауылында тыуа. Салауат Юлаевтың тыуған ауылы ла крәҫтиәндәр восстаниеһында ҡатнашҡаны сәбәпле ихтилал баҫтырылғандан һуң ихтилалда ҡатнашҡан башҡа ауылдар кеүек Икенсе Екатерина батшабикәнең ғәскәрҙәре тарафынан яндырыла. Әлеге көндә Салауат Юлаевҡа ихтирам йөҙөнән ул тыуған ер Салауат районы тип атала.

Салауат Юлаевтың атаһы Юлай Аҙналин, Шайтан-Көҙәй волосының старшинаһы һәм аҡһаҡалы була. Аҙналин 1772 йылда рус ғәскәрҙәренә ярҙамға Польшаға ебәрелгән өс меңлек башҡорт һыбайлы ғәскәрҙәре менән поляк конфедераттарына ҡаршы һуғышта ҡатнаша һәм шуның өсөн бүләкләнә.

Салауат Юлаев мәҙрәсәлә белем ала. Йәш сағынан уҡ тыуған иленең хәле менән ҡыҙыҡһына башлай. Аҡһаҡалдар тарафынан етәксе буласаҡ кеше тип танылған Салауат 1773 йылда Яйыҡ буйында Рәсәй батшаһына ҡаршы башланған азатлыҡ өсөн көрәшкә ике меңлек һыбайлы ғәскәре менән ҡушыла. Салауат Юлаев, был һуғышта етәксе булған һәм башҡорттарға бик күп мөмкинселектәр биреүҙе вәғәҙә иткән Емельян Пугачев яғында урын ала.

Юлаевты был һуғышта ҡатнашырға этәргән сәбәп башҡорттарҙың үҙ ерҙәрендә үҙҙәре теләгәнсә йәшәүҙәрен тәьмин итеү теләге. Сөнки XVIII быуаттың баштарында башҡорт ерҙәре батша хөкүмәте тарафынан рус помещиктарына, байҙарына, крәҫтиәндәренә бирелә, мәғдән ятҡылыҡтары булған урындар баҫып алына, айырыуса башҡорт халҡын суҡындырыу һәм ассимиляция эшмәкәрлеге башлана. Ошондай сәбәптәр арҡаһында ихтилалға ҡушылған Салауат Юлаев, өс тапҡыр яраланып, кире сафҡа ҡайтып, ҙур ҡаһарманлыҡ күрһәтеп, көрәшеүҙе дауам итә. Шуға ҡарамаҫтан 1774 йылдың аҙағында 22 йәшлек батыр әсирлеккә эләгә, восстание баҫтырылғас, ҡаты язалана, Башҡортостандың төрлө урындарында сылбырланып йөрөтөлөп ҡамсы менән ярҙырыла. Ул язалауға бирешмәй, һорау алыу ваҡытында тулы мәғлүмәт бирмәй. 1775 йылда атаһы һәм көрәштәштәре менән бергә Балтик диңгеҙе буйындағы Палдиски ҡәлғәһенә ғүмерлек һөргөнгә ебәрелә. Салауат Юлаев 1800 йылда һөргөндә вафат итә. Салауат исемен батша заманында ҡушырға рәхсәт итмәйҙәр. Советтар Союзы ваҡытында иһә Салауат халыҡ батыры тип иғлан ителә. Шулай итеп, батырҙың исеме һүңлап булһа ла халыҡҡа ҡайтарыла. Салауаттың тормошо тураһындағы мәғлүмәттәр легендалар аша беҙҙең көнгә тиклем килеп етә.

Шиғырҙарында телгә алыуы буйынса, уның Әминә исемле ҡатыны һәм Рамаҙан исемле улы булыуы аңлашыла.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

САЛАУАТ ЮЛАЕВТЫҢ ӘҘӘБИ ЭШМӘКӘРЛЕГЕ

Бала саҡтарынан уҡ башҡорт ерҙәренең таланыуын, ауылдарының яндырылыуын күреп үҫкән Салауатҡа шулай уҡ халыҡтың ауыр тормошо тураһында әсәһе йырлаған йырҙар, башҡорттарҙың киләсәге хаҡында атаһы әйткән нәсихәттәр йоғонто яһай. Бына шулар һәм тыуған телдә тыңлаған әкиәттәр уның ижади кеше булып китеүендә ҙур роль уйнай.

Салауат Юлаев батырлығы менән танылыуынан тыш йәш саҡтан уҡ сәсәнлек оҫталығы менән дә шөһрәт ҡаҙана һәм халыҡтың күңелен яулай. Бәләкәй саҡтан уҡ башҡорт милли музыка ҡоралы булған ҡурайҙа уйнарға өйрәнә, мөхәббәт тулы шиғырҙар һөйләй. Уның был һөйөүе тыуған иленә, тыуған илдең символы булған мөхабәтле Урал тауҙарына, илдең батырҙарына һәм һылыуҙарына ҡарата була. Бөтә матурлыҡтар уның көрәшсе һәм шул уҡ ваҡытта хисле күңеленә йоғонто яһай һәм тыуған хистәрен ул шиғри юлдарға теҙә. Уның өсөн донъялағы ин матур нәмә "Һылыу ҙа һылыу Уралы". Уралдың матурлығынан тыш тауҙың "күккә ашырлыҡ" мөһабәт булыуын маҡтай.

Салауат шиғырҙарында тик матурлыҡты ғына телгә алмай, ул сәсәнлек оҫталығын көрәштә ҡатнашҡан иптәштәренә ҡеүәт биреү, уларҙың батырлығын маҡтау өсөн ҡуллана. Һуғышта булғандарҙы эпик исулда телгә ала, ошо рәүешле ул шиғри һүҙ менән тарих яҙа, шиғырҙарының һүҙҙәре ант кеүек нәҫелдән нәҫелгә яңғырап күсә килеп, яҡынса 150 йылдан һуң Зәки Вәлиди етәкселегендәге башҡорттарҙың автономия өсөн көрәшен тоҡандыра. Юлаевтың шиғырҙары халыҡ күңелендә яттан йәшәтелә.

Салауат Юлаев шиғырҙарын ҡағыҙға үҙе яҙып ҡалдырған. Бынан тыш уның ғәрәп алфавиты менән яҙған ғәскәри фармандары ла бөгөнгә тиклем килеп еткән.

Юлаетың шиғырҙарына тәү башлап рус тикшеренеүсеһе Р. Игнатьев иғтибар итә. Ул йөҙ йылдан һуң Салауаттың шиғырҙарын руссаға тәржемә итеп баҫтыра. Унан һуң Ф. Нефедов башҡорт халыҡ сәсәндәренең шиғырҙарын һәм йырҙарын йыйып руссаға тәржемә итеп нәшер итә. Ф. Нефедов Салауаттың шиғырҙары тураһында ҡоралһыҙ яугирҙәргә ҡеүәт биреүен, уларҙың ҡоралды көрәшселәр ҡулынан ҡорал алыуын, яраланһалар яраланыуҙарын, ас ҡалһалар ас булыуҙарын онотоуҙарын һөйләй һәм халыҡҡа көслө йоғонто яһауын әйтә.

Салауат Юлаев тыныс ҡына шартта, тик кенә ултырып шиғыр яҙған шағир түгел. Ул шиғырҙарының бер өлөшөн йәш саҡтан уҡ иле өсөн көрәштә ҡатнашҡан, яраланып һауығыуҙы көткән ваҡыттарҙа ижад итә. Шуның өсөн уның шедеврҙар тыуҙырыуын көтөү дөрөҫ булмаҫ. Ул шиғырҙарын ватанының символы булған Уралдан алыҫта булғанда, иҫкән елдәр хәбәр килтереүен уйлаған ваҡыттарҙа, бәлки яраларынан яфа сиккәндә, иленең бал кеүек татлы һыуҙарын иҫенә төшөргәндә ижад иткәндер. Бына шуның өсөн был шиғырҙар замандаштарына һәм киләсәк быуындарға ныҡ тәьҫир итә. Был тәьҫир әлеге көндә лә дауам итә. Салауат Юлаевтың шиғырҙарының төп әһәмиәте әҙәби төҙөлөшөндә түгел, халыҡҡа яһаған йоғонтонда.

Яҙаланыуы ваҡытында ла башын эймәгән Салауат Юлаев изге тип һанаған ҡиммәттәр өсөн:

Sevgili ailem, sevgili yârim,
Ҡәҙерләләй ғаиләм, һөйгән йәрем,
Doğduğum kutsal toprağım.
Изгегенәтыуғанилкәйем.
Sizi nasıl bırakıp giderim, diye
Һеҙҙетағыташтапкитермен, тип
Dökülüyor gözümden kanlı yaşım.
Түгеләлеркүҙҙәнйәшкәйем.

тигән дүрт юллыҡтарҙа күренгән кеүек хисле һүҙҙәр ҡуллана. Бала хәсрәтен тағы ла хисле һүҙҙәр менән телгә килтерә:

Emineciğim bekleyip karşılar
Әминәкәйкөтөпкаршыалыр,
Ramazan'ım olur kolunda
Рамаҙанымбулырҡулында.
- Merhaba oğlum, merhabaRamazan'ım,
-Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,
Canlar attım sen diyerek yolumda.
Йәндәр аттым һин тип юлымда.

Иленең матурлыҡтарыңа;

Yürüzen'im, senin esen rüzgârın
Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең
Burunsuz bile güzel koku verir
Танауһыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,

тип әйткәндә, күргән һәм күрәсәк яҙаларҙы, танауы киҫелеүен әйтеп үтә. Тик бер нәмәгә ҡарамайынса халыҡты көрәшергә саҡыра:

Eyerleyiniz, erler atları,
Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,
Eyerleyiniz gebe kısrakları,
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Acımayın, sonradan yavrularlar,
Йәлләмәгеҙ, һуңынан ҡолонларҙар,
Acımayın, namus için,

Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Takılarınızı satın, kızlar,
Әлмизәктәр һатып, ҡыҙҙар,
Satın, gerekli olan her şeyi savaş için.
һатып, кәрәк бары һуғышҡа.

Быны эшләмәгәндә, физәкәрлек күрһәтмәгәндә шағир үҙҙәрен ниндәй көндәр көтөүен, дошман нимә эшләйәсәген әйтә. Бынан тыш, был йәшәгәндәр тәү һәм һуңғы мәртәбә түгелдер:

Atalarıma verilen ceza gibi,
Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Kaburgadan çengele asarlar;
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Kılıçla baş kesip koparıp
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Mızrak uçlarına takarlar.
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Kırarlar bükerek ayağı ve kolu,
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
İşkenceyle sırları sorarlar.
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Kemikleri ezip tokmak ile,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Direğe bağlayıp döndürürler…
Бағанаға бәйләп борорҙар...
Yəhərləyin, boğaz qısraqları,
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Üzülməyin, sonra balalayarlar,
Йәлләмәгеҙ, һуңынан колонларҙар,

Бына ошо һәм быны кеүек ҡыйыу һүҙҙәр халыҡтың күңелендә юйылмаҫ эҙ ҡалдыра.

Салауат Юлаев тураһында бик күп шиғырҙар, романдар, поэмалар, пьесалар, опералар яҙылған, рәсемдәр, һәйкәлдәр яһалған, фильмдар төшөрөлгән. Күп кенә урындарға, районға, ҡалаға, ойошмаларға исеме бирелгән Салауат Юлаевтың һүрәте Башҡортостан Республикаһы гербына ла ҡуйылған.

Салауат Юлаевтың ун алты шиғыры һәм ун туғыҙ йыр куплеты бөгөнгә тиклем килеп еткән.

ШИҒЫРҘАРЫ

URAL'IM
Ey Ural'ım, Ural'ım,
Göğerip yatan Ural'ım!
Nura batmış tepesi
Göğü aşmış Ural'ım!
Seni övüyor şarkılarım,
Seni taçlandırıyor şarkılarım.

Geceleyin gökte ay çıksa,
Altın gibi parlar Ural dağ.
Gündüz göğe güneş çıksa,
Gümüş gibi parlar Ural dağ.

Yamaçlarında, Ural dağ,
Kamış gibi çam ormanın,
Eteğinde, Ural dağ,
Halıdan vadilerin, kırların.

Gözleri kamaştırıyor
Ak, sarı, al çiçekler.
Çiçeklerle bülbüller,
Tanrı'ya tazim ediyor.

Kızıllaşıp çıkan güneşi,
Öterek karşılıyor kuşların.
Sönüp batan güneşi
Öterek uğurlar kuşların.

Уралым
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурғасумғантүбәhе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.

Төнөнкүккәайҡалкhа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалкhа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.

Биттәрендә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгендә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...

Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.

Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.

Ey Ural'ım, Ural'ım,
Güzellerden güzel Ural'ım!
Sözlerim bitse de dilimde,
Şarkım bitmedi, Ural'ım.

Övüp kuray çalsam,
Bitmeyen name olur.
Övüp şarkı söylesem,
Sözü bitmez şarkı olur.

АйУралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!

Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр

MEMLEKET
Benim doğduğum kırlarım,
Bal gibi tatlı sularım,
Bozkırlarım, ormanım,
Göğü aşmış Ural'ım.
Benim kutsal vatanım,
Sizi seviyor yüreğim.

Göğerip göğe uzanmış
Karlı başı Ural'ın.
Gözleri kamaştıracak gibi
Güzelliği kırlarının.
Bengü överdim ben
Bengü şanın yayardım ben.

Doğup büyüdüğüm ilimden
Kader uzaklara atsa da,

Тыуған илем
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.

Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.

Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышымйыраҡташлаһа,

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

ШИҒЫРҘАРЫ

Sizleri özleyip ulaşırım,
Rüyamda hep sizi görürüm,
Doğduğum kırlarım,
Bal gibi tatlı sularım,
Bozkırlarım, ormanım,
Sevgili güzel Ural’ım!

Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,
Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.

Memleketten yel esse,
O bana haber getirir,
Doğup büyüdüğüm topraktan,
Candan sevdiğim ilimden,

Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән, -

Doğduğum kırlardan,
Bal gibi tatlı sulardan,
Bozkırlardan, ormandan
Göğü aşan Ural’dan
Bana haber getirir.

Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

ZÜLEYHA

Züleyha, sen gökten inen huri kızı,
Gözlerinde parlıyor Zühre yıldızı.

Зөләйха

Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәреңдә балҡый Зөһрә йондоҙо

Gözlerin, sanki, gecede gökyüzü,
Aydınlanıyor o gözlerinde ayın kendisi.

Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.

Yerin hurisi ya da cennetin aksi,
Görünüşün, sanki melek sureti.

Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә көүҙәһе

Ben garip, Züleyha,
seni çok seviyorum,
Söyleyemeden sözlerimi,
başımı eğiyorum.

Мин бахыр һине,
Зөләйха, нык һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде,
баш эйәм.

Seni övmek için dilim yetersiz
Sevdiğimi söylemeye sözlerim yetersiz

Һиңәданийырларөсөн телем зәғиф,
Һөйөүемдеәйтергәһүҙемзәғиф.

Züleyha, sen yerdeki huri kızı,
Gözlerinde parlıyor göğün yıldızı.

Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

PUGAÇOV’A KATILIŞ VE KAHRAMANLA BİRLİK OLMAK

Бугәсәүгә ҡушылып,Ир-батырға ҡуш булып

Uzak uzak yerlerde,
Bizim görmediğimiz yerlerde,
Don isimli bir nehir varmış.
Nehirde yüzen balığa,
Çalışarak ömür süren halka,
Terlerini döken oğullara,
Ay gibi güzel kızlara,

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға

Don’da hayat darmış.
Orada da hayat darmış.
Don boyundan hareket ederek
Her tarafa göz atarak,
Pugaçov isimli bir bahadır,
Yemelke isimli er bahadır,
Kır kartal gibi ses çıkararak

Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Донбуйынанҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бугәсәу тигән бер батыр,
Йәмәлкәтигәнир-батыр,
Салбөркөттәйсаңҡылдап,

ШИҒЫРҘАРЫ

Yanan ateş gibi parlayarak,
Halka uran bırakmış,
Fakire de hitap bırakmış.

Dağları aşmış bu çağrı,
Suları geçmiş bu davet,
Pugaçov bahadırın yanına
Askergelmiş sayısız.

Eyerleyip at binmiş de,
Beline kılıç takmış da,
Pugaçov isimli bu bahadır,
Yemelke isimli yüce bahadır,
Aslan gibi kükreyip,
Yolunda fırtına çıkartıp,
Töreleriyle çarın,
Toprak ağalarıylaçarın,
Zenginleriyle çarın,
Meclisiyleçarın,
Savaş ve vuruşma başlamış.
Dostlarını toplamış Pugaçov,
Düşmanını kırmış Pugaçov,
Savaşta aldığı şan ile,
Yayık'a ulaşmış Pugaçov.

Anlayınız bu hitaptan:
O bana haber göndermiş,
Kelepçelinin bileğinden,

Янғанүрттәйялҡынлап,
Халыҡҡаоранташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.

Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бүгәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.

Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бүгәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баярыменәнбатшаның,
Байҙарыменәнбатшаның,
Һанатыменәнбатшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бүгәсәү,
Дошманын ҡырған Бүгәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бүгәсәү.

Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
Бығаулының ҡулынан

Kelepçesini kırayım, demiş o,
Prangalının ayağından,
Prangasını kırayım, demiş o,
Yersiz kalan Başkurt'a
Yerini veririm, demiş o,
Susuz kalan Başkurt'a
Suyunu veririm, demiş o,
Kul olan Başkurt'a
Özgürlük veririm, demiş o.
Başkurtlar kendi toprağında,
Doğup büyüdüğü vatanında,
Kuş olupgöğe çıksınlar,
Balık gibi suda yüzsünler,
Geyik gibi yerde koşsunlar
İşte böyle demiş o.

Haberim var birçok yerden,
Kahraman kahraman erlerden;
Tamyan. Katay, Böryen'den,
Yurmatı, Kıpçak, Üsergen,
Tüngevir'den, Katay'dan[1],
Gencinden, ihtiyat babadan,
Hepsi de hazır bekliyorlar,
Hepsi de ok yay geriyorlar.
Ağız içinde dil yaşar,
Dil ucunda söz yaşar:
Güzel altın kaftanlı,
Çar diyorlar Pugaçov,

Бығауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландайерҙәелһендәр, —
Ана шулай тигән ул.

Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан,
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙэсендәтелйөрөй,
Телосондаһүҙйөрөй:
Аҫылалтынсапанлы
Батша, тиҙәр Бүгәсәү;

[1]Тамъян, ҡатай, бөрйән, юрматы, ҡыпсаҡ, үҫәргән, түнгәүер – башҡорт ырыуҙарының исемдәре

ШИҒЫРҘАРЫ

Güzelgümüş eyerli
Ata binmiş diyorlar Pugaçov.
Güzel altın kaftanlı
Çar olsa da Pugaçov,
Güzel gümüş eyerli
Ata binse de Pugaçov,
Toprak ağalarınınbaşını kesiyormuş,
Meclistekilerinbaşını kesiyormuş,
Özgürlük getiriyormuş,
Yer, orman, su veriyormuş.
Başkurt'a işte bunlar yetmiş.

Yıl ardından yıl geçti,
Kış oldu da buz bitti.
Uzun yıllar boyunca,
Hamut giymiş gibi bedenine,
Kartal gibi ses çıkaracağızamanda
Sakin kalıp durduk;
Zenginler, ağalar ne buyurursa,
Onu yapıp durduk;
Ne isterse zenginler, töre
Onuverip durduk.
Bel de büktük hizmet için,
Ter de döktük hizmet için,
Altın da verip durduk,
Atını da verip durduk.

Törenin karnı doymadı,

Асылкөмөшэйәрле
Атта, тиҙәр, Бүгәсәү,
Асылалтынсапанлы
Батша булһа ла Бүгәсәү,
Асылкөмөшэйәрле
Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баярбашынҡыяикән,
Һанатбашынҡыяикән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.

Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмәйылдарбуйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәйсаңлар заманда
Тыныстороптҡараныҡ;
Бай, түрәләрниҡушһа,
Шуныэшләпҡараныҡ;
Ниһорахабай, түрә,
Шуны бирепҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтындабирепҡараныҡ,
Атындабирепҡараныҡ.

Түрәнеңтамағытуйманы,

Cebri, zulmübırakmadı,
Binlerce mala kıydılar,
Yüzlerce cana kıydılar.
İl lideri yiğitlerin
Gözlerine kurşun döktüler;
Asilden de asil kızları
Köle edip dışarı kovdular.
Kan akıttı gözlerimiz,
Bitti artık sabrımız.
Pugaçov'la birleşerek
Erlerle, bahadırlarla bir olup,
Kazaklara[2] eş olup
Savaşa çıkma günü geldi,
Bağımsızlığı kazanma günü geldi.
Toy zamanı gelince göğüs gerip
Güreşe çıkan kahraman olur mu?
Birbiriyle güreş tutup
Akranını yenen kahraman olur mu?
Halkına canını feda eden,
Düşmandan ilini koruyan,
Eyerleyip ata binen,
Haykırarak düşmana atılan,
Yurdun kahramanı odur.
Yurdun görkü odur.

Atlanın erler, ağabeyler,
Açılsın haydi eski yaralar!
Yaraları özgürlük iyileştirir,

Йәбер-золомонҡуйманы:
Меңәрләпмалдыҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Асылдаасылҡыҙҙарҙы
Ҡолитепситкәҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Казактарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡҡан ¬ батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырыпяуғаташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.

Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙыирекуңалтыр,

[2]Казактар: Шиғырҙа рус казактары.

ШИҒЫРҘАРЫ

Kötü düşman başını alır.
Korkmazsa erler yaradan,
Ok bile geçemez aradan.

Kahramanım, diye kim söylemez
Düşman geldiğinde düzeni olmayan
Ozanım, diye kim söylemez;
Düşman geldiğindesesi çıkmayan.
Seçip aldığı güzelinden
Kanlı yaşını döktürmeden,
Sütünü emdiği annenin
Dertten belini büktürmeden,
Esir kuş gibi Başkurt'a
Çabasız özgürlük var mı ki?
Bir görünüp kaybolanyarasa
Kaderde kime yoldaş olmamış?
Taze otlar, bozkırlar
Kime döşek olmamış?
Yakasına kuş yuva yaparak,
Yanağına sinek yavrulayarak,
Yiğidin başı nerede yatıp kalmamış?
Yük kaldırıp bel bükmeden,
Hıçkırıp kan tükürmeden,
İdil'i aşmadan, ateş saçmadan
Helal kanını dökmeden,
Başkurt'a eşdeğer özgürlük var mıki?
Gökdoğanın yavrusu
Bağda ölür çırpınarak,

Яуыздошманбашынюғалтыр.
Ҡурҡмаç булһа ирҙәр яранан,
Уҡ та үтмәç беҙҙең аранан!

Батырмын, типкемәйтмәй, —
Яукилгәндәйүнеюҡ;
Сәсәнмен, типкемәйтмәй, —
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлапалғанһылыуыңдан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйеңдең
Ҡайғынанбиленбөктөрмәй,
Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолтиткәнябалаҡ
Яҙмышта кемгә юлдашбулмаған?
Бүтәгәүлән, буҙялан
Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһынаҡошоялап,
Яңағынасебен-серәкәйбалалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа ятыпкалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Хәләл ҡаныңды түкмәй, —
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы
Бауҙаүләталпынып,

Asil babanın çocuğu,
Şehit olarak ölür, düşmanla savaşarak
Atmaca geçemeyen ormandan,
Şahin geçer tan vaktinde.
Mihnet ile gün görene kadar,
Savaşta ölelim şan ile!
Elime aldığım bu kömür,
Yurdumdan arta kalan kömür bu;
Alev alıp yanankömür bu.
Elimi yakan bu kömür
İşimizdelil olaydı,
Kömüre dönüşen yeşil otlar
Yolumuza döşek olaydı.
Kartal gibi gökte uçmak,
Balık gibi suda yüzmek,
Geyik gibi kırda koşmak,
Dileğimiz bu olsun!
Pugaçov'la birleşerek,
Er bahadıra eş olup
Bu dileğe ulaşalım!
Özgürlüğe kavuşalım…

Яҡшы атаның балаһы
Шәһитүләяуйөрөп.
Ҡарсыға үтмәç урмандан
Ыласын үтә таң менән.
Михнәтменәнкөнкүргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙанҡалғанкүмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә геуаһ булһынсы.
Күмергәәйләнгәнкүкүлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул иректе яулайыҡ!

Ҡулланылған әҙәбиәт:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 2004.

Gelgör, Önder Bilal. "Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev". Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Dr. Akhat SALIKHOV

ӨФӨ

Башҡортостандың баш ҡалаһы Өфө 1997 йылда Анкара менән ҡәрҙәш ҡала тип иғлан ителә. Күренекле тюрколог һәм башҡорт лидеры Зәки Вәлиди Туған XX быуат баштарында был ҡалалағы Ғосмания мәҙрәсәһендә уҡыта, Башҡортостан милли хәрәкәтенең бороолош нөктәләренең береһе булған “Өфө йыйыны” ла бында үтә.

Өфө Урал тауҙарының көнбайыш итәктәрендәге Өфө (Ҡариҙел) йылғаһы ҡаланың көньяғынан үткән 1430 км оҙонлоғондағы Ағиҙел йылғаһына ҡойған урынына яҡын ете уба өҫтөнә төҙөлгән. Уның исеме Ағиҙелгә ҡойған Өфө (Ҡариҙел) йылғаһы исеменән алынған. Нисәнсе быуатта нигеҙ һалыныуы тураһында төрлө риүәйәтәр бар. Рус йылъяҙмаларында әйтелеүенсә, рус батшаһы 1552 йылда Ҡазан ханлығын, 1556 йылда Әстерхан ханлығын яулап алғандан һуң был тупраҡтарҙа йәшәүсе башҡорттар Рус дәүләтенә яһаҡ түләй башлағас, яһаҡты алып барыу өсөн Ҡазан йыраҡ булыу сәбәпле бер ҡәлғә төҙөүҙе һорай. 1573 йылда тәүҙә ҡәлғә төҙөлөүе тураһында документтар булһа ла, XIV быуатта йәшәгән Ибн Халдун Алтын Урҙаның иң ҙур ҡалаларының береһе Башҡорт ҡалаһы булыуын әйтә. Башҡарылған археологик ҡаҙыныуҙар һөҙөмтәһендә Өфө урынлашҡан урында 1574 йылдан күпкә элек бер ҡала булыуы асыҡлана.

Сығанаҡтарға ҡарағанда, Өфө 1708–1728 йылдар араһында Ҡазан губернияһы эсенә инә, 1728 йылда Өфө губерния үҙәгенә әйләнә, 1744 йылда Ырымбур губернияһына ҡушыла. 1802 йылда Өфө губернияһы була.

Өфөнөң исеме 1773–1775 йылдарҙа Емельян Пугачев етәкселегендәге Рәсәй батшаһына ҡаршы азатлыҡ көрәше булған ихтилал сәбәбенә бәйле тарихи сығанаҡтарҙа йыш телгә алына. Ирек яулау өсөн Салауат Юлаев етәкселегендәге башҡорттар ҙа ҡатнашҡан Емельян Пугачев ихтилалы ваҡытында ҡала уратыла һәм зарар күрә. Өфө XX быуат баштарында Ҡыҙыл армия менән Александр Колчактың аҡ армияһы араһындағы һуғыш сәхнәһенә әйләнә һәм бер нисә тапҡыр ҡулдан ҡулға күсә. 1919 йылдың 9 июнендә ҡала даими Ҡыҙыл армия тарафынан алына. 1922 йылда Башҡорт Автономиялы Совет Социалистик Республикаһының баш ҡалаһы тип иғлан ителә.

Өфө Иҙел-Урал регионының мөһим идара һәм сауҙа үҙәктәренең береһе. Традицион ҡул сәнғәттәренән булған ағас һәм тире эшкәртеүе; XIX быуат урталарынан башлап Өфөлә сәнәғәт нигеҙҙәрен барлыҡҡа килтерә һәм былардан тыш машина өләштәре, аҙыҡ-түлек етештереү, мебель, электрлы йыһаздар, йыйылып-корола торған өй конструкциялары етештереү кеүек эре һәм бәләкәй сәнәғәт тармаҡтары үҫешә башлай. Сәнғәттең үҫешенә XIX быуат аҙағында Ағиҙел йылға транспортының эшләй башлауы, Куйбышев тимер юлының асылыуы ла йоғонто яһай. Төрлө регионлар менән бәйләгән автомобиль һәм тимер юлдары тоташҡан нөктә булыуы, Урал тауҙары аша үткән Ырымбур тимер юлының Өфөнән үтеүе һәм Ағиҙел йылғаһының йөк ташыуҙың төп нөктәһе булыуы Өфөнөң ҙурайыуына булышлыҡ итә. Тирә-яғында нефть ятҡылыҡтары табылыуы арҡаһында ҡалала нефть эшкәртеү һәм нефтехимия заводтары урын ала. Икенсе донъя һуғышы ваҡытында Советтар Союзының көнбайыштағы ҡайһы бер сәнәғәт предприятиеларының Өфөгә күсерелеүе ҡаланың экономикаһын йәнләндерә. Хәҙерге көндә Рәсәй Федерацияһы Дәүләт статистика комитеты тарафынан күп тапҡыр Мәскәүҙән һуң юғары йәшәү сифатына эйә булған икенсе ҡала тип иғлан ителде.

60 факультетлы Башҡорт дәүләт университетының Өфөлә урынлашыуы, ҡала утыҙҙан ашыу университеттың булыуы, танылған “Китап” һәм “Ғилем” нәшриәттәренең эшләүе был ҡаланың алдынғы белем һәм мәҙәни үҙәк булыуына ыңғай йоғонто яһай.

2012 йылғы мәғлүмәттәр буйынса Өфөлә бер миллион етмеш биш мең кеше йәшәй. Бында башҡорт, татар, рус һәм башҡа төрки халыҡтар ғүмер итә.

ӨФӨ

БАРЫП КҮРЕР УРЫНДАР

Һәйкәлдәр: Өфөлә мотлаҡ күрергә кәрәккән һәйкәлдәрҙең иң тәүгеһе Салауат Юлаев һәйкәле. Шағир һәм башҡорт милли батыры Салауат Юлаев һәйкәле Ағиҙел йылғаһы буйында, ҡаланың бейек нөктәһендә урынлашҡан. Бейеклеге 25 метр. Салауат Юлаев, был һәйкәлдә ат өҫтөндә көрәшергә әҙер итеп тасуирланған. Бынан тыш күркәм һәйкәлдәрҙең береһе булған 1957 йылда ҡоролған Дуҫлыҡ монументы. Монумент 33 метр бейеклегендә һәм монументҡа 100 баҫҡыс аша күтәрелеп була. Һәйкәлдең тирә-яғын төрлө барельефтар һәм рус һәм башҡорт ҡыҙҙарының һындары биҙәй. Тағы ла ҡалала Мостай Кәрим, Миңлеғәли Ғөбәйҙуллин, Шаляпин кеүек күренекле шәхестәргә булғаны кеүек ун ҡәҙәр һәйкәл ҡуйылған. Ете ҡыҙ фонтанын да мотлаҡ күрергә кәрәк.

Мәсеттәр: Өфөнөң тәүге мәсете 1830 йылда төҙөлә. Бөгөнгө көндә ҡалала егермегә яҡын мәсет бар. Уларҙың иң бейеге Тулпан (Ләлә) мәсете. Ул үҙенсәлекле ләлә сәскәһенә оҡшатып эшләнгән архитектураһы менән иғтибарҙы йәлеп итә. Мәсет ҡала үҙәгенән 45 минутлыҡ алыҫлыҡтағы Черниковка бистәһендә урынлашҡан. Тулпан мәсете 2006 йылда хиҙмәткә асыла. Хәҙерге көндә Өфө символдарының береһенә әйләнгән мәсет һөйөү, тыныслыҡ, дуҫлыҡ һәм ҡәрҙәшлек символы булып иҫәпләнә.

Музейҙар: Өфөлә ун ете дәүләт музейы эшләп килә. Уларҙың иң мөһиме булып Башҡортостан милли музейы һанала. Ҡасандыр үҙе лә бейегән һәм әле уның фотографиялары булған Башҡорт дәүләт опера һәм балет театрындағы башҡорт балет сәнғәте оҫтаһы Рудольф Нуриев музейы; бай этнографик кейем, биҙәүес һәм әйберҙәре, меңәрләгән йылдар элек йәшәгән мамонт һөлтәләре, тултырылған хайуан фигуралары булған этнография, зоология, археология музейҙары ла бар. Нестеров исемендәге художество музейында бик күп мәшһүр рәссамдарҙың рәсемдәре

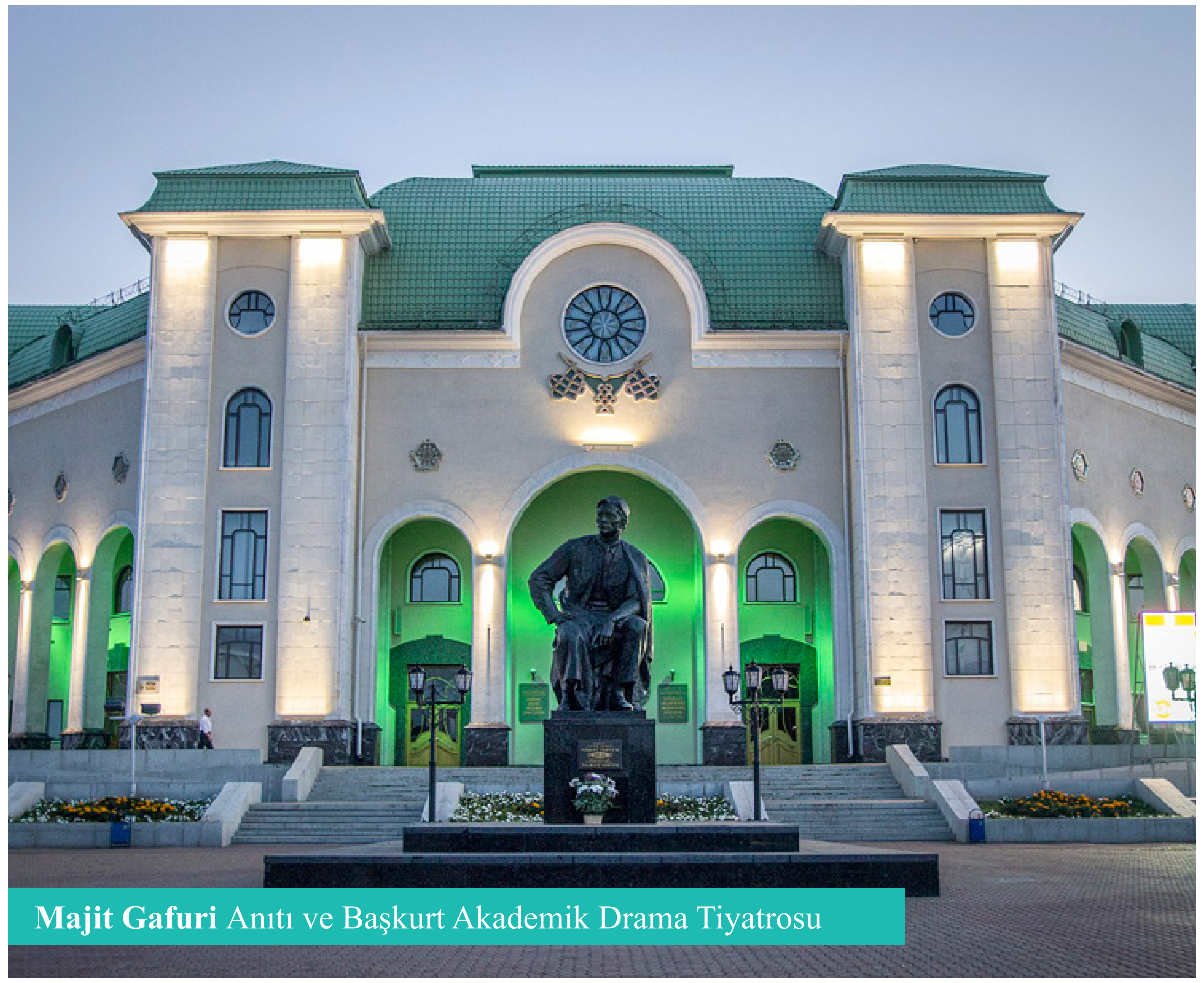

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

урын алған мөһим музей. Рәсәй фәндәр академияһы Өфө федераль тикшеренеүҙәр үҙәгенә ҡараған археология һәм этнография музейында ла күп кенә тарихи әҫәр һаҡлана.

Парктар: Өфөлә төрлө темала парк һәм баҡсалар бар. Уларҙың береһе Еңеү паркы. Ул Черниковкала урынлашҡан. Парк эсендәге Һуғыш музейында Икенсе донъя һуғышынан ҡалған хәрби ҡоралдар һәм әйберҙәр күрһәтелә. Өфө Ботаник паркында иһә күп кенә һирәк осрай торған үҫемлектәр күрергә мөмкин.

Күперҙәр: Ҡалалағы егерме ике күперҙән сағыштырғыһыҙ йылға күренештәре күрелергә кәрәк.

Башҡорт дәүләт курсаҡ театры: 1932 йылдан алып бөгөнгә тиклем туҡтауһыҙ эшләп килгән театр, башҡорт һәм рус әкиәттәре нигеҙендә эшләнгән пьесалар күрһәткән мөһим мәҙәни усаҡ.

Танылған яҙыусы һәм шағир Мәжит Ғафури исемендәге Башҡорт дәүләт драма театры, Башҡортостан Республикаһын ҡороусы Зәки Вәлиди исеме бирелгән Башҡортостан Республикаһы Милли китапханаһы ла Өфөнөң әһәмиәтле мәҙәни үҙәктәре.

ӨФӨЛӘ НИМӘ АШАРҒА БУЛА?

Өфөлә традицион башҡорт аштарын ашарға мөмкин. Башҡорт милли аштары ит менән ҡамырға нигеҙләнгән. Башҡа төрки халыҡтарынан айырмалы рәүештә башҡорттарҙың мөһим туҡланыу ризыҡтарының береһе ҡаҙ ите. Ат ите менән ҡамыр төп өлөшөн тәшкил иткән бишбармаҡ; эсендә ит булған бәлеш; һыуҙа бешерелгән ит, кишер, һуған кеүек нәмәләрҙән эшләнгән ҡуллама; ат итенән эшләнгән ҡаҙылыҡ тигән тултырма; ҡымыҙ; һөтләп эселгән башҡорт сәйе, сәй янына тәҡдим ителгән сәк-сәк тип аталған тәмлекәс; Анатолияла бешерелгән пишигә оҡшаған бауырһаҡ һәм бөтә донъяға мәшһүр башҡорт балы Өфөнөң һәм башҡорттарҙың милли аштары булып тора.

Çeviri:
Dr. Akhat SALIKHOV

БӘЛЕШ

ҙур бәлеш

ваҡ бәлеш

Башҡорт һәм татарҙарҙың байрам аштарының береһе. Ял көндәрендә бөтә ғаилә йыйылғанда йә иһә ҡунаҡ килгәндә әҙерләнгән ризыҡ. Бәлеш күпселек ваҡытта ит һәм картуфтан эшләнә. Эслек өсөн күберәк тана ите ҡулланыла, бынан тыш һарыҡ ите, тауыҡ ите, ҡаҙ ите, үпкә-бауыр ҙа һалырға була, картуф урынына дөгө ярмаһы, кәбеҫтә, ҡабаҡ та ҡулланырға мөмкин. Эслеге бер төрлө булған бәлеште ҙур һәм ваҡ итеп эшләргә була. Ҙур бәлеш, уртаса батмус ҙурлығында эшләнеп, киҫәктәргә бүлеп тәҡдим ителә. Ваҡ бәлеш бер кешелек порцияла әҙерләнеп тәҡдим ителә.

Ҡулланылған әйберҙәр:

Ҡамыр өсөн

500 грамм он

3/4 стакан һөт

2 ҡалаҡ көнбағыш майы

1 йомартҡа

Бер ҡалаҡ ярым һыйыр майы

Эслек өсөн

400 грамм һарыҡ, һыйыр ите йә тауыҡ ите,

7 дана картуф йәки 700 грамм дөгө ярмаһы

2 баш һуған

Тоҙ, ҡара борос

1 стакан һурпа (ит һыуы)

Өҫтөнә һөртөргә етерлек һыйыр майы

Эшләнелеүе:

Эслек әҙерләү:

Әгәр бәлеште дөгөнән эшләргә теләһәгеҙ, тәүҙә дөгөнө һыуҙа бешереп алығыҙ. Картуфтан эшләгән ваҡытта уны ваҡ ҡына шаҡмаҡлап турағыҙ. Ит тә ваҡ ҡына итеп шаҡмаҡлап турала. Һуғанды нәҙек кенә итеп турағас, тоҙ менән ҡара борос өҫтәп, бөтә әйберҙәр бергә бутала. Шулай итеп, бәлештең эсе әҙер була.

Ҡамыр әҙерләү:

Һөт, көнбағыш майы, тоҙ һәм онға һыйыр майы ҡушып, сөсө ҡамыр әҙерләнә. Ҡамыр 3 өлөшкә бүленә: булар аҫты, өҫтө һәм ҡапҡасы өсөн. Аҫты өсөн ҙурыраҡ өлөш алына. Ҡапҡа буласаҡ өсөнсө өлөш сәтләүек ҡәҙәре булыр.

Иң ҙур өлөштән ҡулланыласаҡ табанан ҙурыраҡ итеп ҡамыр йәйелә. Таба алдан майлана һәм бул йәйелгән ҡамыр һалына. Өҫтөнә эсе өсөн әҙерләнгән әйберҙәр һалына. Ҡамырҙың икенсе өлөшөнән табанан бәләкәйерәк тик таба ҡәҙәр һәм нескәрәк ителгән ҡамыр йәйелә. Уны бәлештең эслеге өҫтөнә һалып, ҡамырҙарҙың ситтәре тоташтырыла. Бешкәндә ҡамыры нығ ҡабармаһын өсөн өҫтөнә тимер сәнске һалалар. Өҫтәге ҡамырҙың уртаһында тишек эшләнә. Уның тирәһе ҡалған ҡамырҙың бер өлөшөнән яһалған биҙәктәр менән уратыла һәм тишеге сәтләүек ҙурлығындағы йомро ҡамыр ҡапҡас менән ябылып ҡуйыла. Бәлеш 180-200 дәрәжәгә тиклем ҡыҙҙырылған мейестә бешерелә. 40 минуттан һуң бәлештең өҫтөндәге йомро ҡапҡасы асыла һәм эсенә һурпа өҫтәлә. (Әҙер һурпа булмаһа, 1 стакан һыуға һыйыр майы менән тоҙ өҫтәп, 1-2 минут ҡайнатып алырға була). Бәлеш мейестә 1-1,5 сәғәт бешерелә.

Бәлештең бешеүен өҫтөндәге йомро ҡапҡасты асып, ит һәм картуфты тәмләп ҡарап белеп була. Бешкәндән һуң бәлештең өҫтөнә май һөртөлә, кипмәһен өсөн өҫтөнә аш таҫтамалы ябыла. Бер аҡыт көтөлә, телемдәргә киҫелә һәм һыуына биргәс тәҡдим ителә.

Ашығыҙ тәмле булһын!

Kapova Mağarası - *Bashkiria Milli Parkı, Başkurdistan*

سالاۋات يۇلايېۋنىڭ تەرجىمھالى

Çeviri:
Dr. Öğr. Üyesi Zemire GÜLCALI

1753-

ياكى -1754يىلى ئۇفرا ۋىلايىتى سىبىرىيە يولى شايتان-كۆزەي ئويمىقىنىڭ تەكەي يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. سالاۋات يۇلايېۋ تۇغۇلغان بۇ يېزا «يېزا قوزغىلىڭى»غا قېتىلغانلىقى سەۋەبىدىن، قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ قوزغىلاڭغا قوشۇلغان باشقا يېزىلارغا ئوخشاشلا خانىش كاتېرىنانىڭ ئادەملىرى تەرىپىدىن كۆيدۈرۈۋېتىلگەن. ھازىر بۇ يېزا سالاۋات يۇلايېۋنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن سالاۋات يېزىسى دەپ ئاتالماقتا.

سالاۋات يۇلايېۋنىڭ دادىسى يۇلاۋ ئازنالىن، شايتان-كۆزەي ناھىيەسىنىڭ ھاكىمى ۋە ئاقساقىلىدۇر. ئازنالىن، -1772يىلى رۇسىيە ئارمىيىسىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن پولشاغا ئەۋەتىلگەن باشقۇرت ئاتلىق قوشۇنىنىڭ ئۈچ مىڭ كىشىلىك بىرگۇرۇپپىسىنىڭ بىر بۆلىكىدە ئەسكەر بولۇپ پولشا بىرلەشمە ئارمىيەسى بىلەن بولغان جەڭلەرگە قاتناشقان ۋە بۇ تۆھپىلىرى ئۈچۈن ھەربىي ئوردىنلار بىلەن مۇكاپاتلانغان.

سالاۋات يۇلايېۋ، مەدرىسە تەلىمى ئالغان بولۇپ ياش چاغلىرىدىن تارتىپلا دۆلەت ئىشلىرىغا قىزىقىشقا باشلىغان. سالاۋاتنىڭ كەلگۈسىدە بىر رەھبەر بولۇپ يېتىشىدىغانلىقىغا يۇرتىدىكى ئاقساقاللارنىڭ ئالدىبۇرۇنلا كۆزى يەتكەن بولۇپ ئۇ -1773يىلى يايىق بويلىرىدا چار روسىيەگە قارشى باشلانغان مۇستەقىللىق ئۇرۇشىغا 1200 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن قوشۇلغان. سالاۋات يۇلايېۋ بۇ جەرياندا باشقۇرتلار ئۈچۈن پايدىلىق ئىمكانىيەتلەر يارىتىشقا ۋە دە بەرگەن ئۇرۇش قوماندانى يەمەليان پۇگاچوۋ تەرەپتە تۇرۇپ، باشقۇرتلارنىڭ ھەق ۋە ھوقۇقلىرىنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان.

يۇلايېۋنىڭ بۇ ئۇرۇشقا قاتنىششتىكى مەقسىتى، باشقۇرتلارنىڭ ۋەتىنىنى قايتىدىن ئازات قىلىش، باشقۇرت خەلقىنى ئۆز تۇپرىقىدا قەدىر قىممىتى بىلەن ياشاش ھەققىگە ئېرىشتۈرۈش ئىدى. چۈنكى -18ئەسىرنىڭ بېشىدا باشقۇرتلارنىڭ زېمىنى چارروسىيە تەرىپىدىن بېسىۋېلىنىپ روس ئاقسۆڭەكلىرىگە، سودىگەرلىرىگە ۋە يېزا ئاھالىسىگە بۆلۈپ بېرىلگەن؛ يەر ئاستى بايلىقلىرى تېپىلغان يەرلەرمۇ ئېگەللىنىۋالغان. يەنە تېخى باشقۇرت خەلقىنى خىرىستىيانلاشتۇرۇشقا ۋە ئاسسىمىلاسسىيە قىلىشقا باشلانغان. بۇ ئەھۋاللار ئاستىدا جەڭگە ئاتلانغان سالاۋات، ئۈچ قېتىم يارىلانغان ۋە يەنە قايتىدىن جەڭگە قاتنىشىپ زور قەھرىمانلىقلار كۆرسەتكەن بولسىمۇ -1774يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا تېخى 22 يېشىدىلا ئەسىرگە چۈشكەن. ئۇرۇشتا يېڭىلگەنلىكتىن قاتتىق قىيىن قىستاقلارغا ئۇچرىغان، زەنجىر كىشەنلەر بىلەن باغلاقلىق ھالدا قامچىلىنىپ باشقۇردىستاننىڭ بىر ئۇچىدىن يەنە بىر ئۇچىغىچە ئايلاندۇرۇلغان؛ بۇلارنىڭ ھەممىسىگە قەيسەرلىك بىلەن بەرداشلىق بېرىپ ھېچ بىر سوراقتا سىر بەرمىگەن. -1775يىلى دادىسى ۋە دوستلىرى بىلەن بىر قاتاردا بالتىق دېڭىزى بويىدىكى پالدىسكى شەھرىگە مۇددەتسىز سۈرگۈنگە ھەيدەلگەن سالاۋات -1800يىلى سۈرگۈنچىلىكتە ئۆلۈپ كەتكەن. سالاۋات ئىسمى، چارروسىيە مەزگىلىدە چەكلەنگەن؛ سوۋېت ئىتتىپاقى مەزگىلىدە سالاۋات خەلق قەھرىمانى دەپ ئېلان قىلىنغان. شۇنداق قىلىپ خەلقنىڭ قەلبىدىكى ھەقىقىي ئورنىغا كېچىكىپ بولسىمۇ ئېرىشكەن. سالاۋاتنىڭ ھاياتى ئەپسانىلەرگە ئايلىنىپ كۈنىمىزگىچە ئېيتىلىپ كەلمەكتە.

سالاۋاتنىڭ شېئىرلىرىدىن ئۇنىڭ ئەمىنە ئىسىملىك ئايالى ۋە رامازان ئىسىملىك بىر ئوغلى بار ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

سالاۋات يۇلايەۋنىڭ ئەدەبىي تەرجىمىھالى

باللىق چاغلىرىدىن باشلاپلا باشقۇرت زېمىنىنىڭ تالان-تاراج قىلىنغىنىنى، يېزا-كەنتلىرىنىڭ ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈلگىنىنى كۆرگەن سالاۋات، ئاپىسىدىن خەلقنىڭ بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئېچىنىشلىق كۈلپەتلىرىنى تېما قىلغان ناخشىلارنى، دادىسىدىن بولسا خەلقنىڭ كەلگۈسى ھەققىدىكى نەسىھەتلەرنى ئاڭلاپ چوڭ بولغان. شۇنداقلا ئانا تىلىدا ئاڭلىغان چۆچەكلىرى، ئۇنىڭ ئەدەبىيات سەنئەتكە مايىل روھىيىتىنىڭ يېتىلىشىدە ھالقىلىق رول ئوينىغان كۈلتۈر ئامىللىرىدۇر.

سالاۋات يۇلايەۋ قەھرىمانلىقى بىلەن بىرگە ياش ۋاقىتلىرىدىن باشلاپلا شائىرلىقى بىلەنمۇ نام سالغان ۋە خەلقنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان. كىچىك چاغلىرىدىلا باشقۇرت مىللىي چالغۇ ئەسۋابى قۇراينى چېلىشنى ئۆگەنگەن، سۆيگۈ-مۇھەببەتكە تولغان شېئىر-قوشاقلارنى يادلىۋالغان ئىدى. بۇ سۆيگۈ ئەلۋەتتە ۋەتىنىگە، ۋەتىنىنىڭ سېمۋولى بولغان ھەيۋەتلىك ئۇرال تاغلىرىغا، ۋەتىنىنىڭ قەھرىمانلىرىغا ۋە گۈزەل قىزلىرىغا بولغان سۆيگۈدۇر. ھەر بىر گۈزەللىك ئۇنىڭ جەڭگىۋارلىقىغىلا ئەمەس ھېسسىياتقا باي روھىغىمۇ تەسىر كۆرسەتكەن ۋە بۇلارنى شېئىرلىرىدا ئىپادىلىگەن. ئۇنىڭ ئۈچۈن دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل نەرسە «گۈزەللەرگۈزىلى ئۇرال»دۇر. ئۇرال گۈزەللىكى بىلەن بىرگە ئۇنىڭ نەزىرىدە ئاسمان بىلەن بويي تالاشقىدەك ھەيۋەتلىكتۇر.

سالاۋات گۈزەللىكلەرنى كۈيلەپ شېئىرلار ئوقۇپلا قالماستىن بەلكى شائىرلىق تالانتىنى ئۇرۇشقا ئاتلانغان دوستلىرىغا جاسارەت بېغىشلاش ۋە ئۇلارنىڭ قەھرىمانلىق ئىش-ئىزلىرىنى مەدھىيەلەش ئۈچۈنمۇ ئىشلەتكەن. جەڭلەردە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى بىر داستان سۈپىتىدە يېزىش ئارقىلىق بەجايىكى بىر ئاغزاكى تارىخ ياراتقان؛ شېئىرلىرىنىڭ سۆزلىرى خۇددى ئىچىلگەن بىر قەسەمگە ئوخشاش ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئۆتۈپ، تەخمىنەن 150 يىلدىن كېيىن زەكى ۋەلىدىي باشچىلىقىدىكى باشقۇرتلارغىمۇ ئاپتونومىيە تەلەپ قىلىش كۈرىشىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالغان. يۇلايەۋنىڭ شېئىرلىرى خەلقنىڭ دىلىدا ۋە تىلىدا ھەرزامان ياشاپ كەلگەن.

سالاۋات يۇلايەۋ شېئىرلىرىنى ئۆزى يېزىپ قالدۇرغان. بۇنىڭدىن سىرت يەنە ئۇنىڭ ئەرەپ ھەرپلىرى بىلەن يازغان ھەربىي پەرمانلىرىمۇ كۈنىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

يۇلايەۋنىڭ شېئىرلىرىغا تۇنجى بولۇپ قىزىقىش قوزغاتقان كىشى روس تەتقىقاتچى ر. ئىگناتيەۋ بولغان. ئىگناتيەۋ يۈز يىلدىن كېيىن سالاۋاتنىڭ شېئىرلىرىنى روسچىغا تەرجىمە قىلىپ نەشىر قىلدۇرغان. كېيىنچە ف. نەفەدوۋ خەلق شائىرلىرىدىن يۇلايەۋنىڭ شېئىرلىرىنى ۋە ناخشىلىرىنى توپلاپ روسچىغا تەرجىمە قىلىپ نەشىر قىلدۇرغان. ر. ئىگناتيەۋ، سالاۋاتنىڭ شېئىرلىرىنىڭ قورالسىز جەڭچىلەرنى ئۇرۇش قىلىشقا جاسارەتلەندۈرگەنلىكىنى ۋە ئۇلارنىڭ قوراللىق دۈشمەنلەرنىڭ قولىدىن قوراللىرىنى تارتىۋالغانلىقىنى، يارىلانسا يارىسىنى، ئاچ قالسا قورسىقىنىڭ ئاچقانلىقىنى ھېس قىلمىغانلىقىنى تىلغا ئېلىش ئارقىلىق شېئىرلانىڭ خەلقىگە بولغان تەسىرىنى تەكىتلىگەن.

سالاۋات يۇلايەۋ ئازادە مۇھىتتا خاتىرجەم ئولتۇرۇپ شېئىر يازغان ۋە شاھ ئەسەر ياراتقان شائىر ئەمەس. ئۇ شېئىرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى، ياش چاغلىرىدىن باشلاپلا ۋەتىنى ئۈچۈن قاتناشقان ئۇرۇشلاردا يارىلىنىپ، داۋالىنىپ ياتقاندا يازغان. شۇڭا ئۇنىڭدىن بۇنداق ئەسەر كۈتۈش توغرا بولمايدۇ. ئۇ ۋەتىنىنىڭ سىمۋولى ئۇرال تاغلىرىدىن يىراقلاردا تۇرۇپ، چىققان شاماللارنىڭ يۇرتتىن خەۋەر ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئويلىغانلىرىدا، بەلكى يارا ئازابىدىن تولغىنىپ يۇرتىنىڭ بال كەبى تاتلىق سۇلىرىنى ئېسىگە ئالغان چاغلىرىدا شېئىرلىرىنى يازغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇشبۇ ۋەجىدىن بۇ شېئىرلار مۇئەللىپىنىڭ زامانداشلىرىغا ۋە كېيىنكى نەسىللەرگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن. ئەلۋەتتە بۇ تەسىر ھېلىھەم داۋام قىلماقتا. سالاۋات يۇلايەۋ شېئىرلىرىنىڭ مۇھىملىقى ئۇنىڭ ئەدەبىي تۈزىلىشىدە ئەمەس بەلكى خەلقىگە قالدۇرۇپ كەتكەن چوڭقۇر تەسىرىدە.

قىيىن-قىستاقتا ئېلىنغان پەيتلەردىمۇ ھەرگىز بوشاشمىغان سالاۋات يۇلايەۋ، مۇقەددەس دەپ بىلگەن قىممەت قاراشلىرى ئۈچۈن:

قەدىرلىك ئائىلەم، سۆيۈملۈك يارىم،
كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن ئەزىز دىيارىم.
سىلەرنى قانداق تاشلاپ كېتەرمەن دەپ،
ئاقىدۇ كۆزۈمدىن قانلىق ياشىم.

Ҡәҙерлеләй ғаиләм, һөйгән йәрем
Изге генә тыуған илкәйем.
Һеҙҙе тағы ташлап китермен, тип
Түгеләлер күҙҙән йәшкәйем

بۇ مىسرالاردا كۆرگىنىمىزدەك ھېسسىياتقا باي سۆزلەر ئىشلەتكەن. پەرزەنتلىرىگە بولغان سېغىنىشنى يەنە شۇ ھېسسىياتلىق سۆزلەر بىلەن ئىپادىلىگەن:

جان ئەمىنەم كۈتۈپ قارشى ئالىدۇ،
رامازانىم بولۇپ قولىدا..
ياخشىمىسەن ئوغلۇم، تىنچلىقمۇ رامازانىم؟
تەلپۈندۈم سېنى دەپ يولۇمدا.

Әминәкәй көтөп ҡаршы алыр,
Рамаҙаным булыр ҡулында.
- Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,
Йәндәр аттым һин тип юлымда.

ئانا ۋەتىنىنىڭ گۈزەللىكى ئۈچۈن:

يۈرۈزەنىم سېنىڭ چىققان شاملىڭ
بۇرۇنسىزمۇ گۈزەل ھىدلار بېرىدۇ
Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең
Танауһыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,

دەپ يازغىنىدا، ئۇچرىغان ياكى ئۇچرايدىغان قىيىن-قىستاقلارنى، بۇرنىنىڭ كېسىلىشىنى تىلغا ئالماقتا، قانداقلا بولىشىدىن قەتئىينەزەر خەلقنى ئۇرۇشقا ئاتلىنىشقا ئۈندىمەكتە

ئىگەرلەڭلەر ئەرلەر ئارغىماقلارنى،
ئىگەرلەڭلار بوغاز بايتاللارنى.
ئىچ ئاغرىتماڭلار، كېيىنچە قۇلۇنلايدۇ
ئىچ ئاغرىتماڭلار، ئار-نومۇس ئۈچۈن،
زىبۇ-زىننەتلىرىڭلارنى سېتىڭلار قىزلار،
سېتىڭلار كېرەك بولغان ھەر نەرسىنى ئۇرۇش
Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Йәлләмәгеҙ,һуңынан ҡолонларҙар,
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Әлмизәктәр һатың, ҡыҙҙар,
һатың, кәрәк бары һуғышҡа.

بۇلار ئورۇندالمىغان، پىداكارلىق قىلىنمىغان تەقدىردە شائىر، ئۆزلىرىنى كۆتۈپ تۇرغان ئاقىۋەتنى، دۈشمەننىڭ نېمە قىلىدىغانلىقىنىمۇ تىلغا ئالغان؛ بۇنىڭ ئۈستىگە بۇ بولۇپ ئۆتكەنلەر ۋە بولىدىغانلار تۇنجىسىمۇ ۋە ئاخىرقىسىمۇ ئەمەستۇر

ئەجدادىمغا بېرىلگەن جازا مىسالى،
قوۋۇرغىدىن ئىلمەككە ئاسىدۇ؛
قىلىچ بىلەن باشنى چېپىپ ئۈزۈپ،
نەيزە ئۇچلىرىغا سانجىيدۇ

سۇندۇرىدۇ پۈكلەپ ئاياق-قولنى
جاننى قىيناپ سىرلارنى سورايدۇ.
سۆڭەكلەرنى ئېزىپ توقماق بىلەن،
خادىغا باغلاپ چۆرگىلىتىدۇ

Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...

Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Бағанаға бәйләп борорҙар...

مانا بۇ ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش جەسۇر سۆزلەر، خەلقنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان مىسرالار بولۇپ قالغان.

سالاۋات يۇلايەۋ ھەققىدە شېئىرلار، رومانلار، داستانلار، تىياتىر ئەسەرلىرى يېزىلغان، ئوپېرالار ئورۇنلانغان، رەسىملەر سىزىلىپ ھەيكەللەر تىكلەنگەن، فىلملەر ئىشلەنگەن. بىرنەچچە رايون، شەھەر ۋە ئورگانغا ئىسمى بېرىلگەن سالاۋات يۇلايەۋنىڭ رەسىمى، باشقۇردىستان رېسپوبلىكاسىنىڭ گېربىدىن ئورۇن ئالماقتا.

سالاۋات يۇلايەۋنىڭ 16 شېئىرى ۋە 19 ناخشا تېكىستى كۈنىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن

Уралым
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурға сумған түбәһе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.
Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.
Биттәрендә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгендә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...
Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.
Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.
Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!
Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр
Тыуған илем
Минең тыуған ҡырҙарым,

ئۇرالىم
،ھەي ئۇرالىم، ئۇرالىم
.كۆكىرىپ ياتقان ئۇرالىم
،نۇرغا چۆمگەن چوققىسى
.كۆككە تاقاشقان ئۇرالىم
،سېنى ماختار ناخشىلىرىم
.سېنى داڭلار ناخشىلىرىم
،تۈنلەردە كۆككە ئاي چىقسا
.ئالتۇندەك پارلار ئۇرال تاغ
،كۈندۈز كۆككە كۈن چىقسا
.كۆمۈشتەك پارلار ئۇرال تاغ
،باغىرلىرىڭدا، ئۇرال تاغ
.قومۇشتەك قارىغاي ئورمىنىڭ
،ئېتەكلىرىڭدە، ئۇرال تاغ
.گىلەمدىن ۋادىلىرىڭ، دالالىرىڭ
،كۆزلەرنى قاماشتۇرار
.ئاق، سېرىق، قىزىل چېچەكلەر
،چېچەكلەر بىلەن بۇلبۇللار
.تەڭرىگە تەسبىھ ئېيتار
،قىزارىپ چىققان قۇياشنى
.سايراپ قارشى ئالار قۇشلارىڭ
،كەچ بولۇپ پاتقان قوياشنى
.سايراپ ئۇزىتار قۇشلارىڭ
.ئەي ئۇرالىم، ئۇرالىم
.گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى ئۇرالىم
،سۆزۈم تۈگىسمۇ تىلىمدا
.ناخشام تۈگىمىدى ئۇرالىم
،كۈيلەپ قۇراي چالسام
.تۈگىمەس كۈي بولۇر
،داڭلاپ ناخشا ئېيتسام
تۈگىمەس ناخشا بولۇر

تۇغۇلغان ئېلىم
،مېنىڭ تۇغۇلغان دالالىرىم

Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.
Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.
Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,
Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,
Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.
Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул минә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән,
Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

،بالدەك تاتلىق سۇلىرىم
،يايلاقلىرىم،ئورمىنىم
.كۆككە تاقاشقان ئۇرالىم
،مېنىڭ ئەزىز ۋەتىنىم
.سىزنى سۆيەر يۈرىكىم
،كۆكىرىپ كۆككە تاقاشقان
.قارلىق چوققاڭ ئۇرالىم
،كۆزنىڭ يېغىنى يىگۈدەك
.گۈزەللىكى دالالىرىڭنىڭ
،مەڭگۈ ماختار ئىدىم مەن
.مەڭگۈ داڭلار ئىدىم مەن
،تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئېلىمدىن
،تەقدىرىم يىراققا تاشلىسا
،سىلەرنى سېغىنىپ يېتىشمەن
،چۈشۈمدە ھەمىشە سىلەرنى كۆرىمەن
،مېنىڭ تۇغۇلغان دالالىرىم
،بالدەك تاتلىق سۇلىرىم
،يايلاقلىرىم،ئورمىنىم
.سۆيۈملۈك گۈزەل ئۇرالىم
،يۇرت تەرەپتىن شامال چىقسا
.ئۇ ماڭا خەۋەر ئېلىپ كېلەر
،تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يېرىمدىن
.جاندىن سۆيگەن ئېلىمدىن
،مەن تۇغۇلغان دالالاردىن
،بالدەك تاتلىق سۇلاردىن
،يايلاقلاردىن، ئورماندىن
،كۆككە تاقاشقان ئۇرالدىن
ماڭا خەۋەر ئېلىپ كېلەر

Зөләйха
Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәрендә балҡый Зөһрә

زۇلەيخا
،زۇلەيخا، سەن يەرگە چۈشكەن ھۆر قىزى
.كۆزلىرىڭدە چاقنايدۇ زۆھرە يۇلتۇزى

شېئىرلىرى

йондоҙо

Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.

Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә кәүҙәһе

Мин бахыр һине, Зөләйха, ныҡ һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш эйәм.

Һинә дан йырлар өсөн телем зәғиф,
Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.

Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

Бүгәсәүгә ҡушылып,Ир-батырға ҡуш булып
Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға.
Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Дон буйынан ҡуҙғалып,

كۆزلىرىڭ گويا تۈندىكى كۆك يۈزى،
يورۇيدۇ شۇل كۆزلىرىڭدە ئاينىڭ ئۆزى.

يەرنىڭ ھۆررىسسەن ياكى جەننەتنىڭ شولىسى،
جامالىڭ گويا پەرىشتە ھۆسنى.

مەن پېقىر سېنى، زۇلەيخا، جاندىن سۆيىمەن،
ئېيتالماستىن سۆزلىرىمنى، باش ئېگىمەن.

سېنى كۆيلەشكە تىلىم يەتمەيدۇ،
سۆيگۈمنى ئىزھارغا سۆزلەر يەتمەيدۇ.

زۇلەيخا، سەن يەرگە چۈشكەن پەرى قىزى،
كۆزلىرىڭدە چاقنايدۇ كۆكنىڭ يۇلتۇزى.

پۈگاچوۋغا قوشۇلۇش ۋە قەھرىمانلار بىلەن بىرگە بولۇش
يىراق يىراق يەرلەردە،
بىز كۆرمىگەن يۇرتلاردا،
دون دىگەن بىر دەريا بار ئىكەن.
دەريادا ئۈزگەن بىلىققا،
ئىشلەپ كۈن ئۆتكۈزگەن خەلققە،
تەرلىرىن تۆككەن ئوغۇللارغا،
ئايدەك گۈزەل قىزلارغا،
دوندا تۇرمۇش تار ئىكەن.
ئۇندا تۇرمۇش تەس ئىكەن.
دون بويلىرىدىن قوزغىلىپ،
يىراق-يېقىنغا كۆز سېلىپ،
پۈگاچوۋ دىگەن بىر باتۇر،
يەمەلكە دىگەن ئەر باتۇر،
قىران بۈركۈتتەك چاڭقىلداپ،
يانغان ئوتتەك يالقۇنلاپ،
خەلققە سانائەت قالدۇرغان،
يوقسۇلغا خىتاب قالدۇرغان.

Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бүгәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,
Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған уттай ялҡынлап,
Халыҡҡа оран ташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.
Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бүгәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.
Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бүгәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Һанаты менән батшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бүгәсәү,
Дошманын ҡырған Бүгәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бүгәсәү.

Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
Бығаулының ҡулынан
Бығауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;

تاغلارنى ھالقىغان بۇ خىتاب،
سۇلارنى كەچكەن بۇ خىتاب،
پۈگاچوۋ باتۇرنىڭ يېنىغا،
ئەسكەر كەلگەن بىھېساپ.
ئېگەرلەپ، ئاتقا مىنگەنمۇ،
بېلىگە قىلىچ ئاسقانمۇ،
پۈگاچوۋ دىگەن شۇ باتۇر،
يەمەلكە دىگەن ئۇلۇغ باتۇر،
ئارسلاندەك ھۆركىرەپ،
يولىدا بوران چىقىرىپ،
تۆرىلىرى بىلەن چار پادىشاھنىڭ،
بەگلىرى بىلەن چار پادىشاھنىڭ،
بايلىرى بىلەن چار پادىشاھنىڭ،
پارلامېنتى بىلەن چار پادىشاھنىڭ،
ئېلىشىش ۋە ئېتىشىش باشلانغان.
دوستلىرىنى يىغقان پۈگاچوۋ،
دۈشمىنىنى قىرغان پۈگاچوۋ،
ئۇرۇشتا ئالغان شان بىلەن،
يايىكقا يەتكەن پۈگاچوۋ.
ئاڭلاڭلار شۇ خىتاپتىن:
ئۇ ماڭا خەۋەر قىلدى،
كويزاسى لىنغاننىڭ قولىدىن،
كويزىسىنى چېقىپ تاشلاي، دېگەن ئۇ؛
كىشەنلەنگەننىڭ پۇتىدىن،
كىشەنلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاي، دېگەن ئۇ؛
يەرسىز قالغان باشقۇرتقا،
يېرىنى بېرىمەن، دېگەن ئۇ؛
سۇسىز قالغان باشقۇرتقا،
سۇيىنى بېرىمەن، دېگەن ئۇ؛
قۇل بولۇپ قالغان باشقۇرتقا،
ھۆرلۈك بېرىمەن، دېگەن ئۇ؛
باشقۇرتلار ئۆز يۇرتىدا،
تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئېلىدە،
قۇش بولۇپ كۆككە ئۆرلىسۇن،

شېئىرلىرى

Ерчеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр, —
Ана шулай тигән ул.

Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Tüngevir’den, Katay’dan
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бүгәсәү;
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта, тиҙәр, Бүгәсәү,
Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бүгәсәү,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баяр башын ҡыя икән,
Һанат башын ҡыя икән,

،بىلىقتەك سۇدا ئۈزسۇن
،كىيىكتەك يەردە يۈگىرسۇن
.ئەنە شۇنداق دېگەن ئۇ
،خەۋەردارمەن كۆپ يەرلەردىن
باتۇردىن باتۇر ئەرلەردىن؛
،تامياندىن،بۆريەندىن
،يۇرماتى، قىپچاق، ئۈسەرگەن
،,تاڭغاۋىردىن، قاتايدىن
،ياشتىن، قېرى ئاتىدىن
.ھەممىسىلا ھازىر تۇرىدۇ
.ھەممىسىلا ئوقياكېرىدۇ
،ئېغىز ئىچىدە تىل تۇرار
تىل ئۇچىدا سۆز تۇرار:
،ئېسىل ئالتۇن تونلۇق
پادىشاھ دەيدۇ پۇگاچوۋ؛
،ئېسىل كۆمۈش ئېگەرلىك
،ئاتتا دەيدۇ پۇگاچوۋ
،ئېسىل ئالتۇن تونلۇق
،پادىشاھبولسىمۇ پۇگاچوۋ
،ئېسىل كۆمۈش ئېگەرلىك
،ئاتتابولسىمۇ پۇگاچوۋ
،بەگلەر باشىن كېسەر ئىكەن
،پارلامېنتتىكىلەرنىڭ باشىن كېسەر ئىكەن
،ھۆرلۈك ئېلىپ كېلەر ئىكەن
،يەر، ئورمان، سۇ بېرەر ئىكەن
.باشقۇرتقا ئەنە شۇلار يېتەر ئىكەن
،يىل كەينىدىن يىل ئۆتتى
.قىش بولۇپلا مۇز تۈگىدى
،ئۇزۇن يىللاردىن بېرى
،بوغاتاقىغاندەك بوينىغا
،بۆركۈتتەك چاڭقىلدار پەيتىدە
جىمجىت تۇرۇپ قالدۇق؛
،بايلار، تۆرىلەر نېمە دېسە
ئۇنى قىلىپ تۇردۇق؛

Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.

Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тыныс тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һораһа бай, түрә,
Шуны биреп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ

Түрәнең тамағы туйманы,
Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп ситкә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Ҡазаҡтарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,

،نېمە سورىسا باي، تۆرە
.شۇنى بېرىپ تۇردۇق
،بەلنىمۇ ئەگدۇق خىزمەتتە
تەرنىمۇ تۆكتۇق خىزمەتتە؛
،ئالتۇنىمۇ بېرىپ قالدۇق
.ئاتنىمۇ بېرىپ قالدۇق
،تۆرىنىڭ قارنى تويمىدى
:جەبىر زۇلۇمى تۈگىمىدى
،مىڭلاپ مالنى قىردى
يۈزلەپ جاننى ئالدى؛
،يۇرت بېشى يىگىتلەرنىڭ
،كۆزىگە قوغۇشۇن قۇيدى
،ئېسىلدىن ئېسىل قىزلارنى
.قۇل قىلىپ سىرتقا قوغلىدى
،قان ئېقىتتى ئەمدى كۆزىمىز
!توشتى ئەمدى سەۋرىمىز
،پۇگاچوۋ غاقوشۇلۇپ
،باتۇرلار بىلەن بىر بولۇپ
،قازاقلار بىلەن بىر بولۇپ
،ئۇرۇشقا ئاتلىنىدىغان كۈن كەلدى
!ھۆرلۈك قازىنىدىغان كۈن كەلدى
،تويغا بارغاندا، كۆكرەك كېرىپ
چېلىششقا چىققان باتۇرمۇ؟
،بىر-بىرى بىلەن چېلىشىپ
قۇردىشنى يەڭگەن باتۇرمۇ؟
،خەلقى ئۈچۈن جان بېرىپ
،ياۋدىن ئېلىنى قوغدىغان
،ئېگەرلەپ ئاتقا مىنگەن
،نەرە تارتىپ ياۋغا ئېتىلغان
،ئەلنىڭ باتۇرى ئۇ بولۇر
.ئەلنىڭ كۆركى ئۇ بولۇر

،ئاتقا مىنىڭ ئەرلەر، ئاكىلار
!ئېچىلسۇن قېنى كونا يارىلار

شېئىرلىرى

Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡҡан батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.

Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр,
Яуыз дошман башын юғалтыр
Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,
Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан!

Батырмын, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә йүне юҡ;
Сәсәнмен, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлап алған һылыуындан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйендән
Ҡайғынан билен бөктөрмәй,
Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолт иткән ябалаҡ
Яҙмышта кемгә
юлдашбулмаған?
Бүтәгә үлән, буҙ ялан

ياربلارنى هۆرلۈك ساقايتدۇ،
ياۋۇز دۈشمەن بېشىنى كېسىدۇ.
قورقمىسا ئەرلەر ياۋدىن،
ئوقمۇ ئۆتمەس ئارىمىزدىن.

باتۇرمەن، دەپ كىم ئېيتماس
ياۋ كەلگەندە سىپى يوق؛
شائىرمەن دەپ كىم ئېيتماس
ياۋ كەلگەندە ئۈنى يوق.
تاللاپ ئالغان گۈزىلىدىن،
قانلىق يېشىنى تۆككۈزمەي،
سۈتىنى ئېمگەن ئانىنىڭ،
قايغۇدىن بېلىنى پۈككۈزمەي،
تۇتقۇن قۇشتەك باشقۇرتقا
تەييار هۆرلۈك بارمىكەن؟
بىر كۆرۈنۈپ يوقالغان شەپەرەڭ،
تەقدىردە كىمگە يولداش بولمىغان؟
يۇمران ئوتلار، يايلاقلار،
كىمگە تۆشەك بولمىغان؟
ياقىسىغا قۇش ئۇۋىلاپ،
ياڭىقىغا چىۋىن باللاپ،
يىگىتنىڭ بېشى نەدە يېتىپ قالمىغان؟
يۈك كۆتۈرۈپ بەل پۈككۈزمەي،
خېقىراپ قان تۈكۈرمەي،
ئىدىلدىن ئۆتمەي، ئاتەش پۈسكۈرمەي،
هالال قېنىنى تۆكمەي،
باشقۇرتقا تەڭ هۆرلۈك بارمىكەن؟
كۆك لاچىننىڭ بالىسى،
باغدا ئۆلەر جان تالىشىپ،
ياخشى ئاتىنىڭ بالىسى،
شېهىت بولار ياۋ بىلەن ئېلىشىپ.
قارچۇغا ئۇچماس ئورماندىن،
لاچىن ئۆتەر تاڭ بىلەن،
مىهنەت بىلەن كۈن كەچۈرگىچە،

Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһына ҡош оялап,
Яңағына себен-серәкәйбалалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа
ятыпҡалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хаһылдап ҡан төкөрмәй,
Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Хәләл ҡаныңды түкмәй, —
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы
Бауҙа үлә талпынып,
Яҡшы атаның балаһы
Шәһит үлә яу йөрөп.
Ҡарсыға үтмәҫ урмандан
Ыласын үтә таң менән.
Михнәт менән көн күргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортоботҙан ҡалған күмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә геуаһ булһынсы.
Күмергә әйләнгән күк үлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы!
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул иректе яулайыҡ!

ئۇرۇشتا ئۆلەيلى شان بىلەن!
قولۇمغا ئالغان بۇ كۆمۈر،
يۇرتىمىزدىن قالغان كۆمۈر بۇ؛
يالقۇنجان كۆيگەن كۆمۈر بۇ.
قولۇمنى كۆيدۈرگەن شۇ كۆمۈر،
ئىشىمىزغا گۇۋاھ بولسا ئىدى.
كۆمۈرگە ئايلانغان يېشىل ئوتلار،
يولىمىزغا تۆشەك بولسا ئىدى.
بۈركۈتتەك كۆكتە ئۇچۇشقا،
بېلىقتەك سۇدا ئۈزۈشكە،
كېيىكتەك دالىدا چېپىشقا،
تىلىگىمىز شۇ بولسۇن!
يۇگاچوۋغا قوشۇلۇپ،
باتۇرلار بىلەن بىر بولۇپ،
شۇ تىلەككە يېتەيلى،
شۇ ئەركىنلىككە ئېرىشەيلى

قوللىنىلغان مەنبەلەر:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY yayınları, 2004.

Gelgör, Önder Bilal. "Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev". Anasay 6 (2018): 95-110.

شېئىرلىرى

ئۇفا

Çeviri:
Dr. Öğr. Üyesi Zemire GÜLCALI

يىلى ئەنقەرە بىلەن قېرىنداش شەھەر قىلىپ بېكىتىلگەن ئۇفا، 1997- باشقۇردىستاننىڭ پايتەختىدۇر. مەشھۇر تۈركولوگ ۋە باشقۇرتلارنىڭ داھىيسى زەكى ۋەلىدىي توغان 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بۇ شەھەردىكى ئوسمانىيە مەدرىسەسىدە مۇدەررىسلىك قىلغان ۋە باشقۇردىستان مىللىي ھەرىكىتىنىڭ بۇرۇلۇش نوقتىلىرىدىن بىرى بولغان «ئۆفۆ يىيىنى (ئۇفا يىغىنى)»مۇ بۇ شەھەردە ئېچىلغان.

ئۇفا شەھىرى ئۇرال تاغلىرىنىڭ كۈنپېتىش باغرىدا، ئۇفا دەرياسى بىلەن شەھەرنىڭ جەنۇبىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان 1430 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئاغىزەل (ئاقئىدىل) دەرياسىنىڭ كېسىشكەن يېرىگە يېقىن بىر جايدا، يەتتە تۆپىلىك ئۈستىگە جايلاشقان. شەھەرنىڭ ئىسمى ئاقئىدىل دەرياسىنىڭ بىر غول ئېقىنى بولغان ۋە بۇ شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئۇفا دەرياسىنىڭ ئىسمىدىن كېلىدۇ. بۇ شەھەرنىڭ قايسى ئەسىردە قۇرۇلغانلىقى ھەققىدە ئوخشىمىغان رىۋايەتلەر مەۋجۇت بولۇپ روس يىلنامىلىرىدا چاررۇسىيە 1552-يىلى قازان خانلىقىنى ۋە 1556-يىلى ئاستارخان خانلىقىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن چارپادىشاھلىققا تەۋە بولغان بۇ زېمىندا ياشايدىغان باشقۇرتلارنىڭ روسلارغا تاپشۇرىدىغان باجلىرىنى يول يىراقلىقى سەۋەبلىك قازان شەھىرىگە ئاپارماسلىق ئۈچۈن بىر قەلئە ياساش تەلەپ قىلىنغانلىقى ۋە بۇنىڭغا بىنائەن 1573-يىلى ئاۋۋال بىر قەلئە ياسالغانلىقى، بۇ قەلئەنىڭ بىر يىلدا پۈتكەنلىكى ۋە كېيىنچە بۇ يەردە بىر شەھەر قۇرۇلغانلىقى قەيت قىلىنغان. بۇنىڭ بىلەن بىللە 14-ئەسىردە ياشاپ ئۆتكەن ئىبنى ھالدۇن ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ ئەڭ چوڭ شەھەرلىرىنىڭ بىرى باشقۇرت ئىكەنلىكىنى يازغان. ئارخولوگىيەلىك تەكشۈرۈشلەر بۈگۈنكى ئۇفا شەھىرىنىڭ ئورنىدا 1574-يىلدىن بۇرۇن بىر شەھەرنىڭ بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويماقتا. تارىخىي مەنبەلەرگە قارىغاندا، ئۇفا 1708-يىلدىن 1728-يىلىغىچە قازان ۋىلايىتىگە تەۋە بولغان، 1728-يىلى ئۇفا ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى بولغان، 1744-يىلى ئورېنبۇرگ ۋىلايىتىگە قوشۇۋېتىلگەن ۋە 1802-يىلى ئۇفا ئايرىم بىر ۋىلايەت بولغان .

ئۇفا شەھىرىنىڭ ئىسمى 1773-1775-يىللىرى ئارىسىدا يامەليان پۇگاچوۋ باشچىلىق قىلغان چاررۇسىيەگە قارشى مۇستەقىللىق ئۇرۇشى سەۋەبلىك تارىخىي مەنبەلەردە كۆپ قېتىم تىلغا ئېلىنغان. سالاۋات يۇلايەۋنىڭمۇ باشقۇرتلارنىڭ ئۆز ھەق-مەنپەئەتلىرىنى قولغا كەلتۈرۈشى ئۈچۈن يامەليان پۇگاچوۋ بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ قىلغان بۇ ئۇرۇشىدا شەھەر مۇھاسىرىگە ئېلىنغان ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. بۇ شەھەردە 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا روسىيە قىزىل ئارمىيەسى بىلەن ئالېكساندر كولچاك قوماندانلىقىدىكى چارپادىشاھ ئارمىيىسى ئارىسىدا ئۇرۇش بولغان ۋە ئىككى تەرەپ بۇ شەھەرنى بىربىرىدىن بىرنەچچە قېتىم تارتىۋالغاندىن كېيىن ئەڭ ئاخىرىدا 1919-يىلى 9-ئىيۇن كۈنى قىزىل ئارمىيە مۇتلەق ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرگەن. 1922-يىلى باشقۇردىستان سوۋېت سوتسىيالىستىك ئاپتونوم رېسپۇبلىكىسىنىڭ پايتەختى قىلىپ بېكىتىلگەن.

ئۇفا ئىدىل-ئۇرال رايونىنىڭ مۇھىم مەمۇرىي ۋە تىجارەت مەركەزلىرىنىڭ بىرى. ئەنئەنىۋى قول ھۈنەرۋەنچىلىك كەسىپلىرىدىن بولغان ياغاچ ۋە تېرە پىششىقلاپ ئىشلەش، 19-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپلا ئۇفادا سانائەتنىڭ ئۇلىنى سالغان ۋە بۇنىڭ بىلەن بىرگە ماشىنا زاپچاسلىرى ۋە يېمەك-ئىچمەك مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىش، ئۆي جاھازلىرى، ئېلېكترونلۇق ئەسۋابلار ۋە تەييار قۇراشتۇرۇلما ئۆي ياساش قاتارلىق كىچىك ۋە ئوخشىمىغان سانائەت تارماقلىرى تەرەققىي قىلىشقا باشلىغان. سانائەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىدا 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئاقئىدىل دەرياسىدا ترانسپورتنىڭ يولغا قويۇلۇشى ۋە كۇيبىشەۋ تۆمۈريولىنىڭ ياسىلىشى تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. ئوخشىمىغان رايونلارغا تۇتىشىدىغان تاشيول ۋە تۆمۈريوللارنىڭ كېسىشىش نوقتىسىغا جايلاشقانلىقى، ئۇرال تاغلىرىنى ھالقىپ ئۆتىدىغان تۆمۈريول بىلەن ئورېنبۇرگ تۆمۈريولىنىڭ ئۇفادىن ئۆتىشى ۋە ئاقئىدىل دەرياسىدىكى ترانسپورت لىنىيەسىنىڭ باشلىنىش نوقتىسىدا بولۇشى ئۇفانىڭ تەرەققىي قىلىشىدىكى مۇھىم ئامىللاردۇر. ئەتراپىدا نېفىت زاپىسى تېپىلغانلىقتىن شەھەردە نېفىت ئايرىش زاۋۇتى ۋە نېفىت خىمىيە زاۋۇتلىرى جايلاشقان. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ، دۆلەتنىڭ غەربىي رايونلىرىدىكى بىرنەچچە سانائەت كارخانىسىنى ئۇفاغا يۆتكەپ كېلىشى بۇ شەھەرنىڭ ئىقتىسادىنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرغان. بۈگۈنگىچە ئۇفا شەھىرى روسىيە فېدېراتسىيەسى ئىستاتىستىكا ئىدارىسى تەرىپىدىن بىرنەچچە قېتىم موسكۋادىن قالسىلا يۇقىرى تۇرمۇش سەۋىيىسىگە ئىگە ئىككىنچى شەھەر دەپ ئېلان قىلىنغان.

فاكۇلتېتتىن تەركىب تاپقان باشقۇرت دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ 60 ئۇفا شەھىرىگە جايلىشىشى، بۇ شەھەردە يەنە 30 دىن ئارتۇق دۆلەتلىك ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ بولۇشى ۋە شۇنداقلا بۇ يەردىكى بىلىم ۋە كىتاب نەشرىياتلىرى بۇ شەھەرنىڭ مائارىپ ۋە مەدەنىيەت شەھىرى بولۇپ چىقىشىدا مۇھىم تەسىرگە ئىگە.

يىلدىكى سانلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا ئۇفانىڭ نوپۇسى 2012-1 مىليون 75 مىڭ بولۇپ، بۇ نوپۇس باشقۇرتلار، تاتارلار، روسلار ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەردىن تەشكىل تاپماقتا

زىيارەت جايلىرى

خاتىرە خاراكتېرلىك يەرلەر: ئۇفادا كۆرۈشكە تېگىشلىك خاتىرە خاراكتېرلىك يەرلەر ئارىسىدا ئەڭ ئالدى بىلەن «سالاۋات يۇلايەۋ خاتىرە ھەيكىلى» تىلغا ئېلىنىدۇ. شائىر ۋە مىللىي قەھرىمان سالاۋات يۇلايەۋگە ئائىت بۇ خاتىرە ھەيكەل، ئاقئىدىل دەرياسىنىڭ بويىدا، ئۇفا شەھرىنى كۆرۈپ تۇرىدىغان ئېگىز بىر تۆپىلىككە تىكلەنگەن بولۇپ، ئېگىزلىكى 25 مېتىر كېلىدۇ. سالاۋات يۇلايەۋ بۇ خاتىرە ھەيكەلدە ئات ئۈستىدە ۋە جەڭ مەيدانىدا قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. باشقا بىر خاتىرە مۇنارى بولسا 1957-يىلى ياسالغان «روس-باشقۇرت دوستلۇق خاتىرە مۇنارى»دۇر. بۇ خاتىرە مۇنارىنىڭ ئېگىزلىكى 33 مېتىر بولۇپ يۇز پەلەمپىيى بار. خاتىرە مۇنارىنىڭ ئەتراپىدا ئوخشىمىغان قاپارتما رەسىملەر بىلەن بىرگە يەنە بىر روس قىزى بىلەن بىر باشقۇرت قىزىنىڭ ھەيكىلى بار. بۇلاردىن باشقا يەنە شەھەردە مۇستاي كەرىم، مىنىسگالى گۇبايدۇللىن ۋە شالياپىن قاتارلىقلارغا ئائىت ئۇن ئەتراپىدا خاتىرە خاراكتېرلىك يەرلەر بار بولۇپ، «يەتتە قىز فۇنتانى» كۆرۈشكە تېگىشلىك خاتىرە خاراكتېرلىك جايلارنىڭ بىرى ھېساپلىنىدۇ.

مەسچىتلەر: ئۇفادىكى تۇنجى مەسچىت 1830-يىلى ياسالغان بولۇپ ھازىر بۇ شەھەردە يىگىرمىگە يېقىن مەسچىت بار. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ چوڭى تۇلپان جامەسى بولۇپ، كۆركەم گۈلى شەكىللىك مۇنارىسى بىلەن ھەممىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىدۇ. بۇ جامە شەھەر مەركىزىگە 45 مىنۇت يىراقلىقتىكى چەرنىكوۋكاغا جايلاشقان. تۇلپان جەمەسى 2006-يىلى ئىشلىتىلىشكە باشلىغان بولۇپ بۇگۈن ئۇفا شەھرىنىڭ سىمۋول خاراكتېرلىك قۇرۇلۇشلىرىنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن سۆيگۈ، تىنچلىق، دوستلۇق ۋە قېرىنداشلىق قاتارلىق تېمىلارنىڭ سىمۋۇلىدۇر.

مۇزىيلار: ئۇفادا باشقۇردىستان مىللىي مۇزىيى قاتارلىق 17 تانە دۆلەتلىك مۇزىي بار. بىر چاغلاردا ئۆزىمۇ ھەم ئۇسۇل ئوينىغان ۋە ھازىر بولسا بەزى رەسىملىرى كۆرگەزمە قىلىنىدىغان، باشقۇرت دۆلەتلىك ئوپېرا ۋە باليت تىياتىرىنىڭ باشقۇرت باليت ئارتىسى نۇرىيەۋگە ئائىت مۇزىي؛ مول مەزمۇنلۇق مىللەتشۇناسلىقتا ئائىت كىيىم-كېچەك، زىبۇ-زىننەت ۋە ئەشيالار، نەچچە مىڭ يىلنىڭ ئالدىدىكى ماموت پىللىرىغا ئائىت سۆڭەكلەر ۋە ئىچى سامان بىلەن توشقۇزۇلغان ھايۋان ئەۋرىشكىلىرى كۆرگەزمە قىلىنىدىغان ئېتنوگرافىيە، زوئولوگىيە ۋە ئارخېئولوگىيە مۇزىيلىرىمۇ بار. نەستەروۋ گۈزەل سەنئەتلەر مۇزىيىمۇ كۆپلىگەن مەشھۇر رەسساملارنىڭ رەسىملىرى كۆرگەزمە قىلىنىدىغان مۇھىم بىر مۇزىيدۇر. روسىيە ئىلىم-پەن ئاكادېمىيىسى ئۇفا فېدىراتىپ تەتقىقات مەركىزىگە تەۋە مۇزىيدىمۇ نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك تارىخىي ئەسەرلەر مەۋجۇت.

باغچىلار: ئۇفادا بىرنەچچە تېما خاراكتېرلىك باغچە ۋە باغلار مەۋجۇت.

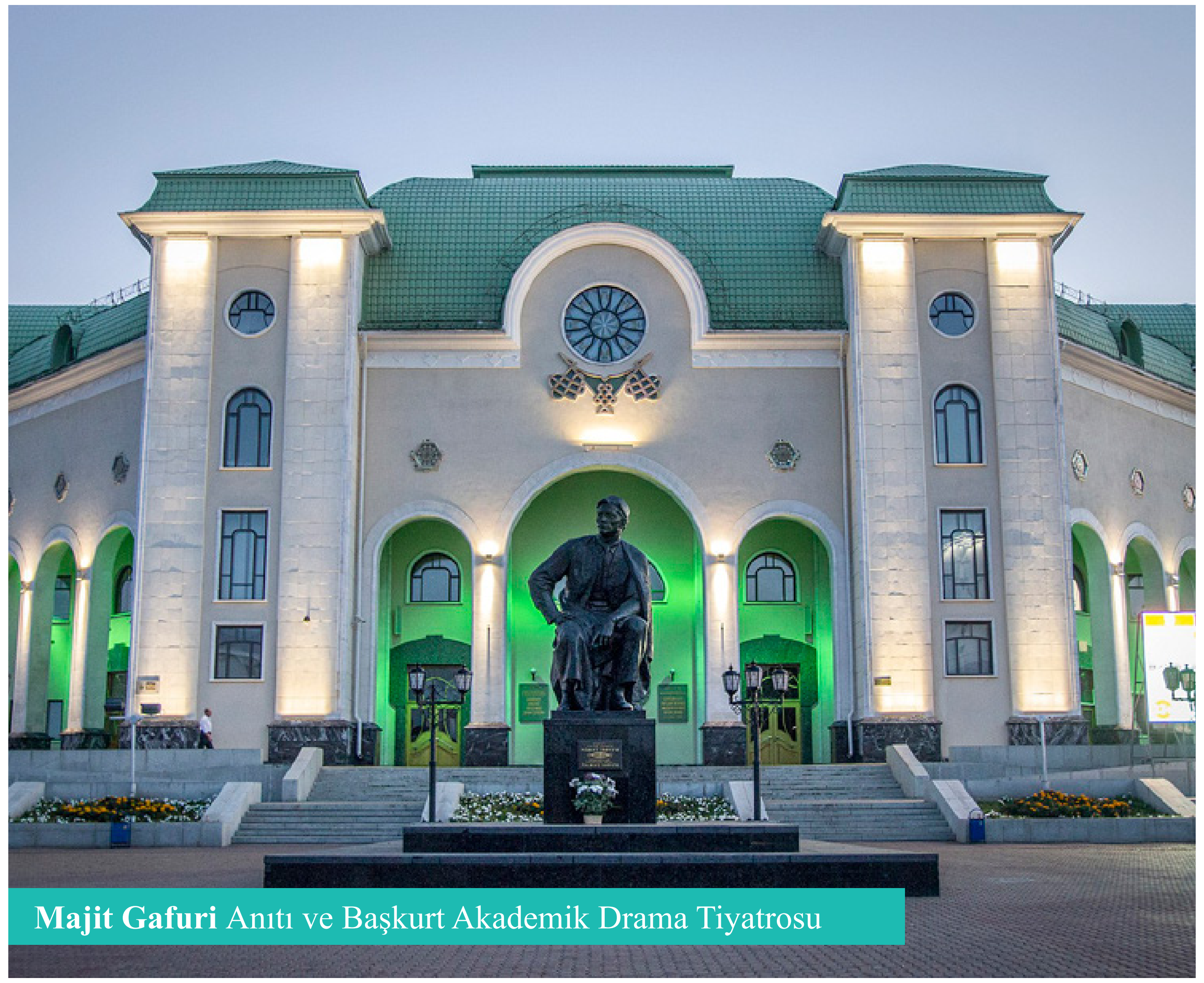
Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

بۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرى زەپەر باغچىسى (پارك پابەدى) بولۇپ، بۇ باغچە چەرنىكوۋكاغا جايلاشقان. بۇ باغچىنىڭ ئىچىدىكى ئۇرۇش مۇزىيىدا ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن قالغان قورال-ياراقلار ۋە ھەربىي لازىمەتلىكلەر كۆرگەزمە قىلىنىدۇ. ئۇفا بوتانىكا باغچىسىدا بولسا بىرنەچچە خىل ئاز ئۇچرايدىغان ئۆسۈملۈكنى كۆرگىلى بولىدۇ.

كۆرۈكلەر: بۇ شەھەردىكى 22 كۆۋرۈك تەگداشسىز دەريا مەنزىرىسىگە ئىگە بولۇپ ھەقىقەتەنمۇ بىر كۆرۈشكە ئەرزىيدۇ..

باشقۇرت دۆلەتلىك ياغاچ قونچاق تىياتىرى: 1932-يىلىدىن ئىتىبارەن ئۈزلۈكسىز ھالدا ئويۇن قويۇلۇپ كېلىۋاتقان بۇ تىياتىر، باشقۇرت ۋە روس مەسەللىرى ئاساسىدا تەييارلانغان ئويۇنلار قويۇلىدىغان مۇھىم كۈلتۈر مەركىزىدۇر.

مەشھۇر يازغۇچى ۋە شائىر مەجىت غافۇرىنىڭ نامى بېرىلگەن باشقۇرت دراما تىياتىرى، باشقۇردىستاننىڭ دۆلەت قۇرغۇچى تۇنجى داھىيسى زەكى ۋەلىدىنىڭ نامى بېرىلگەن مىللىي كۈتۈپخانا قاتارلىقلار ئۇفانىڭ مۇھىم كۈلتۈر مەركەزلىرىدۇر

ئۇفادا نېمە يېيىش كېرەك؟

ئۇفادا ئەنئەنىۋى باشقۇرت تائاملىرىنى يېيىشكە بولىدۇ. ئەنئەنىۋى باشقۇرت تائاملىرىنىڭ ئاساسلىق ماتېرىيالى گۆش ۋە خېمىردۇر. باشقا تۈركىي قەۋملەرگە ئوخشىمايدىغان تەرىپى باشقۇرتلاردا غاز گۆشىمۇ مۇھىم ئوزۇقلۇق مەنبەلىرىنىڭ بىرى ھېساپلىنىدۇ. ئاساسلىقى ئات گۆشى ۋە خېمىردىن تەركىپ تاپقان بىشپارماق (بەش بارماق)؛ ئىچ خۇرۇچى گۆشلۈك بەلىش (گۆشنان)؛ سۇدا پىشۇرۇلغان گۆش ۋە سەۋزە، پىياز قاتارلىق كۆكتاتلاردىن قىلىنغان كۇللاما تامىقى؛ قېزىلىق؛ قىمىز؛ باشقۇرت ئەتكەنچېيى؛ چاي بىلەن سۇنۇلىدىغان سەك-سەك (چاك-چاك) تاتلىقى (تۇشقا ئوخشاپ قالىدۇ)؛ بوغۇرساق ۋە دۇنياغا داڭلىق باشقۇرت ھەسەللىرى ئۇفانىڭ ۋە باشقۇرتلارنىڭ ئەنئەنىۋى تائاملىرىدۇر

Çeviri:
Dr. Öğr. Üyesi Zemire GÜLCALI

بەلىش

چوڭ بەلىش

كىچىك بەلىش

باشقۇرتلارنىڭ ۋە تاتارلارنىڭ بايراملىق تائاملىرىنىڭ بىرى بولغان بەلىش، دەم ئېلىش كۈنلىرىدە ئائىلە ئەزالىرى جەم بولغاندا ۋەياكى مېھمان كەلگەندە ئېتىلىدىغان بىر خىل تاماقتۇر. بەلىش ئادەتتە گۆش ۋە بەرەڭگە بىلەن ئېتىلىدۇ. ئىچ خۇرۇچ ئۈچۈن كۆپىنچە كالا گۆشى ئىشلىتىلىش بىلەن بىرگە قوي گۆشى، توخۇ گۆشى، غاز گۆشى ۋە جىگەر؛ بەرەڭگە ئورنىغا گۈرۈچ، بۇغداي يارمىسى، كاپۇسكا ۋە سەي كاۋىسى ئىشلىتىلىدۇ. ئوخشاش ئىچ خۇرۇچلىرى بىلەن چوڭ بەلىش ۋە كىچىك بەلىش قىلىشقا بولىدۇ. چوڭ بەلىش ئوتتۇرا بوي تاۋا چوڭلۇقىدا پىشۇرۇلۇپ ئاندىن (گۆشنان كەسكەندەك) كېسىلىپ سۇنۇلىدۇ؛ كىچىك بەلىش بولسا بىر كىشىلىك قىلىپ پىشۇرۇلۇپ سۇنۇلىدۇ.

ماتېرىياللار:

خېمىر ئۈچۈن:
500 گرام ئۇن
3\4 ئىستاكان سۈت
2 قوشۇق سۇ ماي
1 تال تۇخۇم
يېرىم قوشۇق سېرىق ماي

ئىچ خۇرۇچ ئۈچۈن:
400 گرام پاقلان گۆشى، كالا گۆشى ۋەياكى توخۇ گۆشى
7 تال بەرەڭگە ياكى 700 گرام گۈرۈچ\بۇغداي يارمىسى
2 تال باش پىياز
مۇۋاپىق مىقداردا تۇز ۋە قارامۇچ
بىر ئىستاكان ئۇستىخان شورپىسى
ئۈستىگە سۈركەش ئۈچۈن مۇۋاپىق مىقداردا سېرىق ماي

پىشۇرۇلۇش شەكلى

ئىچ خۇرۇچىنىڭ تەييارلىنىشى:

بەلىشنى گۈرۈچلۈك قىلماقچى بولسا ئاۋۋال گۈرۈچ سۇدا پىشۇرۇلىدۇ. بەرەڭگىلىك قىلماقچى بولسا بەرەڭگە ۋە گۆش كىچىك تۆت چاقماق قىلىپ توغرىلىدۇ. پىياز نېپىز توغرالغاندىن كېيىن تۇز ۋە قارا مۇچ قوشۇلۇپ ھەممىسى ئارىلاشتۇرىلىدۇ. بەلىشنىڭ ئىچ خۇرۇچى مۇشۇنداق تەييارلىنىدۇ.

خېمىرنىڭ تەييارلىنىشى:

سۈت، سۇماي، تۇز، سېرىق ماي ۋە ئۇن بىلەن خېمىرتۇرۇشسىز بىر مىقتار خېمىر يۇغۇرىلىدۇ. يۇغۇرۇلغان خېمىر بەلىشنىڭ ئاستى، ئۈستى ۋە قاپقىقى ئۈچۈن ئۈچ زۇگۇلىغا ئايرىلىدۇ. بەلىشنىڭ ئاستى ئۈچۈن ئايرىلغان زۇگۇلا سەل چوڭراق ، قاپقىقى ئۈچۈن ياكاق چوڭلۇقىدا بولسا بولىدۇ. ئەڭ چوڭ زۇگۇلا دوخوپكا لىسىدىن چوڭراق قىلىپ نوغۇش بىلەن يېيىلىدۇ. لىس ئالدىنئالا مايلىنىپ يېيىلغان خېمىر بۇ لىسقا يېيىتىلىدۇ. يېيىلغان خېمىرنىڭ ئۈستىگە ئىچ خۇرۇچلىرى تەكشى يېيىتىلىدۇ. ئىككىنچى زۇگۇلا بىرىنجىسىدىن كىچىكرەك، لىسنىڭ چوڭلۇقىدا ۋە نېپىزراق قىلىپ يېيىلىدۇ. بۇ خېمىر بىلەن ئىچ خۇرۇچنىڭ ئۈستى يېپىلىدۇ ۋە چۆرىسىدىن ئاستى – ئۈستى ئىككى خېمىر بىرلەشتۈرىلىدۇ. خېمىر پىشىۋاتقاندا بەك كۆپۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئارا بىلەن ئۈستىدىن باستۇرىلىدۇ. ئۈستىگە يېپىلغان خېمىرغا بىر تۆشۈك ئېچىلىپ، تۆشۈكنىڭ ئەتراپى ئۈچىنچى زۇگۇلىدىن ئېلىنغان خېمىر پارچىسى بىلەن ئۆرمە قىلىپ قاپلىنىدۇ ۋە قالغان خېمىر بىلەن قاپقاق ياسىلىپ تۆشۈك ئېتىلىدۇ. بەلىش 180 200- گرادۇس ئەتراپىدا ئىسسىتىلغان دوخۇپكىدا پىشۇرۇلىدۇ. 40 مىنۇت پىشۇرۇلغاندىن كېيىن ئۈستىدىكى قاپقاق ئېچىلىپ ئىسسىتىلغان ئۇستىخان شورپىسى قۇيۇلىدۇ (تەييار ئۇستىخان شورپىسى بولمىسا، بىر ئىستاكان سۇغا سارماي ۋە تۇز قوشۇپ 1-2 مىنۇت قاينىتىپ تەييارلانسىمۇ بولىدۇ). بەلىش دوخۇپكىدا 1 – 1.5 سائەت ئەتراپىدا پىشۇرۇلىدۇ.

بەلىشنىڭ پىشقان ياكى پىشمىغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئۈستىدىكى قاپقاق ئېچىلىپ گۆش ۋە بەرەڭگىدىن تېتىپ باقسا بولىدۇ. پىشقاندىن كېيىن بەلىشنىڭ ئۈستى سارماي بىلەن مايلىنىدۇۋە قۇرۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن بىر مۇددەت ئۈستى لۆڭگە بىلەن يېپىپ قويىلىدۇ. ئازراق تۇرۇۋالغاندىن كېيىن كېسىپ ئىسسىق پېتى سۇنۇلىدۇ.

ئاش بولسۇن

Asılıkul Gölü - *Ufa, Başkurdistan*

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

Çeviri:
Doç. Dr. Tudora ARNAUT

SALAVAT YULAYEV

SALAVAT YULAYEVIN YAŞAMASI

Başkurt kahramanı hem peetçisi. Onun soyu çekiler Şaytan-Közey boyundan.O duudu ya 1752-ci ya da 1754-cü yıllarında Ufa guberniyasının Tekey küüyündä, ani bulunêr Sibiriya yolunda. Bu küü hem bunun gibi başka küülär, neredä olmuştu kalkıntı o vakıdın imperatriţası II.Ekaterinaya karşı , yakıldı onun askerleri tarafından. Büünkü gündä küüyün adı Salavat, Salavat Yulayevin adına.

Salavat Yulayevin bobası Yulay Aznalin, Şaytan-Közey dolayın öndercisiydi hem aksakalıydı. Aznalin pay almıştı cenklärdä Polşannın konfederaţıyalarında 1772-ci yılında, başkurtların üç binnik asker kavaleriyasının arasında, ani yollanılmıştı Polşaya yardım için rus askerlerinä. Onun için da kabletti askerci nışanını.

Salavat Yulayev üürenmiş medresedä da taa küçüktän başlamış uuraşmaa halkın sorunlarınnan. Bölgenin aksakalları inanardılar, ani gelecektä Salavat olacek bir önderci da 1773-cü yılda Yayık boylarında ţar Rusiyaya karşı açan başlamış serbestlik savaşı , neredä pay almış iki üz atlı Salavat da katılmış bu düüşä.

Salavat Yulaev pay almıştı Yemelyan Pugaçovun yanında, angısı söz vermişti yardım etmää Başkurt halkına kazanmaa serbestlii.

Salavat Yulayev pay aldı bu cenktä, çünkü onun idealında vardı istek enidän birleştirmää hepsi başkurtları bireri, da yaşasınnar kendi topraanda osoy, nicä onnara lääzım. XVIII-ci asirin başlanmasında Başkurtların toprakları, neredä bulunardı maden ocakları, verilmişti Rusiyanın zenginnerinä, tüccarlarına hem küülülerinä. Sora da zorla çeketmişti Başkurt halkını hristiyan yapma agitaţiysı hem asimilăţiya çalışmaları. Bu zor vakıtlarda Salavat kalkışmıştı bu cengä da 1774-cü yılında düştü esir, o zaman o 22 yaşındaydı. Makarki üç kerä yaralanmıştı, ama genä cengä dönmüştü da göstermişti orada kendi kahramannıını. Tarattıynan cenktä onu pek bet cezalandırdılar, düyärdilär sincirlärlän da gezdirärdilär Başkurdistanın bir başından öbürünä, o bunnarı pek çetin kabledärdi, ama o sorgulamaklardan hiç bir kerä vazgeçmemişti. 1775-ci yılda onu yollamıştılar esirlää bobasınnan hem kafadarlarınnan barabar Baltika denizinin yanındakı Paldiski kasabasına. O orada lääzımdı yaşasın bütün yaşamasını. Öldü Salavat 1800 yılında esirliktä. Ţar zamanında Rusiyada Salavatın adı yasak ediliydi.Sovet Birliin zamanında geç da olsa Salavat bildirildiydi nasın bir halk kahramanı, çünkü halkın arasında o kapladı ii bir er. Salavatın yaşamasını annadêrlar büün da. Onun peetlerindän belli, ani onun varmış karısı hem oolu. Karısının adıymış Eminä, oolun adıymış Ramazan.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

SALAVAT YULAYÊVİN LİTERATURADA ERİ.

Salavat, angısı taa uşaklıından görärdi nicä soyardılar Başkurt topraklarını hem yakardılar küüleri, büyärdi sesleyeräk anasının türkülerini, angılarında annadılardı halkın zorlukları için, seslärdi kendi halkın gelecää için bobasının nasaatlarını. Bu annatmalar hem masallar, ani o seslärdi kendi ana dilindä sayılardı kultura zenginnii, angısı yardım ettilär Salavat Yulayêvin artistik kişiliinin oluşmasına .

Kahramannıından karä, Salavat Yulayev taa gençliindän anıldı kendi çalgıcılık becerikliinnän da kapladı er halkın üräändä. Taa küçükkän o üürendi çalmaa kurayda - başkurt halk instrumentindä, başladı yazmaa sevgi dolu peetlär. Onun bu sevgisi baalıydı memleketinnän, Ural bayırların büüklüünnän, ani sayılêrlar devletin simvolları, memleketin kahramannarınnan hem gözäl kızlarınnan. O kendi peetlerindä düüşçü ruhunu annatmış hem duygulu formada çalışmış bu gözellikleri açıklasın. Onun için en gözäl er dünnääda - «En gözälindän – Ural en gözäl». Gözelliktän kaarä, Ural onun gözündä benzer büüklüünnän 'göklerä', angısının altında biz gezeriz. Yaratmalarında Salavat diil sadä gözellii annadan peetlär yazsın, ama dostlarını arkalamak için kullanarak kendi peetçi becerisini savaşarmış cenk temasını da annatmaa hem metetmää oradakı kahramannıı. Cenktä olayları annatmış dastan formasında, bunun için onun peetleri aazdan tarih gibi sayılêr literaturada;peetlerin sözleri kalmışlar temel uzun bir vakıda, kär var nasın demää, ani 150 yıl sora Başkurtların avtonomiyasının kurulmasındakı öndercisi Zeki Velidi bu temelä görä savaş vermiş. Yulayevin peetleri halkın aklında hep kalmıştı, halk onu hic unutmamış.

Salavat Yulayev kendi yaratmalarını kendisi tefterä yazmıştı. Bundan başka o yazmıştı arap alfavitinnän asker peetlerini, angıları büünkü gündä halkın arasında biliner.

İlk kerä esaba almış onun peetlerini rus araştırıcısı R.İgnatyev, angısı üz yıl sora çevirmiş Yulayevin peetlerini rus dilinä hem tiparlamış onnarı. Taa sora da F.Nefedov bu peetçin peetlerini hem türkülerini toplamış da rusçaya çevirip tiparlamış. R.İgnatyev yazêr, ani Salavatın peetleri tüfeksiz düüşçüleri üreklendirerlär hem duşmannarın elindän alêr tüfekleri, yaralı olannarın yaralarını alıştırêr, aaç olannarın aaçlıklarını azaldêr.

Salavat Yulayev yazmış peetlerini zorlukların içindä hem yaratmış pek zengin yaratmalar. O yazardı peetlerini taa gençliktän. Onun peetlerindä vardı yaralar ani kabledilmişti cenklärdä, anglılarında o pay alardı kendi devleti için. Buna görä beklemää ondan unudulmaz yaratmaları diildi dooru. O yazardı peetlerini acı çekäräk yaralardan düşünäräk, ani onun ana tarafından, Uraldan esän lüzgärlär getirerlär haber, bekim da açan o aklına getirärdi bal gibi tatlı ana tarafın sularını.

Haliz bu sebepä görä onun peetleri pek önemliydi o vakıt yaşayan zamandaşlara hem taa sorakı başka-başka evlad boylarına. Bu büünkü gündä da önemli. Salavat Yulayevin peetlerinin maanası baalı diil onun literatura strukturasınnan, ama onun maana kaaviliinnän halkın arasında. Salavat Yulayev angısı verilmedi cezalanmak zamanında, kendi önemli ruh zenginnii için yazdı:

Saygılı ayläm, sevgili yarim,
Ҡәҙерлеләй ғаиләм, һөйгән йәрем,
Benim ayozlu topraam, neredä duudum,
Изге генә тыуған илкәйем.
Nasıl var nicä bän seni bırakayım,
Һеҙҙе тағы ташлап китермен, тип
Gözlerimdän kannı yaşlarım akêr.
Түгеләләр күҙҙән йәшкәйем

O, sıracıklarında kullanêr duygulu lafları, nicä belli edili peetlerindä. Oolu için özlemini genä açıklêr duygulu laflarlan:

Emineciim bekleyip karşılêr
Әминәкәй көтөп ҡаршы алыр,
Ramazanım onun kucaanda
Рамаҙаным булыр ҡулында.
- Selâm oolcaazım, selâm Ramazanım,
- Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,
Canım düüldü adını söyleyeräk yolumda
Йәндәр аттым һин тип юлымда.
memleketinin käämilliinä:
Yürüzenim senin esän lüzgärın
Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең
Hoşlu kokuların burnuma diyer.
Танауыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,

sıracıklarını yazarken o annadêr o zorluklar için ani karşısına çıktı ya da çıkacek, yazêr burnusunun kesilmesi için, genä da bakmayarak bu zorluklara halkını düüşä katılmaya çaarêr:

Ey koşunuz beylär beygirleri,
Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,
Ey koşunuz aar güüdeli kısırakları,
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Cannarınız acımasın, kulumnarlar
Йәлләмәгеҙ, һуңынан ҡолонларҙар,

SALAVAT YULAEV

Canınız acımasım namuz için.
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Satın kendi donaklıklarınızı, kızlar,
Әлмизәктәр һатың, ҡыҙҙар,
Alın hepsini ne lääzım cenk için,
Натың, кәрәк бары һуғышҡа.

Bunnar yapılmadıynan hem kendini bu işe vermediynän, peetçi söler, ani lääzım katlanmaa olacaklara, annadêr duşmanın yapacaklarını da; hem urgulêr ani bu yaşananlar yada yaşanacak olannar diil ilkı hem diil bitkisi da:

Nicä bir ceza, brakılan benim dedelerimä,
Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Onnar asılêrlar iyälerdän çengellerä;
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Keseräk kafayı kılıçlan
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Mızrakların uçlarına iliştirerlär.
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Kırêrlar bükäräk ayaanı hem kolunu,
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
Zorbalıkla sırları sorêrlar.
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Kemikleri ezip çekiçlän
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Baalêrlar diräă da çevirerlär.
Бағанаға бәйләп бороорҙар ...

Bölä girgin laflar düzerlär çizgileri, angıları brakêrlar iz halkın ruhunda.

Salavat Yulayev için yazılmış şiirlär, romannar, dastannar, teatro yaratmaları, düzülmüş operalar, resimnenmiş resimnär, yaradılmış skulpturalar, yapılmış filmlär.

Salavat Yulayevin adını taşıyerlar pek çok dolaylar, kasabalar hem kurumnar, onun resimi erleşik Başkurdistanın armasında.

Salavat Yulayevin günümüzä kadar koorunmuş 16 şiiri hem 19 türküsü.

ONUN PEETLERİ

Uralım
Ey Uralım, Uralım,
Aydınnanıp yatan Uralım!
Şafklanmış onun tepesi
Gökü delmiş Uralım!
Seni meteder türkülerim,
Sana feneţ koyer türkülerim.
Gecä göktä ay çıksa,
Altın gibi yalabar Ural bayırı.
Gündüz gökä güneş çıksa,
Gümüş gibi yalabar Ural bayırı.
Yamaçlarında, Ural bayırı,
Kamış gibi çam daayın,
Dolayanda, Ural bayırı,
Kilimdän düzlüklerin, kırların.
Gözleri kamaştırêr
Biyaz , sarı, al çiçeklär.
Çiçeklerlä bülbüllär,
Dua edeerlar Allaha.
Kıpkırmızı çıkan güneşi,
Ötüşäräk karşılêr kuşların.
Sünüp batan güneşi
Öteräk uurlêr kuşların.
Ey Uralım, Uralım,
Hepsindän gözäl Uralım!
Laflarım bitsä dä dilimdä,
Türküm bitmedi, Uralım.
Metedip kuray çalsam,
Bitmäz sesi olur onun.
Metedip türkü söylesäm,
Sözü bitmäz türkü olur.

Уралым
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурға сумған түбәһе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.
Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.
Биттәреңдә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгеңдә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...
Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.
Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.
Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!
Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр

Memleket
Benim duuma kırlarım,
Bal gibi tatlı sularım,
Bozkırlarım, daaların,
Gökü delmiş Uralım.
Benim kutsal vatanım,
Senin için yanêêr canım.
Işıldayıp göke uzanmış
Karlı başı Ural'ın.
Gözleri kamaştıracak gibi
Gözellii kırların.
Bengü metederdim bän
Bengü şanını yayardım bän.
Duup büüdüüm erimdän
Kısmet uzaklara da atsa da,
Sizleri özleyip bulacam
Uykumda hep sizi görecäm,
Duuma kırlarım,
Bal gibi tatlı sularım,
Bozkırlarım, daalarım,
Sevgili gözäl Uralım!
Vatanımdan lüzgär da esersä,
O bana haber getirir,
Duuduum ana topraktan,

Тыуған илем
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
 Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.
Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.
Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,
Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,
Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.
Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,

ONUN PEETLERİ

Duup büüdüüm erimdän
Duuma kırlardan,
Bal gibi tatlı sulardan,
Bozkırlardan, daalardan
Gökü delän Ural'dan
Bana haber getirir.

Өҙөлөп һөйгән илемдән, -
Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

Züleyha

Züleyha, sän gökten inen huri kızı,
Gözlerinde yalabêr Zühre yıldızı.
Gözlerin, sanki, gecedä gökyüzü,
Aydınnanêr o gözlerindä ayın kendisi.
Erin hurisi ya da cennetin kendisi,
Duruşun , sanki melekin kendisi.
Bän garip, Züleyha, seni çok beenerim,
Laf bulamadan, başımı iildeerim.
Seni metetmää deeni lafların iisik,
Sevgimi söylemäk için dilsizim.
Züleyha, sän erdeki huri kızı,
Gözlerindä yalabêr gökün yıldızı.

Зөләйха

Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәреңдә балҡый Зөһрә йондоҙо
Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.
Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә кәүҙәһе
Мин бахыр һине, Зөләйха, нык һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш эйәм.
Һиңә дан йырлар өсөн телем зәғиф,
Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.
Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

Pugaçova Katılmak hem Kahramanla Birlik Olmak
Бүгәсәүгә ҡушылып,Ир-батырға ҡуш булып

Uzak uzak erlerdä,
Bizim bilmediimiz erlerdä,
Don adında bir derä varmış.
Deredä üzän balaa,
İşlääräk yaşayan halka,
Ter dökän oollara,
Ay gibi gözäl kızlar
Donda yaşamak darmış.
Orada da yaşamak darmış.
Don boyundan çıkıp,
Her tarafa göz atıp,
Pugaçov adında bir batır,
Yemelke adında er batır,
Kır kartalı gibi ses çıkararak,
Yanan ateş gibi alevlenäräk,
Halka uran yollamış,
Fakirä da nasaat etmiş.
Bayırları aşmış bu çaarmak,
Suları geçmiş bu teklif,
Pugaçov batırın yanına
Asker gelmiş sayısız.
Eerleyip ata pinmiş da,
Belinä kılıç takmış da,
Pugaçov isimli bu batır,
Yemelke adında tanınmış batır,
Aslan gibi kükreyip,
Yolunda booran çıkartıp,
Adeetleriylä ţarin,
Yardımcılarınnan ţarin,
Beylerinnän ţarin,
Topluşunnan ţarin,
Savaş hem düüş başlamış.
Dostlarını toplamış Pugaçov,

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға
Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Дон буйынан ҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бүгәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,
Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған үрттәй ялҡынлап,
Халыҡҡа оран ташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.
Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бүгәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.
Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бүгәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Һанаты менән батшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бүгәсәү,

ONUN PEETLERİ

Düşmanını kesmiş Pugaçov,
Cenktä şanı üüselip,
Yayıka etişmiş Pugaçov.
Annayınız bu annatmadan:
O bana haber göndermiş,
Kelepçeli elindän,
Kelepçäsini kırayım, o demiş,
Prangalı ayaandan,
Prangasını kırayım, o demiş,
Ersiz kalan Başkurta
Erini veririm, demiş,
Susuz kalan Başkurta
Suyunu veririm, o demiş,
Kul olan Başkurta
Serbestlik veririm, o demiş.
Başkurtlar kendi topraanda,
Duuma büümä vatanında,
Kuş olup gökä çıksınnar,
Balık gibi suda yüzsünnär,
Karaca gibi erdä koşsunlar,
Tä bölä o demiş.
Bilgim var çok iştän,
Haliz kahraman insannardan;
Tamyandan, Böryendän,
Yurmatı, Kıpçak, Üsergen,
Tüngevir’dän, Katay’dan1,
Gencindän, ihtär bobadan,
Hepsi de hazır beklerlär,

Дошманын ҡырған Бүгәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бүгәсәү.
Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
БыҒаулының ҡулынан
Бығауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр, —
Ана шулай тигән ул.
Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамьянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үсәргән,
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан,
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.

Hepsi de ok yay gererlär.
Aazın içinde dil var,
Dilin ucunda söz var:
Gözel altın kaftanlı,
Ţar derlär Pugaçova,
Gözäl gümüş eerli
Beegirä pinmiş derlär Pugaçov.
Gözäl altın kaftanlı
Ţar da olsa Pugaçov,
Gözäl gümüş eerli
Beegirä binsä dä Pugaçov,
Zenginnerin başını kesärmiş,
Halk topluşlarının başını kesärmiş,
Serbestlik getirärmiş,
Er , daa, su verärmiş.
Başkurta bunlar etmiş.
Yıl ardından yıl geçti,
Kış geçti da buz bitti.
Uzun yıllar boyunca,
Boyundruk giymiş gibi güüdesinä,
Kartal gibi sesimizi çıkardımız erdä
Sessiz kalmaa ayırdık;
Zenginnär, beylär ne buyurduysa,
Onu yapmaa savaştık;
Ne istediysä beylär,
Onu vermää şavaştık.
İildik önlerindä hizmet için,
Ter de döktük hizmet için,

Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бүгәсәү;
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта, тиҙәр, Бүгәсәү,
Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бүгәсәү,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баяр башын ҡыя икән,
Һанат башын ҡыя икән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.
Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тынис тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һораһа бай, түрә,
Шуны бирер ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;

ONUN PEETLERİ

Altın da vermää savaştık,
Beegirimizi da vermää savaştık.
Padişahın gözü doymadı,
Kötülüü , zulumluu bırakmadı,
Binnerlän malı aldılar,
Üzlärlän can kıydılar.
Soyumuzun lider delikanlıların
Gözlerinä kurşun döktülär.
Soylu mu solu kızlarımızı
Kul yaparak kuudular.
Kan akıttı gözlerimiz,
Bitti şindän sora saburumuz.
Pugaçovla birleşäräk
Erlerlä, batırlarla bir olup,
Kazaklara2 birleşip
Cengä çıkma günü geldi,
Serbestliimizi kazanma günü geldi.
Düün zamanı kendini kurarak
Güreşä çıkan kahraman olur mu?
Birbirinnän güreşmää başlayıp
Akranını yıkan kahraman olur mu?
Halkına canını kurban verän,
Düşmandan soyunu koruyan,
Eerleyip beegirä pinän,
Korkusuz cengä gidän,
Vatanın kahramanı o sayılır.
Vatanın üzü o olur.
Beegirlerinizi nallayın, kardaşlar,

Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ
Түрәнең тамағы туйманы,
Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп сиктә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Буғасауға ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Ҡазаҡтарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡҡан ¬ батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.
Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,

Açılsın haydi eski yaralar!
Yaraları serbestlik ilaçlar,
Kötü düşmana yolunu açar!
Korkmazsa iitlär yaradan,
Ok da geçemäz aradan.
Kahramanım, kim decek -
Düşman geldiindä yoksaydı işin sırası
Peetçim, kim decek-
Düşman geldiğinde sesini çıkaramazsa.
Seçip da aldıında gözäli
Kannı yaşlarını döktürmedän,
Anasının sütünü emdiindä
Dertlär belini büktürdüündä,
Esir kuş gibi Başkurta
Kolay verilän serbestlik var mı?
Peydalanıp kaybelän yarasa
Yaşamakta kimä yoldaş olmuş?
Tazä otlar, bozkırlar
Kimä döşek olmamış?
Yakasına kuş yuva yaparak,
Yanaanda sinek tüküräräk,
Pelivan ne türlü zorluklar çekmemiş?
Ük kaldırıp gücenmedän,
Auç auç kan tükürmedän,
İdili geçmedän, ateş yakmadan
Helal kanını dökmedän,
Başkurta uygun serbestlik var mı?
Göklerä uzanan daaların yavrusu

Аҫылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр,
Яуыз дошман башын юғалтыр
Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,
Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан!
Батырмын, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә йүне юҡ;
Сәсәнмен, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлап алған һылыуыңдан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйеңдән
Ҡайғынан билен бөктөрмәй,
Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолт иткән ябалаҡ
Яҙмышта кемгә юлдаш булмаған?
Бүтәгә үлән, буҙ ялан
Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһына ҡош оялап,
Яңағына себен-серәкәй балалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа ятып ҡалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Хәләл ҡаныңды түкмәй, —
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы

ONUN PEETLERİ

Başçada öler düülärak ,
Soylu bobanın uşaa
Kahramanca can verir, düşmanla düüşeräk
Geçilmäz kuş kapan daadan,
Şahin uçêr dannar açarkan.
Gururkan aydınnaa çıkınca,
Savaşta ölelim şanımızla!
Bu kömürü ani aldım elimä,
Duuma topraamdan kalan kömür;
Alev alıp yanan kömür .
Elimi yakan kömür
İşimizin gerçeeni gösterseydi,
Kömüre dönän eşil otlar
Yolumuza döşek olaydı.
Kartal gibi göktä uçmak,
Balık gibi suda üzmäk,
Geyik gibi kırda koşmak,
Duamız bu olsun!
Pugaçov'la birleşip,
Er batıra eş olup
Bu duamıza ulaşalım!
Serbestlää kauşalım…

Бауҙа үлә талпынып,
Яҡшы атаның балаһы
Шәһит үлә яу йөрөп.
Ҡарсыға үтмәҫ урмандан
Ылаcын үтә таң менән.
Михнәт менән көн күргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙан ҡалған күмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә геуаһ булһынсы.
Күмергә әйләнгән күк үлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул irekte яулайыҡ!

Faydalanılan Kaynaklar:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 2004.
Gelgör, Önder Bilal. "Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev". Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Doç. Dr. Tudora ARNAUT

UFA

Başkurdistanın baş kasabası, 1997-ci yılında Ankaranın kardaş kasabası oldu. Anılmış türkolog hem başkurt önderci-si Zeki Velidi Togan, XX-ci asirin çeketmesindä Osmaniya medresesindä üürenmiş, Başkurdistanın milli örümeklerin dönmäk kıpımın biri sayılan – "Ufa toplantısını" da bu kasabada yapmış. Ufa düzülü edi tepedä, neredä birleşerlär derelär Agizel hem Ufa. Ufa derenin uzunnuu 1430 km., angısı akêr kasabanın üülen tarafından taa Ural bayırların günbatısınadan. Bu kasaba kabletti adını Ufa deresinin adından, angısı sayılêr Akidil derenin kolu, da akêr kasabanın günbatı tarafında. Var türlü kaynaklar angı asirlerdä o düzülmüş. Rus eskiyazılarında açan Rus ţarlii 1552-ci yılında almıştı Kazan Hanlıını, 1556-cı yılındasa Rus ţarliinä geçmiş Astarhan Hanlıı da bu topraklarda yaşayan başkurtlar ruslara vergileri ödedikleri için läázım olmuş götürsünnär bu vergileri taa Kazan kasabasına. Bunu yapmamak için yalvarêrlar kurulsun bir kalä. Bu kalä bir yıl içindä, 1573-cü yılında kurulmuş taa sora da kasaba olmuştu. Bu bilgileri annadêr bizä XIV-cü asirdä gezgin insan İbn Haldun, angısı bildirer, ani Altın Ordu vakıdında en büük kasabanın adıymış Başkurt.
Yapılan arheolocik kazıları göstererlär, ani bugünkü Ufanın erindä 1574-cü yıldan taa öncä bulunarmış bir kasaba. Kaynaklara görä 1708-1728-ci yılların arasında Ufa girärmiş Kazan Guberniyasına,1728-ci yılda olmuş bölgenin merkezi, ama 1744-cü yılda – girmiş Orenburg guberniyasına.1802-ci yılda Ufa olmuş Guberniyä.
Ufa kasabasının adı pek sık anılêr kaynaklarda, neredä Emeliyan Pugaçovun önderciliinnän gösteriler 1773-1775-ci yılların arasında cenk, angısı sayılêr bir başkaldırması Rusiyaya karşı. Bu cenk zamanında, açan Salavat Yulayev Emeliyan Pugaçovlan birerdeydi, başkurtların haklarını kazanmaa deyni, kasaba sarılıydı duşmannan hem kabletti büük zararlar. XX-ci asirin çeketmesindä kasaba Aleksandr Kolçakın önderciliindä olmuştu nicä bir meydan Kırmızı ordunun hem Biyaz ordunun arasında. Birkaç el diiştirmesindän sora 1919 yılın Kirez ayın 9 da, Kırmızı ordu kabletti bütün öndercilii. 1922-ci yılda da Başkurdistan bildirdi kendini nicä Sovet Soţialist Autonom Cumhuriyeti.
Ufa - İdil-Ural bölgenin administrativ hem alış-veriş merkezlerinin önemli biriydir. XIX-cu asirin ortasında başlamış ilerlemää el zanaatları –aaçtan hem deridän yapmalar, taa soram da ufak hem türlü-türlü başka sanayı bölümneri. Bunnarın arasına girer araba parçaların, imeeliklärin, mobil, elektrik tertiplerinin hem çok katlı binaların yapılma sektorları. Taa sora XIX-cu asirin bitkisindä sanayı sektorunun ilerlemäk yolunda Akidil derä taşıycıları hem Kuybışêv demir yolunun olması da pek önemliydi.
Ufadan geçer türlü türlü bölgelerä giden araba hem demir yolları, ani bulunêr haliz çatırak yolda, angısı kesişer Ural hem Orenburg demir yolunnan. Taşıycı çözmekleri Akidil deresindän sa haliz temel er sayılêr , angıları Ufanın ilerlemäk gösterimleri için pek önemni. Kasabada var petrolü işleyan hem himiya zavodu, neçin ki onun dolayında var petrol erkaynakları. İkinci Dünnää cengin zamanında Sovet Birliin günbatı tarafından sanayı şirketlerinin taşınmaları Ufaya yardım ettilär kasabanın ekonomik ilerlemesinä. Büünkü günä kadar, diil bir kerä Ufa bildirildi , ani o sayılêr Moskovadan sora ikinci kasaba, neredä yaşamak uuru pek üüsek. Bunu açıkladı Rus Federaţiyasının devlet statistika institutu. Başkurt devlet universitetin varlıı Ufada, neredä bulunêr 60 fakultet; otuzdan zeedä devlet universitetlerin varlıı ; anılmış tipar evleri "Kilim" hem "Kitap" – hepsi bunnar üüselderlär kasabayı üürenmişlik hem kultura uurunda üüsek uura.
2012-ci yılın yazılarına görä, Ufanın nüfüsu 1 000 075 kişi. Bu nüfüs oluşêr başkurtlardan, tatarlardan, ruslardan hem başka türk halklarından.

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

GEZMÄK ERLERİ.

Anmak taşları:Anmak taşların arasında, ilk eri tutêr anmak taşı Salavat Yulayeva, angısını mutlak läägım görmää. Anmak taşı şiirciyä hem milli kahramana Salavat Yulayeva, koyulu Akidil derenin boyunda kasaba manzarasında, 25 metralık balaban tepedä. Bu anmak taşında Salavat Yulayev durêr at üstündä düüş götürmektä. Başka bir anmak taşı – 1957-ci yılda yapılma anıt rus-başkurt dostluuna. Üüseklii onun 33 metra, onu taa yakından görmäk için läägım 100 basamak çıkmaa ona dooru. Anmak taşın dolayında erleşik rus hem başkurt kızlarının çok türlü şekilläri, hem dolayında on anmak taşı bölä insannara nicä Mustay Kerim, Minnigali Gubaydilin, Şaläpin. Edi Kız Çeşmesi – anmak taşlarından biri, angısını mutlak läägım görmää.

Caamilär: En ilk caami yapılmış Ufada 1830-cu yılında. Bu gün kasabada bulunêr 20-ya yakın caami. Onnarın arasında sayılêr en büük caami "Tülpan" caamisi, kendi laalä arhitektura formasınnan beeniler halkın arasında, bulunêr Çernikovkada ani merkezdän 45 münut uzaklıkta. Açılışı yapılmış bu caaminin 2006-cı yılında. Bünkü gündä bu caami sayılêr Ufanın bir simvol binası, sevgi, usluluk, dostluk hem kardaşlık nışanı gibi.

Muzeylär: Ufada var 17 devlet muzeyi. Onnarın arasında Başkurdistanın Milli mezeyi. Başkurdistanın opera hem balet teatrusunda var Nuriyev başkurt balet artistin adına muzey. Bu muzeydä, neredä o oynadı, şindi sergilener onun resimneri. Muzeylerin arasında êtnografik, zoolocık, arheolocık muzeyleri, angılarında var pek zengin êtnografik giyimner, donatmak tertipleri, mamontların skeletleri hem binnärlän yıllık çoktankı hayvan korkulukları. Başkurdistan artistik muzeyi da Nesterov adında önemli bir muzeydir, neredä sergilenerlär anılmış resimcilerin tabloları. Rusiyä Bilim akademiyasının Ufa federaţiyası aaraştırma merkezinä baalı muzeydä korunêr pek çok paalı tarih artefaktları.

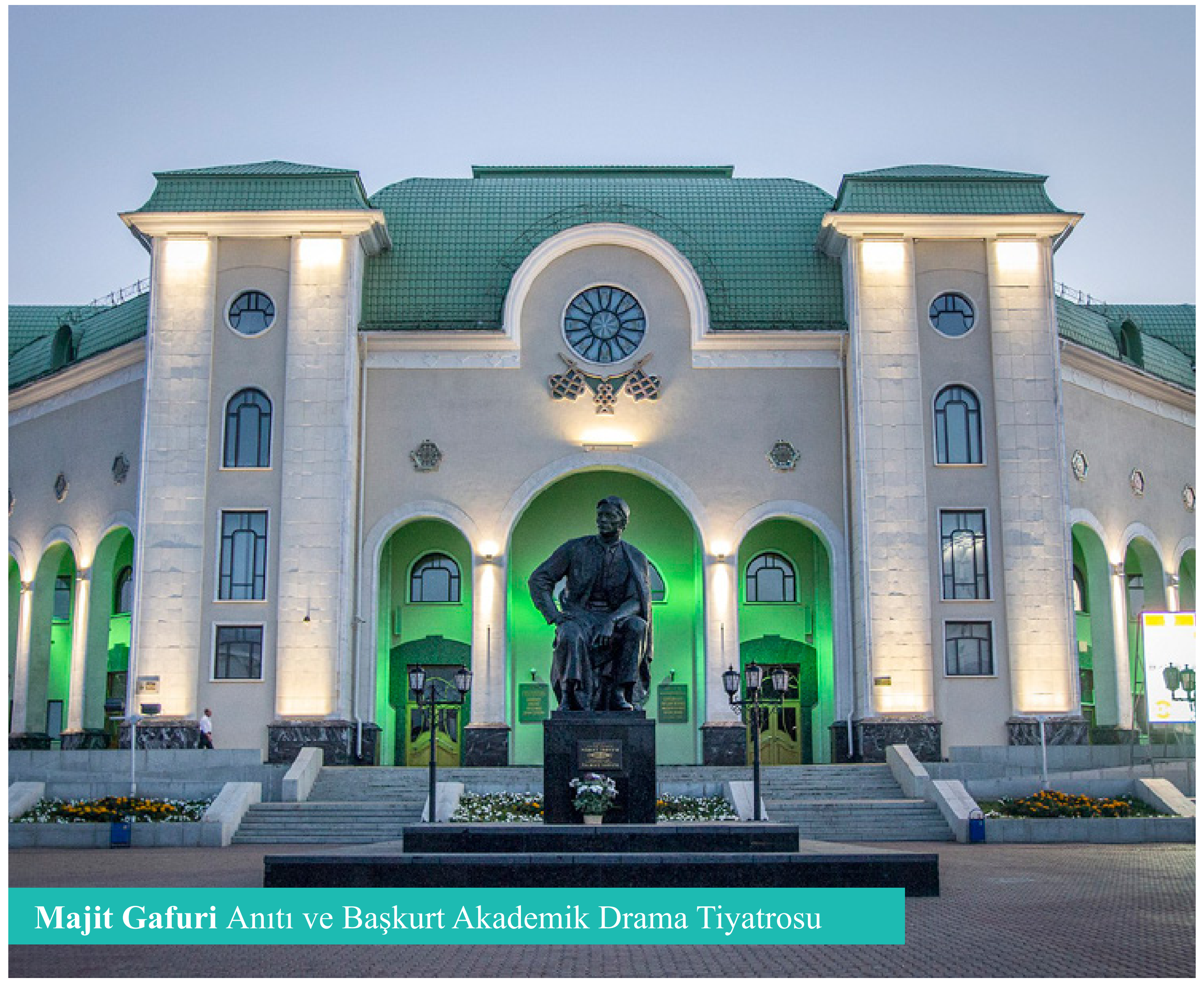
Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

Parklar: Ufada var çok tematik parklar hem başçelär. Onnardan biri –Enseyiş Parkı. Bu park bulunêr Çernikovkada. Asker muzeyindä sergiyä koyulu İkinci Dünnää cengin zamanından siläh hem asker tehnikası. Çok siirek olan büümneri var nicä görmää Ufanın botanik başçasında.

Köprülär: Kasabada bulunêr unikal 22 köprü. Bu köprülärin unikal duruşu dereyä dooru yapılı.

Başkurdistan Devlet kukla teatrusu: Teatru, angısı durmamayınca çalışêr taa 1932-ci yıldan beeri hem sayılêr önemli kultura merkezi, neredä gösteriler başkurt hem rus masalları.

Anılmış yazıcı hem şiirci Mecit Gafuri adına Başkurt dramatik teatrusu hem Başkurdistanın en ilk önderci-temelkoyanı sayılan Zeki Velidi Togan hem onun adına Milli bibliotekası Ufanın önemni kultura merkezleri sayılêr.

NELÄR İMÄÄ UFADA?

Milli başkurt imeklerini var nicä datmaa Ufada. Yaanı hem hamur – milli başkurt imeklerin en başlıcı ingredientleri. Ayırı olarak başka türk milletlerdän kaz eti başkurtların en önemni imääyi sayılêr. At eti hem hamur – beşparmakın temel ingredienti. Belişţä, angısının içini doldurulêr et, kullanılêr kaynadılmış yaanı hem zarzavatlar – morkva hem suan. Kaz hem at lokmasından yapılêr sucuk, adı kazılık. Başkurt çayı sütlän içiler, adı kımız. Tatlılık sek-sek (çak-çak), angısını koyêrlar sofraya çaylan, sayılêr Ufanın hem Başkurdistanın milli tatlılıkları. Anılmış 'bavirhak', angısı benzeer Anatoliyanın kovriinä, hem dä dünnädä anılmış başkurt balı, Ufanın hem bütün Başkurdistanın sofrasının geleneksel tatlılıkları.

Çeviri:
Doç. Dr. Tudora ARNAUT

BELİŞ

Büyük Beliş

Küçük Beliş

Başkurtların hem tatarların yortu imeklerindän biriydir. Bu imäyi yapêrlar yortu günnärindä, açan sofraya toplanêr bütün aylä yada açan geler musaafirlär. Belişi adetçä yapêrlar yaanıdan hem kartofidän. İçindekilii için taa sık kullanılêr dana, koyun, tauk, ördek etleri, ceer; kartofilerin erinä var nicä kulanmaa pirinç, bulgur, laana hem kabaçki. Beliş var nicä olsun büük yada küçük boyda birtürlü içindikilerinnän. O hazırlanêr büük hem orta tepsidä, sofraya koyulêr dilimnenäräk. Küçük belişlär hazırlanılêr hem koyulêr nicä bir porsion da ölä ikram ediler.

İngridiyentlär:

Hamuru için

500 gr. un

3/4 stakan süt

2 kaşık oloy

1 yımırta

yarım kaşık saayayı

İçi için

400 gr. kuzu eti, dana eti yada tauk eti

7 kartofi yada 700 gr. pirinç/bulgur/

2 baş suan

tuz, biber

1 stakan et suyu

Üstünä dökmää deeni biraz saayayı.

Hazırlanması.

Hazırlamak içindeki payını

Er beliş hazırlanacaksa pirinçlän, o zaman onu ilkin läazım kaynatmaa. Er yaparsaydınız kartofiylän, ozaman onu läazım kesmää dörtkoşeli parçalara. Yaanıyı da hep ölä läazım kesmää küçük küçük dörtköşeli parçalara. Suanı kıymaa ufak-ufak, tuzlamaa, biberlemää. Bu takım hazırlanêr içindeki payı.

Hamurun hazırlanması:

Mayasız hamuru yuurêrlar karıştırarak süt, saayayı, tuz, un hem oloy. Hamur payediler üç paya: bileşin üstü, altı hem kolanın üstü. Altındakı payı için hamur alınêr biraz taa çok. Üçüncü pay, angısınnan örtülecek üstü, ceviz kadar läazım olsun.

Büük parça hamurdan yapılêr pazı bir tepsi kadar.Tepsi ilkin yaalanêr oloylan sora ona koyulêr bu pazı. Hamur üstünä koyulêr içindikilär. İkinci bir hamur parçasından yapılêr pazı taa incä hem tepsi büüklüündä, angısını kapaklêrlar üstünä.

Kenarlarından iki hamur birleştiriler. Hamur pişerkän pek kabarmasın deeni onu bastırêrlar furkuliţaylan (çatallan). Kapak için kullanılêr hamurun üçüncü payı. Onun bir parçasından yapılêr burma bir kolan, kalan hamurlan da kapanêr açık kalan er. Beliş pişiriler fırında 180-200 gradus sıcaklıkta. 40 minuttan sora sıçak kapak açılêr da eklener haşlak yaanı suyu (er yoksaydı hazır yaanı suyu, kaynatmaa 1-2 dakika bir stakan suda biraz saayayı hem eklemää biraz tuz.) Beliş pişiriler 1-1,5 saat. Annamaa deeni pişti mi beliş, läazım açmaa kapaa da denemää yaanıyı hem kartofii. Piştiktän sora belişin üstünü läazım yaalamaa saayayınnan, sora da bir parça vakıda yörtmää onu peşkirlän, deyni o kurumasın. Biraz beklediktän sora o kesiler parça parça, sofraya sıcak ikram ediler.

Bereketli olsun!

Nur Tiyatrosu - *Ufa, Başkurdistan*

Çeviri:
Dr. Zhanat KUANYSHBAYEVA

САЛАУАТ ЮЛАЕВ

САЛАУАТ ЮЛАЕВТЫҢ ӨМІРІ

башқұрт халқының ұлттық қаһарманы, ақын-импровизатор. 1752 (1754) жылы Уфа провинциясының Сібір жолындағы Шайтан-Кудей болысының Текей (Текеево) ауылында дүниеге келген . Екатерина патшайымның әскерлері өртеп жіберген бұл елді мекен қазіргі кезде Салауат Юлаевтың құрметіне «Салауат» деп аталады. Салауат Юлаевтың әкесі Юлай Азналин Шайтан-Кудейдің болысы және зиялы ақсақалдарынан болған. Азналин 1772 жылы орыс армиясына қолдау ретінде Польшаға жіберілген үш мың башқұрт атты әскерлері жасағының құрамында Польша конфедераттарымен шайқастарға қатысып, ерлігі мен батылдығы үшін әскери наградамен марапатталған.

Салауат Юлаев медреседе білім алып, жастайынан мемлекет мәселелеріне араласа бастаған. Ауыл ақсақалдары оның көшбасшы болатынына сенген. Салауат 1773 жылы Жайық бойында бір мың екі жүз атты әскермен Патшалық Ресейге қарсы ұлт-азаттық соғысқа қатысқан. Салауат Юлаев көтерілісті бастаған және башқұрттардың жағдайын жақсартуға уәде берген Емельян Пугачевтің қасында башқұрт халқының өз құқықтарына қол жеткізуі үшін орын алған тұлға. Юлаевтың бұл көтеріліске қатысуының астарында башқұрттарға өз жерін қайтару, өз жерінде лайықты өмір сүруіне жағдай жасау жатқан еді. Себебі XVIII ғасырдың басында башқұрттардың жерін патшалық Ресей орыс дворяндарына, саудагерлеріне және шаруаларына беріп, кен орындарын тәркіледі. Башқұрттарды христиан дініне кіргізу, ассимиляцияға ұшырату үшін алуан тәсілдер қолданылды. Осындай жағдайда көтеріліске қатысқан Салауат үш рет жарақат алғанына қарамастан, майдан шебіне қайта шығып, үлкен қаһармандық көрсетсе де, 1774 жылдың аяғында небәрі 22 жасында тұтқынға түседі. Соғыс жеңілген соң ауыр жазаға ұшырайды. Кісенделіп, Башқұртстанның бір шетінен екінші шетіне айдалады. Осының бәріне төзе білген Салауат жауапқа тартылған уақытта да еш сыр бермеген.

1775 жылы әкесі және достарымен бірге Балтық теңізі жағасындағы Палдиски қаласына өмірінің соңына дейін айдауға жіберілген Салауат 1800 жылы айдауда қайтыс болады. Салауаттың есіміне патшалық Ресей кезінде тыйым салынады. Ал Кеңестер Одағы дәуірінде Салауат халық қаһарманы ретінде жарияланып, қастерлі есімі кеш те болса, халқымен қайта қауышады. Салауаттың ғұмыры аңызға айналып, осы күнге дейін халық жадында.

Өлеңдерінде Әмина атты жұбайы мен Рамазан есімді бір ұлының болғандығы жазылған.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

САЛАУАТ ЮЛАЕВТЫҢ ӘДЕБИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Балалық кезінен бастап башқұрт жерінің таланып, ауылдардың өртенгеніне куә болған Салауат халқының көрген азаптары туралы айтқан анасының әндерін, әкесінің болашаққа қатысты кеңес-насихаттарын тыңдап шыңдалған. Ана тілінде тыңдаған ертегілер - оның ақындық қабілетінің қалыптасуына әсер еткен рухани қазыналар.

Салауат Юлаев батырлығымен қоса жас кезінен бастап ақындық қабілетімен де аты шығып, халқының көңілінен орын алған. Кішкентай кезінен-ақ башқұрттың ұлттық музыкалық аспабы курайда ойнауды үйреніп, сүйіспеншілік тақырыбындағы өлеңдерді жырлаған. Оның махаббаты, сүйіспеншілігі ең алдымен отанына, туған жерінің символы - Орал тауына, отанының қаһармандарына және де көрікті қыздарына арналған. Жауынгер, әрі сезімтал ақындық рухына әсер еткен сұлулықты өлеңдеріне тақырып еткен. Ол үшін әлемнің көркі – аспанмен тайталасқан биік ару Орал.

Салауат тек сұлулықты аркау еткен өлеңдер ғана жазбаған. Ақындығын соғыска қатысқан достарын жігерлендіріп, олардың ерліктерін мадақтау үшін де қолдана білген. Ол соғыста көргендерін дастан етіп баяндап, тарих жазғандай болған. Оның жырлары ұран, ант-су іспеттес ұрпақтан-ұрпаққа ұласып, 150 жылдан соң Зәки Уәлиди жетекшілігіндегі башқұрттардың автономдық үшін күресін ұшқындатқан. Юлаевтың өлеңдері халқының жүрегі мен жадында сақталған. Салауат Юлаев өлеңдерін өзі қағазға түсірген. Оның араб әліпбиімен жазылған әскери жарлықтары бізге дейін жеткен.

Орыс зерттеуші Р.Игнатьев - Юлаев өлеңдеріне алғаш назар аударғандардан. Игнатьев жүз жылдан кейін Салауаттың өлеңдерін орысшаға аударып жариялатқан. Кейін Ф.Нефедов ақын-жыраулардан өлеңдері мен әндерін жинақтап, орысшаға аударып басып шығарған. Р.Игнатьев Салауаттың өлеңдері қарусыз жауынгерлерді соғыска жігерлендіріп, жарақат алғанда жарасын, аш қалғанда аштығын сезбегенін, өлеңдерінің әсері жайлы жазған.

Салауат Юлаев жайбарақат жерде отырып, өлең шығарып, еңбек жазған ақын емес. Ол өлеңдерінің бір бөлігін жас кезінен бастап отаны үшін қатысқан шайқастарда, жарасының жазылуын күткен кезде қаламға алған. Сол себепті одан үздік туынды күту қателік болар еді. Ол өлеңдерін отанының символы - Оралдан жырақта, самал желден хабар күткен сәттерінде, жарақаттан тәні азап шеккенде, туған жерінің бал татыған тәтті суын есіне алғанда жазған. Содан болар өлеңдері замандастары мен кейінгі ұрпаққа терең әсер еткен. Салауат Юлаев өлеңдерінің құндылығына әдеби болмысынан емес, халықтың жүрегіне әсер еткендігінен қарау керек.

Тартқан азаптан мойымаған Салауат Юлаев қастерлі деп білген құндылықтары үшін:

Қадірлі отбасым, сүйген жарым,

Ҡәҙерләләй ғаиләм, һөйгән йәрем,

Қасиетті туған жерім,

Изге генә тыуған илкәйем.

Сізді қалайша тастап кетермін деп

Һеҙҙе тағы ташлап китермен, тип

Төгілер көзімнен қанды жас

Түгеләлер күҙҙән йәшкәйем.

деген өлең жолдарынан байқалғандай сезім ұшқындаған сөздер қолданған. Ұлына деген сағынышын да сезімге толы сөздермен білдірген:

Әминашым күтіп, қарсы алар,

Әминәкәй көтөп ҡаршы алыр,

Рамазаным болар қолында.

Рамаҙаным булыр ҡулында.

- Сәлем ұлым, сәлем Рамазаным,

- Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,

Жан-пәрменіммен сен деп жолымда.

Йәндәр аттым һин тип юлымда.

Туған жерінің көрікті жерлері үшін:

Йүрүзенім, сенің ескен желің

Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең

Мұрынсыз (болсам) да хош иіс алар(мын),

Танауһыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,

дей келе, тартқан азабы мен қиыншылықтарын, мұрнының кесілгеніне қарамастан халқын соғысқа қатысуға шақырған:

Ертте ерлер, арғымақтарды,

Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,

Ертте, буаз биелерді,

Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,

Аямаңдар, кейін құлындар,

Йәлләмәгеҙ, һуңынан ҡолонларҙар,

Аямаңдар намыс үшін,
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Әшекейді сатыңдар, қыздар,
Әлмизәктәр һатың, ҡыҙҙар,
Сатыңдар, керек бәрі соғысқа.
Һатың, кәрәк бары һуғышҡа.

Халқы бұл айтқандарын орындамаса, ауыртпалыққа төзбесе, дұшпанның зұлымдығы, қиындықтары аяқталмайтындығы туралы ой қозғаған:

Бабаларыма берілген жаза секілді,
Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Қабырғаңнан ілмекке асар;
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Қылышпен басты шауып,
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Найзаның ұшына тағар.
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Сындырар бүгіп аяқ-қолды,
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
Азаптап сырыңды сұрар,
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Сүйекті езіп тоқпақпенен,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Бағанаға байлап айналдырар...
Бағанаға бәйләп борорҙар...

Осындай батыл сөздер айтылған өлең жолдары халықтың рухында мәңгі із қалдырған.

Салауат Юлаев туралы өлеңдер, романдар, дастандар, сахналық туындылар, опера жазылған, сурет салынып, ескерткіш орнатылып, кинотаспалар түсірілген. Бірнеше облыс, қала мен ұйымға есімі берілген Салауат Юлаевтың бейнесі Башқұртстан Республикасының Елтаңбасында орын алған.

Салауат Юлаевтың он алты өлеңі мен он тоғыз ән шумағы бізге дейін жеткен.

ӨЛЕҢДЕРІ

Оралым
Әй, Оралым, Оралым,
Көгеріп жатқан Оралым!
Нұрға малынған төбесі
Көкке жеткен Оралым!
Сені мақтап жырлаймын,
Сені дәріптеп жырлаймын.

Түнгі аспанға ай шықса,
Алтындай жарқырайды Орал тау.
Күндіз көкте Күн қалықтаса,
Күмістей жарқырайды Орал тау.

Бөктерінде, Орал тау,
Қарағай жыныс орманың,
Етегінде Орал тау,
Кілемдей болған қырларың...

Көздің жауын алар
Ақ, сары, ал гүлдер.
Гүлдер мен сандуғаш
Тәңірге тағзым етер

Қызарып шыққан күнді,
Сайрап қарсы алар құстарың
Түнеріп батқан күнді
Сайрап ұзатар құстарың

Уралым
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым!
Нурға сумған түбәһе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.

Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.

Биттәреңдә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгеңдә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...

Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.

Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.

Әй, Оралым, Оралым,
Сұлудан ару Оралым!
Сөзім бітсе де тілімде
Жырым бітпес, Оралым!

Мадақтап құрай шертсем,
Бітпей тұғын күй болар.
Дәріптеп жырымды жырласам,
Бітпей тұғын жыр болар.

Туған елім
Менің туған қырларым,
Балдай тәтті суларым,
Байтақ жерім, орманым,
Аспанды көздеген Оралым.
Менің қасиетті отаным,
Сізді сүйер жүрегім.

Көгеріп көкке өрлеген
Қарлы басы Оралдың.
Көздің жауын алардай
Көркі қырлардың
Мәңгі мақтан етермін мен
Мәңгі даңқыңды жаярмын мен

Туып-өскен елімнен
Жазмышым жыраққа тастаса,
Сізді сағынып үлгірем,

Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!

Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр.

Тыуған илем
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.

Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.

Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,
Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,

ӨЛЕҢДЕРІ

Түсімде сізді үнемі көрем,
Менің туған қырларым
Балдай тәтті суларым,
Байтақ жерім, орманым,
Сүйікті ару Оралым!

Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.

Туған жақтан жел ессе
Ол маған хабар әкелер,
Туып-өскен жерімнен,
Үзіліп сүйген елімнен,

Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән, -

Менің туған қырларымнан,
Балдай тәтті суларымнан,
Байтақ жерімнен, орманымнан,
Аспан тіреген Оралдан
Маған хабар әкелер.

Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

Зүлейха

Зүлейха, сен жерге түскен хор қызы,
Көздерінде жарқырайды Зұхра жұлдызы.
Көздерің бейне түнгі аспандай,
Жарық алар сол көздеріңнен айдың өзі.

Зөләйха

Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәрендә балҡый Зөһрә йондоҙо
Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәрендә ай үҙе.

Жер бетіндегі хор қызы, жәннаттың сәулесі,
Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Келбетің құдды періште — Һындарың, гүйә, фәрештә кәүҙәһе
Мен, байғұс сені, Зүлейха, қатты сүйем,
Мин бахыр һине, Зөләйха, нык һөйәм,
Айта алмай сөздерімді бас ием. — Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш эйәм.
Сені мадақтауға тілім жетпес, — Һиңә дан йырлар өсөн телем зәғиф,
Сезімімді айтуға сөзім жетпес. — Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.
Зүлейха, сен жер бетіндегі хор қызы,
Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Жанарында көктегі жұлдыз. — Күҙҙәрендә яна күктең йондоҙо.

Пугачевқа қосылып, ер-батырға күш болып
Бүгәсәүгә ҡушылып,Ир-батырға ҡуш булып

Алыс та алыс жерлерде,
Біз көрмеген жерлерде,
Дон деген бір өзен бар екен.
Өзенде жүзген балыққа,
Еңбек етіп күн көрген халыққа,
Терлерін төккен ұлдарға,
Айдай сұлу қыздарға,
Донда да тұрмыс тар екен,
Онда да тұрмыс тар екен.

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға
Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.

Дон бойынан қозғалып,
Жан-жағына көз салып,
Пугачев деген бір батыр,
Емельян деген ер-батыр,
Сал бүркіттей саңқылдап,
Жанған өрттей жалындап,
Халыққа ұран тастаған,
Жарлыға үндеу тастаған.

Дон буйынан ҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бүгәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,
Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған урттәй ялҡынлап,
Халыҡҡа оран ташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.

ӨЛЕҢДЕРІ

Тауларды асқан бұл үндеу,
Суларды асқан бұл үндеу,
Пугачев батырдың жанына
Әскер келген есепсіз.

Ерттеп атты мінген де,
Беліне қылыш ілген де,
Пугачев деген сол батыр,
Емельян деген зор батыр,
Арыстандай ақырып,
Жолында боран боратып,
Төре мен патшаның
Баяры менен патшаның,
Байлары менен патшаның
Мәжілісі менен патшаның,
Тартыс пен атыс бастаған.
Достарын жиған Пугачев,
Дұшпанын қырған Пугачев,
Соғыста алған даңқы менен,
Жайыққа жеткен Пугачев.

Аңдаңыз осы үндеуден:
Ол маған хабар жіберген,
Бұғаулының қолынан,
Бұғауын үземін деген ол,
Тұсаулының аяғынан,
Тұсауын шешемін деген ол;
Жерсіз қалған башқұртқа

Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бугәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.

Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бугәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Һанаты менән батшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бугәсәү,
Дошманын ҡырған Бугәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бугәсәү.

Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
БыҒаулының ҡулынан
БыҒауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа

Жерін берем деген ол;
Сусыз қалған башқұртқа
Суын берем деген ол;
Құл болып келген башқұртқа
Еркіндік берем деген ол.
Башқұрттар өз жерінде
Туып-өскен елінде,
Құс болып көкке ұшсын,
Балықтай суда жүзсін,
Бұландай жерде секірсін,
Міне, осылай деген ол.
Хабарым бар көп жерден,
Батыр да батыр ерлерден;
Тамианынан, Бурзяннан,
Юрматы, Қыпшақ, Үсерген,
Таңғауырдан, Қатайдан,
Жас пен қарт атадан,
Бәрі де дайын тұрар.
Бәрі де оқ-садақ құрар.
Ауыз ішінде тіл жүрер,
Тіл ұшында сөз жүрер:
Асыл алтын шапанды
Патша дейді Пугачев
Асыл күміс ер-тоқымды
Атты дейді Пугачев,
Асыл алтын шапанды
Патша болса да Пугачев,
Асыл күміс ер-тоқымды

Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр, —
Ана шулай тигән ул.
Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан,
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бугәсәү;
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта, тиҙәр, Бугәсәү,
Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бугәсәү,
Аҫыл көмөш эйәрле

ӨЛЕҢДЕРІ

Атты болса да Пугачев,
Баяр басын кесер екен,
Мәжіліс басын кесер екен,
Еркіндік алып келеді екен
Жер, орман, су берер екен.
Башқұртқа міне сол жеткен.

Жыл артынан жыл өтті,
Қыс болды да, мұз кетті.
Қаншама жылдар бойына
Қамыт киген мойынға
Бүркіттей саңқылдар заманда
Тыныш тұрып қалдық;
Бай-төрелер не десе
Соны істеп көрдік;
Не сұраса бай-төре,
Соны беріп көрдік.
Белді де бүктік қызметте
Тер де төктік қызметте
Алтын да беріп көрдік,
Атын да беріп көрдік.

Төренің қарны тоймады
Жәбір-зұлымдықты коймады,
Мыңдаған малды алды,
Жүздеген жанға қыйды.
Ел ағасы ерлердің
Көзіне қорғасын құйды

Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баяр башын ҡыя икән,
Һанат башын ҡыя икән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.

Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тыныс тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һораһа бай, түрә,
Шуны биреп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ

Түрәнең тамағы туйманы,
Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;

Асыл да асыл қыздарды
Күң етіп сыртқа қуды
Қан ақты енді көзіміз,
Бітті енді төзіміміз!
Пугачевқа қосылып,
Ер-батырға күш болып,
Казактармен бір болып,
Жауға шығар күн жетті,
Еркіндік күні жетті!
Тойға барғанда, төс керіп,
Күреске шыққан батыр ма?
Екеу-екеуден алысып,
Құрдасын жыққан батыр ма?
Халқына жаңа қосылған,
Дұшпаннан елін қорғаған,
Ерттеп атын аттанған,
Азғырып жауға шапқан,
Елдің батыры сол болар.
Ердің көркі сол болар.

Атқа мініңіз, ерлер, ағалар,
Ашылсын ескі жаралар!
Жараларды еркіндік оңалтар,
Жауыз дұшпан басын жоғалтар!
Қорықпайтын болса, ерлер жарадан,
Оқ та өтпес біздің арамыздан.

Батырмын деп кім айтпас,

Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп ситкә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Казактарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡҡан ¬ батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.

Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр,
Яуыҙ дошман башын юғалтыр
Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,
Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан!

Батырмын, тип кем әйтмәй,

ӨЛЕҢДЕРІ

Жау келгенде жөні жоқ;
Ақынмын деп кім айтпас,
Жау келгенде үні жоқ.
Таңдап алған сұлуыңнан
Қанды жасын төккізбей,
Сүтін емген ананың
Қайғыдан белін бүккізбей,
Тұтқын құстай башқұртқа
Дайын тұрған еркіндік бар ма не?
Жалт-жұлт еткен жапалақ
Жазмышта кімге жолдас болмаған?
Бетеге шалғын, боз дала
Кімге төсек болмаған?
Жағасына құс ұялап,
Жағына шыбын-шіркей балалап,
Ер-жігіттің басы қайда қалмаған?
Жүк көтеріп, бел бүктірмей,
Қақалып, қан түкірмей,
Еділді аспай, от шашпай,
Адал қаныңды төкпей,
Башқұртқа тең ерік бар ма не?
Көк лашынның баласы
Бауда өлер талпынып,
Жақсы атаның баласы
Шейіт болар жауда жүріп.
Қаршыға өтпес орманнан,
Лашын өтер таңменен.
Михнатменен күн көргенше,

Яу килгәндә йүне юҡ;
Сәсәнмен, тип кем әйтмәй,
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлап алған һылыуыңдан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйеңдең
Ҡайғынан билен бөктөрмәй,
Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолт иткән ябалаҡ
Яҙмышта кемгә юлдашбулмаған?
Бутәгә үлән, буҙ ялан
Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһына ҡош оялап,
Яңағына себен-серәкәй балалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа ятып ҡалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Хәләл ҡаныңды түкмәй, —
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы
Бауҙа үлә талпынып,
Яҡшы атаның балаһы
Шәһит үлә яу йөрөп.
Ҡарсыға үтмәҫ урмандан
Ыласын үтә таң менән.
Михнәт менән көн күргәнсе,

Жауда өлейік данқпенен!
Қолыма алған бұл көмір,
Жұртымыздан қалған көмір ол;
Шоқ болып жанған көмір ол.
Қолымды күйдірген сол көмір
Ісімізге куә болсыншы.
Көмірге айналған көк өлең
Жолымызға төсек болсыншы.
Бүркіттей көкте ұшу,
Балықтай суда жүзу,
Бұландай қырда жүгіру,
Тілегіміз сол болсыншы!
Пугачевка қосылып,
Ер-батырға күш болып,
Сол тілекке жетейік,
Сол еркіндікке жетейік!

Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙан ҡалған күмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә геуаһ булһынсы.
Күмергә әйләнгән күк үлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы
Бугәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул ирекке яулайыҡ!

Пайдаланылған әдебиеттер:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY yayınları, 2004.

Gelgör, Önder Bilal. “Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev”. Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Dr. Zhanat KUANYSHBAYEVA

УФА

Башқұртстанның астанасы Уфа 1997 жылы Анкарамен бауырлас қала ретінде жарияланған. Белгілі түрколог, башқұрттардың көшбасшысы Зәки Уәлиди Тоған XX ғасырдың басында Уфа қаласындағы «Османие» медресесінде білім алған.

Уфа Орал тауларының батыс жотасында Уфа өзені мен қаланың оңтүстік тұсынан өтетін 1430 шақырым ұзындығындағы Ағизел (Ақеділ) өзенінің түйіскен жеріндегі жеті төбеде орналасқан. Қала Ақеділ өзенінің салаларының бірі және қаланың батысынан өтетін Уфа өзенінің атымен аталған.

Қаланың қай ғасырда құрылғаны туралы әртүрлі жорамал әңгімелер бар. Патшалық Ресей 1552 жылы Қазан хандығын, 1556 жылы Астрахан хандығын басып алғаннан кейін патшалыққа қарайтын жерде өмір сүрген башқұрттардың орыстарға төлеген салықтарын алыстағы Қазанға апармау үшін бір бекіністің салынуын талап еткен соң, 1573 жылы салынған бекіністің құрылысы бір жыл ғана жалғасқаны, кейін сол жерде қала құрылғаны туралы деректер орыс жылнамаларында орын алған. XIV ғасырда өмір сүрген Ибн Халдун Алтын Орданың ең ірі қалаларының бірі Башқұрт болғанын жазған. Жүргізілген археологиялық қазбаларда бүгінгі Уфа қаласының орналасқан жерінде 1574 жылдан бұрын да бір қаланың бар болғандығы анықталды.

Уфа деректер бойынша 1708-1728 жылдар аралығында Қазан губерниясынының құрамында болып, 1728 жылы губерния орталығына айналған. Ал 1744 жылы Орынбор губерниясына қосылса, 1802 жылы Уфа жеке губерния болады.

Уфа қаласының атауы Емельян Пугачевтың 1773-1775 жылдар аралығында патшалық Ресейге қарсы басшылық еткен ұлт-азаттық көтерілісі себепті дереккөздерде жиі аталады. Башқұрттардың өз құқықтарына қол жеткізуі үшін Емельян Пугачевтың жанында Салават Юлаев та орын алған осы көтеріліс кезінде қала қоршауға алынып, көп зиян көрген. XX ғасырдың басында Қызыл армия мен Александр Колчактың қолбасшылығындағы Ақ армияның шайқасына осы қала куә болады. Екі жақтың да қоластына өтіп отырған қалада Қызыл армия 1919 жылғы 9 маусымда толық үстемдік орнатқан соң 1922 жылы құрылған Башқұртстан Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының астанасы болып жарияланды.

Уфа - Еділ-Орал аймағының маңызды әкімшілік және сауда орталығы. Дәстүрлі қолөнерге жататын ағаш және былғары өңдеу ісімен қатар, XIX ғасырдың ортасынан бастап Уфада өнеркәсіптің негізі қаланады. Машина бөлшектері, тамақ өнімдері, жиһаз, электр құрылғылары мен құрама үйлер сияқты шағын және әртүрлі өнеркәсіп салалары дами бастады. XIX ғасырдың соңына қарай Ақеділ өзенінде тасымалдау және Куйбышев темір жолының салынуы өнеркәсіптің қарқынды дамуына оң әсерін тигізді. Уфаны түрлі аймақтармен байланыстыратын авто және темір жолдарының торабында орналасуы, Орал тауларын басып өтетін Орынбор темір жолының қала арқылы өтуі және Ақеділ өзенінің тасымалдың бастапқы нүктесінде болуы қаланың дамуында маңызды факторлар болып табылады.

Қаламаңындамұнайкенорындарыныңболуынабайланысты мұнай өңдеу зауыты мен мұнай-химия қондырғылары орын алған. Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Кеңес Одағының батыс аймақтарынан Уфаға көптеген өндірістік кәсіпорындардың ауысуы қала экономикасының дамуына негіз болды. Ресей Федерациясы Мемлекеттік статистика институты Уфаны Мәскеуден кейін өмір сүру сапасы жоғары екінші қала ретінде бірнеше мәрте жариялады.

60 факультеті бар Башқұрт Мемлекеттік университетінің Уфа қаласында орналасуы, қалада отыздан астам мемлекеттік жоғары оқу орындары мен әйгілі «Ғылым» баспаханасының болуы Уфаның білім мен мәдениет қаласы ретінде қалыптасуына оң әсерін тигізді.

Уфа қаласының халық саны 2012 жылғы мәліметтер бойынша бір миллион жетпіс бес мың. Қалада башқұрттар, татарлар, басқа түркі халықтары және орыстар тұрады.

Kazak
Yazı Diliyle

КӨРНЕКТІ ОРЫНДАРЫ.

Ескерткіштер: Уфадағы маңызды жәдігерлердің бірі - Салават Юлаевтың ескерткіші. Ақын және ұлт қаһарманы Салават Юлаевқа арналған ескерткіш Ақеділ өзенінің жағалауындағы биік төбеде орналасқан, биіктігі 25 метр. Салават Юлаев тұлпар мініп, шайқасып жүргендей бейнеленген.

Бір басқа ескерткіш - 1957 жылы орыс-башқұрт достығына арналып жасалған монумент. Ескерткіштің биіктігі 33 метр, оған 100 баспалдақпен шығады. Ескерткіштің айналасына орыс және башқұрт қыздарының мүсіні орнатылған.

Уфада Мұстай Кәрім, Минниғали Губайдиллин, Шаляпинге арналған және бұлардан тыс он шақты тағы басқа ескерткіштер бар. Жеті қыз фонтаны да - міндетті түрде көру қажет ескерткіштердің бірі.

Мешіттер: Уфадағы ең алғашқы мешіт 1830 жылы салынған. Бүгінгі күні қалада жиырмаға жуық мешіт бар. Солардың ішіндегі ең үлкені, әрі ерекше сәулет туындысы - «Ләлә-Тюльпан» мешіті. Орталықтан 45 минуттық жердегі Черниковкада орналасқан «Ләлә-Тюльпан» мешіті 2006 жылы ашылған. Бүгінгі күні Уфаның символдық құрылымдарының біріне айналған мешіт - махаббат, бейбітшілік, достық және бауырластық символы.

Мұражайлар: Уфа қаласында он жеті мемлекеттік мұражай бар. Олардың қатарында Башқұрт Мемлекеттік опера және балет театрында фотосуреттері көрмеге қойылған, балет өнерінің әйгілі майталманы Р.Нуреевтің мұражайымен қоса этнографиялық киімдер, зергерлік бұйымдар, мыңдаған жылдар бұрынғы мамонттардың қаңқалары мен жануарлар қойылған этнография, зоология және археология мұражайлары орын алады. М.В. Нестеров атындағы Башқұртстан өнер мұражайы да

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

көптеген әйгілі суретшілердің шығармалары қойылған ірі мұражайлардың бірі.

Саябақтар: Уфада көптеген саябақтар мен бақтар бар. Солардың бірі – Черниковкада орналасқан Жеңіс саябағы (Парк Победы). Саябақтың ішіндегі Соғыс мұражайында Екінші дүниежүзілік соғыстан қалған қару-жарақтар мен әскери экспонаттар қойылған. Ал Уфаның Ботаникалық бағында көптеген эндемикалық өсімдіктерді көруге болады.

Көпірлер: Қаланың келбетін безендіріп тұрған жиырма екі көпір де көруге тұрарлық сәулет туындылары.

Башқұрт Мемлекеттік қуыршақ театры: 1932 жылдан бері үздіксіз қызмет етіп келе жатқан театр - башқұрт және орыс ертегілерін сахнаға шығарған маңызды мәдени орталықтардың бірі.

УФАНЫҢ ӘЙГІЛІ ТАҒАМДАРЫ

Уфада дәстүрлі башқұрт тағамдарынан дәм татуға болады. Башқұрт тағамдарының негізін ет пен қамыр құрайды. Башқұрттар басқа түркі халықтарына қарағанда қаздың етін көбірек қолданады. Жылқы еті мен қамырдан бишпармақ, салмасы еттен дайындалатын бәлиш, піскен ет, сәбіз және пияз қосылатын құллама, жылқы етінен жасалған қазылық, бие сүті қымыз, сүт қосылған башқұрт шайы, шаймен бірге ұсынылатын сек-сек (чак-чак) тәттісі, Түркиядағы «пишиге» ұқсас бауырһақ пен әлемге әйгілі башқұрт балы - башқұрттардың дәстүрлі тағамдары.

Çeviri:
Dr. Zhanat KUANYSHBAYEVA

БӘЛІШ

Үлкен Бәліш

Зур Бәліш

Башқұрттар мен татарлардың мерекелік тағамдарының бірі. Демалыс күндері, бүкіл отбасы жиналған кезде немесе қонақтар келгенде дайындалатын тағам. Бәліш әдетте ет пен картоптан дайындалады. Көбінесе сиыр етінен дайындалғанымен, қой еті, тауық еті, қаз еті, және бауырдан да жасалады. Картоптың орнына күріш, булгур, қырыққабат және асқабақ та қолданылады. Бәлішті үлкен немесе кіші етіп, дайындауға болады. Үлкен бәліш орташа жайпақ табада әзірленіп, тілімдеп кесіліп ұсынылса, ал кішкентай бәліш бір кісілік етіп дайындалып, ұсынылады.

Қажетті заттар:

Қамыры үшін

500 гр. ұн

3/4 стақан сүт

2 қасық өсімдік майы

1 жұмыртқа

Жарты қасық сары май

Салмасы үшін

400 гр. қозы еті, сиыр еті немесе тауық еті,

7 дана картоп немесе 700 гр. күріш/булгур

2 дана пияз

Тұз және карабұрыш

1 стақан еттің сорпасы

Бетіне жағу үшін аз ғана сары май

Жасалуы:

Салманың әзірленуі:

Бәліш күріштен жасалатын болса, алдымен күрішті пісіріп аламыз. Ал картоптан жасалатын болса, картоп пен етті кішкентай етіп төрт бұрыштап турап аламыз. Содан соң пиязды жіңішке етіп турап, тұз бен қарабұрышын қосып араластырамыз. Бәліштің салмасы осылайша дайын болады.

Қамырдың әзірленуі:

Сүт, өсімдік майы, тұз, ұн және сары май араластырылып ашытпасыз қамыр иленеді. Қамыр үшке бөлініп, бұлардан бәліштің үсті, асты және қақпағы жасалады. Астыңғы бөлігі үшін үлкендеу қамыр алынады. Ал қақпағы болатын үшінші бөлігі жаңғақтың үлкендігіндей болады.

Қамырдың үлкен бөлігін жайпақ табадан үлкендеу етіп жаямыз. Жайпақ табаны алдын ала майлап, жайылған қамырды тегіс етіп жаямыз. Үстіне салмасын жайып салып шығамыз. Қамырдың екінші бөлігінен жайпақ табаның үлкендігіндей етіп жайып алып, салманың үстіне жабамыз. Астыңғы қамыр мен үстіңгі қамырды бір-біріне жабыстырамыз. Қамырды пісірер кезде ісінбеуі үшін шанышқымен үстін тесеміз. Үстіңгі қамырдың ортасын үлкендеу етіп тесіп, тесіктің жан-жағын қамырдың үшінші бөлігінің жартысын шаш секілді өріп безендіреміз. Қалған жартысынан қақпақ жасап жабамыз. Бәліш 180-200С ысытылған тұмшапеште пісіріледі. 40 минуттан кейін бәліштің үстіндегі қақпақты ашып, ыстық еттің сорпасын құямыз (ет сорпасының орнына бір стақан суға сары май мен тұз қосып, 1-2 минут қайнатып құйсаңыз да болады). Бәлішті тұмшапеште 1-1,5 сағат пісіреміз.

Бәліштің пісіп піспегенін білу үшін үстіндегі қақпағын ашып, еті мен картопты жеп көреміз. Піскеннен кейін бәліштің үсті сары маймен майланып, құрғап кетпес үшін де ас орамалмен үстін жауып қоямыз. Біраз уақыт өткеннен кейін, тілімдеп кесіп ыстық күйінде ұсынамыз.

Ас болсын!

Tarihi Konak - *Belebey, Başkurdistan*

Çeviri:
Öğr. Gör. Rahat ASKAROVA

САЛАУАТ ЮЛАЕВ

САЛАВАТ ЮЛАЕВДИН ӨМҮР БАЯНЫ

Башкырлардын элдик баатыры жана акыны Салават Юлаев 1752 же 1754-жылы Уфа губерниясынын Сибир жолундагы Шайтан-Кудей волостуна караштуу Текей айылында туулган. Аталган айыл крестьяндардын көтөрүлүшүнө катышкан жана көтүрүлүш күч менен басылгандан кийин көтөрүлүп чыккан бир катар башка айылдардай эле император Екатеринанын аскерлери тарабынан өрттөлгөн. Учурда бул район Салават Юлаевдин урматына Салават деп аталат.

Салават Юлаевдин атасы Юлай Азналин Шайтан-Кудей волостунун башчысы жана аксакалы болгон. Азналин 1972-жылы орустардын Польша конфедерациясы менен болгон согушка катышкан. Ал орус аскерлерине жардам берүү үчүн Польшага жиберилген башкыр кавалериясынын үч миң жоокерден турган отрядында согушуп, аскердик сыйлыкка ээ болгон.

Салават Юлаев медреседе окуп жүргөндө эле, жаштайынан өлкөдөгү болуп жаткан окуяларга кызыга баштаган. Жергиликтүү аксакалдар анын келечекте бир лидер болоруна ишенишкен. 1773-жылы падышалык Россияга каршы Жайыктын (Урал) боюнда башталган согушка бир миң эки жүз атчан менен катышат. Салават Юлаев бул согушка башкырларга бир катар мүмкүнчүлүктөрдү алып берем деп сөз берген Емельян Пугачевду колдоп, башкырлардын эркиндиги үчүн аттанган.

Юлаевдин согушка аттанышына башкырларга өз жерлерин кайтаруу, элинин өз жеринде эркин жашоосун камсыз кылуу максаты себеп болгон. Анткени XVIII кылымда падышалык Россия башкырлардын жерлерин күч менен тартып алып, ак сөөк, соодагер жана крестьяндарына таратып берип турган. Айрыкча кен байлыктар жаткан жерлерди басып алып, башкыр калкын христиандаштыруужана ассимиляциялаштыруу саясатын да жүргүзүп турган. Ушундай оор шарттарда согушка аттанган Салават Юлаев үч жолу жаракат алганына карабай, кайрадан согушка кирип, бир катар эрдик көрсөтөт. Буга карабастан, 1774-жылы 22 жашында туткунга түшөт. Тарапташтары жеңилгенден кийин оор кыйноолорду башынан өткөрөт. Падыша аскерлери аны колу-бутуна кишен салып, шапалак менен сабап, Башкыртстанды баштан-аяк кыдыртып, эл аралатып көргөзүп чыгышат. Ошондо да ал кайратынан жазбай, сурак учурунда сырларын айткан эмес. 1775-жылы Балтика деңизинин жээгиндеги Палдиски шаарына атасы жана достору менен бирге өмүр бою сүргүнгө айдалып, 1800-жылы сүргүндө жүрүп көз жумат. Учурунда падышалык Россияда Салаваттын ысымын айтууга тыюу салынган, ал эми Советтер Союзу мезгилинде Салават элдик баатыр деп жарыяланып, кеч болсо да калктын көңүлүндөгү ордун тапкан. Салаваттын жашоосу жана баскан жолу күнүбүзгө чейин уламыш болуп айтылып келет.

Анын ырларына караганда Эмине аттуу жубайы жана Рамазан аттуу уулу болгон.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

САЛАВАТ ЮЛАЕВДИН ЧЫГАРАМАЧЫЛЫК БЕЙНЕСИ

Бала чагынан башкыр жеринин таланып-тонолгондугуна, айылдардын өрттөлгөнүнө күбө болгон Салават апасынын элдин оор кайгысын сүрөттөгөн ырларын, атасынын элдин келечеги жөнүндө айткан насыят кептерин угуп чоңоёт. Ата-энесинин айткандары жана эне тилинде уккан элдик жомоктор анын чыгармачылыгынын калыптанышына таасир берген маданий мурас болгон.

Салават Юлаев көрсөткөн эрдиктеринен тышкары жаштайынан акындык өнөрү менен да таанылып, калктын көңүлүнөн орун тапкан. Кичинекей кезинде эле башкырлардын курай деп аталган улуттук музыкалык аспабында ойногонду үйрөнүп, сүйүүнү даңазалаган ырлар жараткан. Анын ырларындагы сүйүү мекенине, көк тиреп, өлкөсүнүн символу болуп эсептелген Урал тоолоруна, өлкөсүнүн баатырларына жана кыздарына арналган. Курчап турган бардык нерсенин сулуулугу анын ары күрөшчүл, ары сезимтал жан дүйнөсүнө терең таасир калтырган жана ал бул сезимдерин өз ырларында чагылдырган. Ал үчүн дүйнөдөгү эң эле көркөм нерсе – Урал, б.а. «Дүйнөнүн эң сулуусу Урал». Ал үчүн Урал кооздугу, сулуулугу менен катар эле «көктү ашып» көк тиреген алп болгон.

Салават жалгыз эле сулуулукту даңазалаган ырларды жазбастан, өзүнүн акындык шыгын согушка катышкан жолдошторуна кайрат берүү үчүн, алардын эрдиктерин даңазалоо үчүн да колдонгон. Согушта болуп өткөндөрдү дастан стилине салып баяндап, кадыресе оозеки тарых жазган. Анын ырлары антсыяктуу муундан-муунга өтүп, 150 жылдан кийин да башкырлардын автономиясы үчүн Зеки Велиди баштаган күрөштүн учкунун тутандырган.

Анын ырлары эл оозунда айтылып, калктын көңүлүндө жашап келген.

Салават Юлаев ырларын өзү кагазга түшүргөн. Анын араб алфавити менен жазган аскердик буйруктары да күнүбүзгө чейин сакталып калган.

Юлаевдин ырларына алгачкы жолу орус изилдөөчүсү Р. Игнатьев көңүл бурат. Жүз жылдан кийин Игнатьев Салаваттын ырларын орус тилине которуп жарыялаган. Кийинчерээк Ф. Нефедов да анын ырларын элдик акындардын оозунан жыйнап, орус тилине которуп, бастырган. Р. Игнатьев Салаваттын ырларына таасирленген куралсыз жоокерлер күрөшкө шыктанып, куралдуу согушчандардын колунан куралдарын тартып алышкандыгын, жаракат алса, оорусун, тамак ичпесе, ачкалыгын сезишпегендигин жазып, акындын ырларынын калкка берген таасирин баса белгилеген.

Салават Юлаев жай турмушта, жылуу-жумшак тынч отуруп шедевр ырларды жараткан акын эмес. Ал ырларынын бир бөлүгүн жаш кезинен тартып, өз мекени үчүн богон согуштарга катышып жүргөндө, алган жаракаттарынын айыгышын күтүп жүргөн мезгилдерде жазган. Мындан улам, андан укмуштуудай шедевр чыгармаларды күтүү – жаңылыштык. Ал ырларын балким мекенинин символу болгон Урал тоолорунан алыста, соккон желден мекенинен кабар күтүп жүргүндө, балким алган жаракатынан жаны кыйналып, журтунун балдай ширин сууларын элестетип жатып жазгандыр...

Ошондуктан анын ырлары замандаштарына жана кийинки муунга терең таасир берген. Учурда да анын ырларынын таасири зор. Салават Юлаевдин ырларынын баалуулугу анын адабий мүнөзүндө эмес, элге берген таасиринде.

Салават Юлаев тарткан кыйноолорго сынбай, өзү ыйык деп ишенген идеалдары үчүн психологизмге сугарылган төмөнкүдөй саптарды жазган:

Ҡәҙерләләй ғаиләм, һөйгән йәрем,
Жанымдай үй-бүлөм, сүйүктүү жарым,
Изге генә тыуған илкәйем.
Киндик кан тамган ыйык жерим,
Һеҙҙе тағы ташлап китермен,
тип Силерди кантип таштайм деп,
Түгеләләр күҙҙән йәшкәйем.
Төгүлөт көзүмдөн жашым.

Ал эми баласына болгон кусалык сезимдерин:
Әминәкәй көтөп ҡаршы алыр,
Эминем мени күтүп, жолум тосот,
Рамаҙаным булыр ҡулында.
Рамазаным кучагында анын болот.
- Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,
– Кандай, уулум, жакшысыңбы, Рамазан?
Йәндәр аттым һин тип юлымда
Өзүң үчүн жан үрөп, жолго чыккам.
деген саптарда билдирет.

Мекенинин кооздугун, тарта турган кыйноолорун, мурдунун кесилгенин:
Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең Йүрүзеним,
сенин соккон желиң,
Танауһыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,
Мурду жокко дагы атыр жыттанат.
деген саптарында баяндаса,

төмөнкү саптарда өз калкын эч нерсеге карабастан күрөшкө катышууга чакырат:
Eyerleyiniz, erler atları, Эрлер,
токугула аргымакатарды,

Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Токугула бооз бээлерди,
Йәлләмәгеҙ, һуңынан ҡолонларҙар,
Аябагын, кийин алар кулундайт,
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр Аябагын,
жарасын деп намыска,
Әлмизәктәр һатың, ҡыҙҙар,
Саткыла, кыздар, зер буюмдарды,
һатың, кәрәк бары һуғышҡа Саткыла,
керек баары согушка.

Эгер жогоруда айтылгандай, эл жапа тырмак күрөшпөсө, анда душмандын сала турган мүшкүлүн, баштан өткөн жана алдыда күтүп турган кыйынчылыктар алгачкы жана акыркы эмес экендигин да акын төмөнкүчө баяндаган:
Бабайҙарға биргән яза кеүек,,
Аталарыбызды жазалагандай,
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Кабыргандан баканга асышат,
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Кылыч менен башты кесип,
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Найзанын учуна сайышат...
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
Колу-бутту кайрып, сындырып,
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Кыйнашып, сыр сурашат.
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Сөөгүндү жанчып токмоктоп,
Бағанаға бәйләп борорҙар...
Устунга байлап, бурашат.
Акындын дал ушул кайраттуу сөздөрү калктын жүрөгүндө терең из калтырган саптар болуп калган.
Салават Юлаев жөнүндө ырлар, романдар, дастандар, пьесалар жазылган, опера коюлуп, сүрөттөр, кинотасмалар тартылып, айкелдери тургузулган. Бир катар райондорго, шаарларга жана курулуштарга ысымы ыйгарылып, сүрөтү Башкыртстан Республикасынын гербинде чагылдырылган.
Салават Юлаевдин он алты ыры, он тогуз обондуу ыры күнүбүзгө чейин сакталып калган.

САЛАВАТ ЮЛАЕВДИН

ЫРЛАРЫ

Уралым
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурға сумған түбәһе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.
Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау..
Биттәреңдә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгеңдә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...
Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.
Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың
Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!
Маҡтап ҡурай уйнаһам,

Уралым
Эй, Уралым, Уралым,
Көгөрүп жаткан Уралым.
Төбөсү нурга чөмүлгөн,
Көктү ашкан Уралым!
Ырларым сени мактайт,
Ырларым сени даңктайт.
Түндө көктө ай чыкса,
Алтындай балкыйт Урал тоо,
Күндүз көктө күн чыкса,
Күмүштөй жаркыйт Урал тоо.
Боорунда сенин, Урал тоо,
Камыштай карагай токоюң,
Этегинде, Урал тоо,
Килемдей өзөнүң, кырларың.
Көргөн көздү кубантат,
Ак, сары, кызыл гүлдөрүң.
Гүлдөр менен булбулдар,
Теңирге таазим кылышат.
Кызарып чыккан күнүндү
Сайрап тосот куштарың.
Балбылдап баткан күнүндү,
Сайрап узатат куштарың.
Эй Уралым, Уралым,
Сулуудан сулуу Уралым!
Оозумда сөзүм бүтсө да,
Ырларым бүтпөйт, Уралым!
Сени мактап, курай1 чертсем,

Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр
Тыуған илем
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем
Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,.
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.
Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,
Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,
Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.
Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән,

Бүтпөй турган күү болот.
Сени даңктап ырдасам,
Түбү чексиз ыр болот.
Туулган жерим
Мен туулган кырларым,
Балдай татуу сууларым,
Талааларым, токойлорум,
Көк тиреген Уралым,
Менин ыйык мекеним,
Сени сүйөт жүрөгүм.
Көгөрүп көккө жеткен,
Чокусу кар жамынат Уралдын,
Көздүн жоосун алгыдай,
Кооздугун кырлардын
Түбөлүк мактар элем,
Түбөлүк даңктар элем.
Туулуп өскөн жеримден
Тагдыр алыстатса да,
Өзүңдү сагынып келемин,
Түшүмдө көрүп дайыма.
Мен туулган кырларым,
Балдай татуу сууларым,
Талааларым, токойлорум,
Сүйүктүү кооз Уралым,.
Мекенимден жел жүрсө,
Мага кабар алып келет,
Туулуп өскөн жеримден,
Жандай көргөн элимден.

САЛАВАТ ЮЛАЕВДИН ЫРЛАРЫ

Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

Мен туулган кырлардан,
Балдай таттуу суулардан,
Талаалардан, токойлордон,
Көк тиреген Уралдан
Мага кабар алып келет.

Зөләйха

Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәреңдә балкый Зөһрә йондоҙо
Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе..
Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә көүҙәһе.
Мин бахыр һине, Зөләйха, нык һөйөм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш эйәм.
Сөз айта албай башымды жерге ийем.
Һиңә дан йырлар өсөн телем зәғиф,
Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.
Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

Зулейха

Зулейха, сен –көктөн түшкөн үр кызы,
Көздөрүңдө жанат Чолпон жылдызы.
Көздөрүң – кадимкидей түнкү асман,
Карегинде айдын өзү жаркып турган.
Жерде пери же жаннаттын шооласы,
Көрүнүшүң – периштенин сымбаты.
Зулейха, мен бечара сени сүйөм,
Мактоого бир өзүңдү тилим жептейт,
Сүйүүмдү айтуу үчүн сөзүм жетпейт.
Зулейха, сен жердеги пери кызы,
Көздөрүңдө жанат көктүн жылдызы.

Бугәсәүгә кушылып,Ир-батырға ҡуш булып
Пугачевго кошулуу же баатыр менен бир болуу

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға
Донда ла тормош тар икән,.
Унда ла тормош тар икән.
Дон буйынан ҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бугәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,
Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған уттәй ялҡынлап,,
Халыҡҡа оран ташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.
Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бугәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.
Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бугәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Һанаты менән батшаның
Алыш та атыш башлаған...
Дуҫтарын йыйған Бугәсәү,

Алыс-алыс жерлерде,
Биз көрбөгөн элдерде,
Дон деген дайра бар экен.
Дайрада сүзгөн балыкка,
Эмгектенип, өмүр сүргөн калкка,
Терин төккөн уулдарына,
Айдый сулуу кыздарына,
Дондо да жашоо тар экен,
Ал жерде турмуш оор экен.
Дон боюнан козголуп,
Туш тарапка көз салып,
Пугачев деген бир баатыр,
Йемелке деген эр баатыр,
Эр бүркүттөй шаңшыган,
Жанган оттой жалындап,
Калкка ураан таштаган,
Жалпы элге кайрылган.
Бул чакырык тоолорду ашат,
Бул чакырык сууларды кечет.
Пугачев баатырдын жанына,
Сансыз аскерлер келет.
Ээр токуп, ат минип,
Белине кылыч курчанып,
Пугачев аттуу бул баатыр,
Йемелке аттуу зор баатыр,
Арстандай чамынып,
Жолунда бороон жаратып,
Төрөлөрү менен падышанын,
Төбөлдөрү менен падышанын,
Байлары менен падышанын,
Бийлери менен падышанын,
Алышып согуш баштаган…
Досторун топтоп Пугачев,

САЛАВАТ ЮЛАЕВДИН ЫРЛАРЫ

Дошманын ҡырған Бүгәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бүгәсәү.
Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
Бығаулының ҡулынан,
Бығауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;,
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр, —
Ана шулай тигән ул.
Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан,
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар

Душманын кырган Пугачев.
Согушта алган даңк менен
Жайыкка жеткен Пугачев.
Түшүнгүн эми бул сөздөн:
Ал мага кабар жиберген,
Кишенделген колундун,
Кишенин жулам деген ал,
Тушоо тагылган бутундун,
Тушоосун жулам деген ал,
Жерсиз калган башкырга
Жерин берем деген ал,
Суусуз калган башкырга,
Суусун берем деген ал,
Кул болуп келген башкырга,
Эркиндик берем деген ал,
«Башкырлар өз жеринде,
Киндик кан тамган журтунда,
Куш болуп көккө учушсун,
Балыктай сууда сүзүшсүн,
Эликтей эркин ойносун,» –
Мына ушундай деген ал.
Кабар алдым көп жерден,
Каарман, баатыр эрлерден:
Тамъяндан, бөрйенден,
Юрматы, кыпчак, үсерген,
Түнгевирден, катайдан2,
Кары дебей, жаш дебей,
Баары даяр турушат,

Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бүгәсәү;,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта, тиҙәр, Бүгәсәү,
Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бүгәсәү,,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баяр башын ҡыя икән,
башын ҡыя икән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.
Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тыныс тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һораһа бай, түрә,
Шуны биреп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;

Баары жаа, жебесин тартып.
Ооз ичинде тил сайрайт,
Тил учунда сөз жашайт:
Кымбат алтын тон кийген,
Падыша дешет, Пугачев,
Кымбат күмүш ээр токуп,
Ат миниптир, дешет, Пугачев.
Кымбат алтын тон кийип,
Падыша да болсо Пугачев,
Асыл күмүш ээр токуп,
Ат минсе да Пугачев,
Төрө башын алат экен, Һанат
Бийдин башын алат экен.
Эркиндик алып келет экен,
Жер, токой, суу берет экен,
Башкырга ушул жетет экен.
Жыл артынан жыл өттү,
Кыш да келип, муз эриди.
Узун-узун жылдар бою,
Каамыт кийип моюнга,
Бүркүттөй шаңшып мезгилде,
Үн чыгарбай жашадык.
Бай, төрөлөр не десе,
Айтканын кылып келдик;
Төбөлдөрү не кааласа,
Ошону берип келдик.
Белди бүгүп, кызмат кылып,
Тер төктүк жумуш кылып,

САЛАВАТ ЮЛАЕВДИН

ЫРЛАРЫ

Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ.
Түрәнең тамағы туйманы,
Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп ситкә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бугәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Казактарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!.
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡкан ¬ батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.
Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,

Алтын да берип жаттык,
Аттарды да берип жаттык.
Төрөнүн кекиртеги тойгон жок,
Зомбулугун койгон жок.
Миндеп-сандап мал кыйды,
Жүздөгөн өмүр, жан кыйды;
Эл алды жигиттердин
Көзүнө коргошун куюшту;
Асылдан-асыл кыздарды,
Күң кылып элден айдашты.
Каректен кан агызды,
Сабырыбыз түгөндү!
Пугачевго кошулуп,
Эрлер менен бир болуп,
Казактарга3 кошулуп,
Согуша турган күн келди,
Эркиндик алар күн келди!
Тойго барып, төш керип,
Күрөшкө түшкөн баатырбы?
Бир-бири менен кармашып,
Жакынын жыккан баатырбы?
Калкына жанын берип,
Душмандан жерин коргогон,
Ээр токуп, ат минип,
Айкырып жоого бет алган,
Эл баатыры дал ошол.
Журттун көрку дал ошол.
Аттангыла, эрлер жана агалар,

Асылһын әйҙә иҫке яралар! Канасын кайра эски жаралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр, Бул жараны азаттык айыктырат,
Яуыз дошман башын юғалтыр Болбосо,
канкор душман башың алат!
Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,, Коркпос болсо, эгер эрлер
жараттан,
Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан! Ок болсо да, өтө албайт арадан!
Батырмын, тип кем әйтмәй, Өзүн баатыр дебеген ким,
Яу килгәндә йүне юҡ; -Жоо келгенде сүрү жок.
Сәсәнмен, тип кем әйтмәй, Өзүн акын дебеген ким,
Яу килгәндә өнө юҡ. -Жоо келгенде үнү жок.
Һайлап алған һылыуындан Тандап алган сулуунун
Ҡанлы йәшен түктермәй, Кандуу жашын агызбай,
Һөтөн имгән әсәйендең Сүтүн эмген энендин
Ҡайғынан билен бөктөрмәй, Кайгыдан бели бүгүлбөй,
Тоҡон ҡоштай башҡортҡа Капастагы куштай башкырга
Әҙер ирек бармы ни? Эркиндик бекер келмекпи?
Ялт-йолт иткән ябалаҡ Жалт-жулт эткен жапалак,
Яҙмышта кемгә юлдашбулмаған?
Кимдерге жолдош болгон жок?
Бутәгә үлән, буҙ ялан Бетеге өлөн, боз талаа
Кемгә түшәк булмаған? Кимдерге төшөк болгон жок?
Яғаһына ҡош оялап, Жакасына куш уялап,
Яңағына себен-серәкәйбалалап, Жаагына чымын-чиркей балалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа ятыпҡалмаған?
Эр жигиттин башы кайда калган жок?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй, Жүк көтөрүп, бел бүкпөсөң,
Хахылдап ҡан төкөрмәй, Демигип кан түкүрбөсөң,

САЛАВАТ ЮЛАЕВДИН ЫРЛАРЫ

Иҙел кисмәй, ут үтмәй
Хәләл ҡаныңды түкмәй,
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы
Бауҙа үлә талпынып,
Яҡшы атаның балаһы,
Шәһит үлә яу йөрөп
Ҡарсыға үтмәҫ урмандан,
Ыласын үтә таң менән.
Михнәт менән көн күргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙан ҡалған күмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә гөуаһ булһынсы.
Күмергә әйләнгән күк үлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы.
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә,
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы
Бугәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул иректе яулайыҡ!

Идил ашып, от чачпасаң,
Адал каның төкпөсөң,
Башкырга жарашкан азаттык
барбы?
Көк ылаачын баласы,
Бакчада өлөт талпынып,
Жакшы атанын баласы,
Шейит болот согушуп.
Карчыга өткүс токойдон,
Ылаачын учат таң менен.
Азап тартып күн көргүчө,
Кармашта өлөлү даңк менен!
Колума алган бул көмүр –
Журтумдан калган көмүр бул.
Алоолоп жанган көмүр бул.
Колумду күйгүзгөн бул көмүр
Ишибизге күбө болсун,
Көмүр болгон бул тулаң,
Жолубузга төшөк болсун.
Бүркүттөй көктө учуу,
Балыктай сууда сүзүү,
Кийиктей кырда сызуу,
Тилегибиз кабыл болсун!
Пугачевко кошулуп,
Эр-баатырга жанашып,
Бул тилекке жетели,
Азаттыкка жетели!

Колдонулган булактар:
Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev («Башкыр элинин улуттук каарманы жана акыны Салават Юлаев») (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY yayınları, 2004.
Gelgör, Önder Bilal. “Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev” («Падышалык Россиянын Түркистандагы ишмердүүлүгү жана башкыр лидер – Салават Юлаев»). Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Öğr. Gör. Rahat ASKAROVA

УФА

1997-жылы Анкара шаарынын «боордош шаары» деп жарыялынган Уфа – Башкыртстандын борбору. Белгилүү түркolog жана Башкыр улуттук-боштондук кыймылынын лидери Зели Велиди Тоган XX кылымдын башында ушул шаардагы Османие медресесинде сабак берген. Башкыр улуттук-боштондук кыймылынын эң маанилүү окуясы болгон «Уфа жыйыны» да дал ушул шаарда өткөрүлгөн.

Уфа шаары Урал тоолорунун батыш капталында, Уфа дарыясы менен шаардын түштүгүнөн агып өтүп, узундугу 1430 км созулган Акидил дарыясынын кесилишине жакын, жети кырда курулган. Акидил дарыясынын куймасы болуп эсептелип, шаардын батыш тарабынан агып өткөн Уфа дарыясынын атын алып жүрөт. Шаардын кайсы кылымда курулгандыгы тууралуу түрдүү уламыштар айтылат. Орус жылнаамаларында жазылган маалыматтарга караганда, падышалык Россия 1552-жылы Казан хандыгын, 1556-жылы Астрахань хандыгын каратып алган соң, бул аймакта жашаган башкырлардын орус падышасына төлөп турган салыктарын Казанга жеткирүү узак жолду талап кылган. Мындан улам, азыркы Уфа шаары турган жерге 1573-жылы бир жылдын ичинде сепил курулуп, кийин ал жер шаарга айланган. XIV кылымда жашаган Ибн Халдун да өз учурунда Алтын Ордонун эң чоң шаарларынын бири Башкыр деп жазып кеткен. Археологиялык изилдөөлөрдүн натыйжасында бүгүнкү Уфа шаары жайгашкан жерде 1574-жылдан мурун да шаар болгондугу белгилүү болгон.

Булактардан алынган маалыматтарга караганда, Уфа 1708-1728-жылдар аралыгында Казан губерниясынын карамагында болгон. 1728-жылы Уфа провинциясынын борбору болуп, 1744-жылы Оренбург губерниясынын карамагына кошулган. Ал эми 1802-жылы Уфа губерниясы болуп түзүлгөн.

1773-1775-жылдар аралыгында Россия падышалыгына каршы Емельян Пугачёв жетектеген эркиндик күрөшү баяндалган документтерде Уфа шаарынын аты көп эскерилет. Бул күрөштүн жүрүшүндө шаар бир катар согуштарда курчоого алынып, талкаланган. Аталган согуштарда башкырлардын эркиндиги үчүн күрөшкөн Салават Юлаев да Емельян Пугачевдун тарабында болгон. XX кылымдын башында бул шаарда Кызыл Армия менен Александр Колчак жетектеген падышалык аскерлердин салгылашы жүргөн. Эки тараптын айыгышкан күрөшүнүн натыйжасында 1919-жылы Кызыл Армия толугу менен жеңишке жетип, Уфа шаары 1922-жылы Башкыртстан Социалисттик Автономиялык Респубикасынын борбор шаары деп жарыяланган.

Уфа шаары – Идил-Урал регионунун маанилүү административдик жана соода борбору. Улуттук кол өнөрчүлүк болуп эсептелген жыгач устачылык жана тери иштетүү XIX кылымдын ортосунан тартып, Уфадагы өндүрүштүн негизин түзүп келген. Мындан тышкары механикалык тетиктерди жана азык-түлүк продукциясын өндүрүү, эмерек жасоо, электр кубаты менен иштөөчү жабдыктарды жана каркастык конструкциялар менен турак-жай куруу сыяктуу ар түрдүү багыттарда чакан өнөр жайлар өнүгө баштаган. Уфадагы өнөр жайдын өнүгүшүнө XIX кылымдын аяк чендеринде Акидил дарыясында суу жолунун ачылышы жана Куйбышев темир жолунун курулушу да чоң таасир берген.

Бир катар региондорго өткөн атво жана темир жолдордун кесилишинде жайгашкандыгы жана бул шаар аркылуу Урал, Орунбург темир жолдорунун өтүшү, ошондой эле Акидил дарыясы аркылуу жүк ташуу жолунун дал ушул шаарда башталышы Уфа шаарынын өнүгүшүнө салым кошкон факторлор болуп саналат. Айланасында мунайзат кору жайгашкандыктан, шаарда мунай иштетүү жана мунай-химиялык заводдор орун алган. Экинчи дүйнөлүк согуш мезгилинде Советтер Союзунун батышындагы бир катар ишканалардын Уфага көчүрүлүшү шаардын экономикасын жандандырды. Россия Федерациясынын Мамлекеттик статистикалык комитети ушул күнгө чейин Уфа шаарын Москвадан кийинки эле тургундарынын жашоо-шарты жогору болгон экинчи шаар деп белгилеп келет.

Алтымыш факультеттен турган Башкыр мамлекеттик университети, отуздан ашуун мамлекеттик жогорку окуу жайлары, атактуу басмаканалар бул шаардын маданий борбор болушуна өбөлгө түзүп турат.

2012-жылкы маалыматтарга караганда, Уфа шаарынын башкыр, татар, орус жана башка түрк тектүү калктардан турган жашоочуларынын саны бир миллион жетимиш миң адамды түзгөн.

КӨРҮЛҮҮЧҮ ЖЕРЛЕР

Эстеликтер: Уфа шаарында көрүлүүчү жерлердин сап башында Салават Юлаевдин эстелиги турат. Акын жана улуттук баатыр Салават Юлаевдин эстелиги Акидил дарыясынын жээгинде, шаар толугу менен көрүнүп турган дөңсөөдө жайгашып, бийиктиги 25 метрди түзөт. Айкелде каармандын согуш мезгилиндеги атчан образы чагылдырылган. Кийинки эстелик – 1957-жылы тургузулган орус-башкыр достук эстелиги. Эстелик 33 метр бийиктикте жайгашып, ага баруу үчүн 100 тепкичке көтөрүлүш керек. Бул эстеликтин тегереги ар түрдүү рельефтер менен шөкөттөлүп, орус жана башкыр кызынын айкелдери да орнотулган. Мындан тышкары шаарда Мустай Карим, Миннигали Губайдуллин, Шаляпин сыяктуу он чакты инсандын эстеликтери бар. «Жети кыз» фонтаны да көрүлүүчү ажайып жерлердин катарына кирет.

Мечиттер: Уфада алгачкы мечит 1830-жылы салынган. Учурда шаарда жыйырмага жакын мечит бар. Алардын арасында эң көлөмдүүсү – Ляля-Түлпан мечити. Ал борбордон 45 мүнөт алыстыкта, Черниковада жайгашкан жана түлпан (жоогазын) формасындагы архитектуралык түзүлүшү менен өзгөчөлөнүп турат. Аталган мечит 2006-жылы ачылган жана Уфа шаарынын символдорунун бири болуу менен катар сүйүү, тынчтык, достук жана боордоштуктун да символу болуп эсептелет.

Музейлер: Уфада Башкыртстан улуттук музейи баш болгон он жети мамлекеттик музей орун алган. Алардын арасында Башкыр опера жана балет театрынын белгилүү балерону Р. Нуреевдин сүрөттөрү коюлган «Рудольф Нуреев» музейи, ошондой эле көп түрдүү улуттук кийимдердин, зер буюмдардын, миңдеген жылдар мурунку мезгилдерге таандык мамонттордун скелеттери жана жаныбарлардын сөлөкөттөрүнүн көргөзмөлөрү коюлган этнографиялык, зоологиялык, археологиялык музейлер да бар. Ал эми М.В. Нестерев атындагы Башкыр көркөм өнөр музейинде бир катар белгилүү сүрөтчүлөрдүн эмгектери коюлган. Россия илимдер академиясынын Уфадагы федералдык изилдөө борборуна караштуу музейде да көп сандаган баалуу тарыхый эстеликтер орун алган.

Парктар: Уфада бир катар парк жана гүлбактар бар. Алардын бири – Жеңиш паркы. Аталган парк Черниковкада жайгашып, анын ичиндеги «Согуш каарамандары» музейинде экинчи дүйнөлүк согуштан калган курал-жарак жана аскердик шаймандар көргөзмөгө коюлган. Ал эми Уфа ботаникалык багында жергиликтүү өсүмдүктөрдүн түрү менен таанышууга болот.

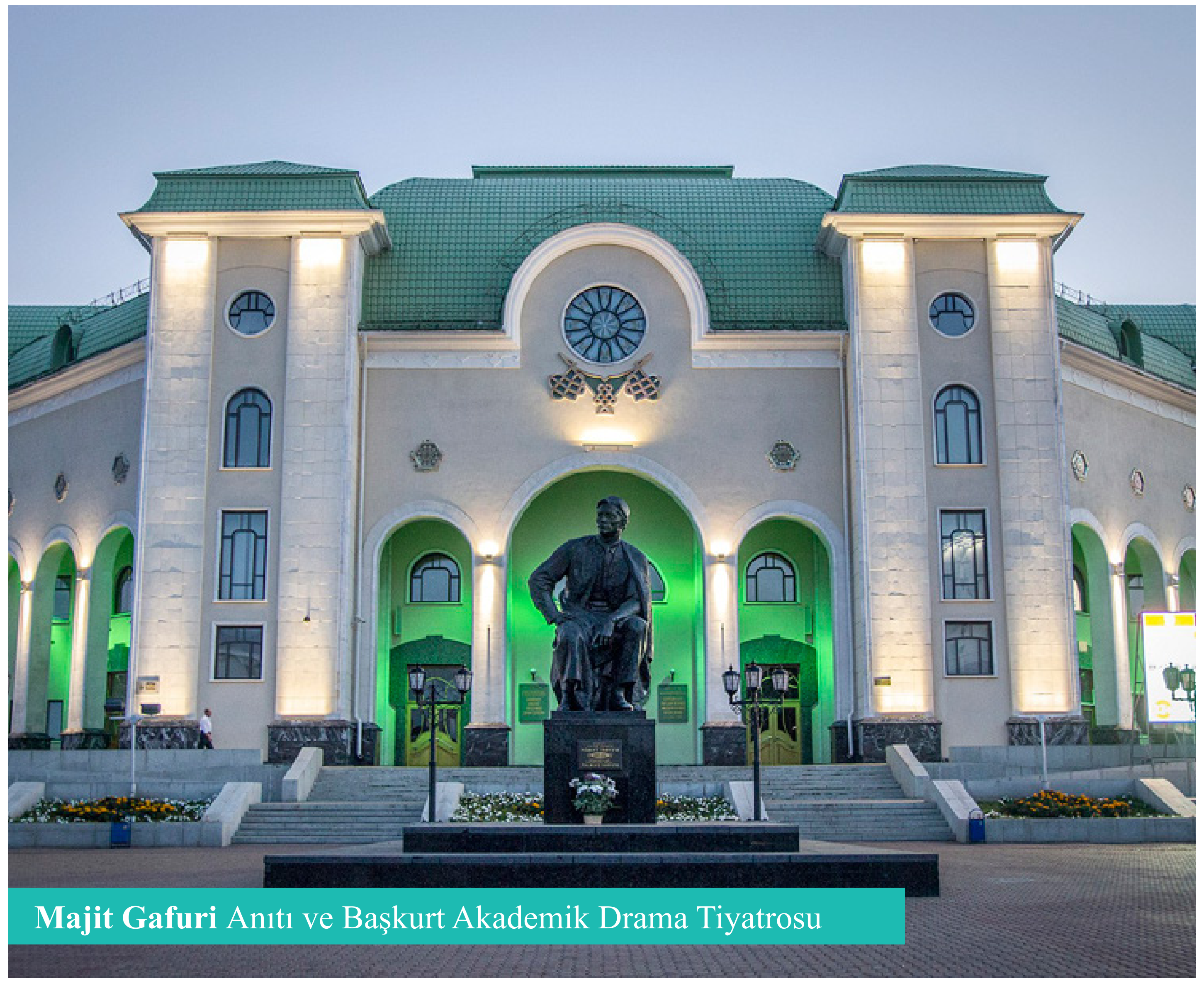

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

Көпүрөлөр: Шаарда жыйырма эки көпүрө жана дарыялардын ажайып кооз пейзаждары адамдарды өзүнө тартып турат.

Башкыр мамлекеттик куурчак театры: 1932-жылдан тартып үзгүлтүксүз иштеп келе жаткан бул театр көрүүчүлөргө орус жана башкыр жомокторун тартуулап турган маанилүү маданий борбор болуп саналат.

Белгилүү жазуучу жана акын Мажит Гафури атындагы Башкыр драма театры жана Башкыртстандын куруучу лидери Зеки Велидинин аты ыйгарылган улуттук китепкана да Уфанын маанилүү маданий борборлорунун катарында.

УФАДА КАНДАЙ ТАМАК-АШ ЖЕЛЕТ?

Уфада бир катар жергиликтүү улуттук тамак-аштын даамын татууга болот. Башкырлардын улуттук тамак-ашын негизинен эт жана камыр түзүп турат. Башка түрк элдеринен айырмаланып, башкырларда каздын эти да негизги азык катары эсептелет. Мындан тышкары жылкынын этинен жасалган «бишпармак» (бешбармак), ичине эт салынып бышырылган «белиш» (пирог), курамы кайнатылган эт, сабиз жана пияздан турган «куллама» (сорпо түрү), жылкынын этинен жасалган «казылык» (кадимки казы), кымыз, сүт катыкталган башкыр чайы, чай менен кошо дасторконго сунушталган «сек-сек» (чак-чак), майга бышырылган «бавырхак» (кадимки боорсок) жана дүйнөгө атагы чыккан башкыр балы Уфалыктардын жана жалпы эле башкырлардын улуттук тамак-аштары болуп саналат.

Çeviri:
Öğr. Gör. Rahat ASKAROVA

БЕЛИШ

Чоң белиш

Чакан белиш

Белиш – башкырлар менен татарлардын майрамдык тамактарынын бири. Адатта дем алыш күндөрү үй-бүлө мүчөлөрү толук чогулганда же мейман келерде жасалат. Белишти көпчүлүк учурда эт жана картөшкөдөн жасашат. Анын ичине уйдун этинен тышкары кой, тоок, каз эти, боор; ал эми картөшкөнүн ордуна күрүч, булгур, капуста, ашкабак да салынат. Белиш чоң жана чакан көлөмдө жасалат. Чоң белиш орточо көмөч казандын көлөмүндөй жасалып, дасторконго тилим-тилим кылып кесилип коюлат. Чакан белиш бир порциялык көлөмдө жасалып сунулат.

Керектелүүчү азык-түлүк:

Камыр үчүн:

500 гр ун

3/4 стакан сүт

2 кашык суюк май

1 жумуртка

0,5 кашык сары май

Ичине салынуучу аралашма үчүн:

400 гр козу, уй, же тоок эти,

7 даана картөшкө же анын ордуна 700 гр күрүч/булгур

2 даана пияз

Татымына жараша туз жана кара мурч

1 стакан эттин сорпосу

Бетине сүртүү үчүн бир аз сары май.

Жасалышы:

Ичине салынуучу аралашманын даярдалышы:

Эгер белишке күрүч кошула турган болсо, анда алгач күрүчтү сууга бышырып алат. Этти да куш тилиндей кылып, майда туурайт. Ага ичке тууралган пияз, туз жана кара мурчту кошуп аралаштырат. Муну менен белиштин ичи даяр болот.

Камырынын даярдалышы:

Унга сүт, суюк май, сары май жана татымына жараша туз кошуп, камыр жууруп, аны 3 бөлүккө бөлөт. Алар белиштин үстү (чоңураак), асты (кичирээк) жана капкагы (бир тоголок жаңгак көлөмүндө) үчүн.

Алгач үчкө бөлүнгөн камырдын эң чоңун жаят. Жайылган камырдын көлөмү белиш быша турган көмөч казандан бир аз чоңураак болушу керек. Алгач көмөч казанды майлап, ага жайылган камырды салып, үстүнө даярдалган аралашманы жайып, салат. Камырдын экинчи бөлүгүн көмөч казандын көлөмү менен тең, жукараак кылып жайып, үстүн жабат. Аралашманын астындагы камыр менен бетине жабылган камырдын жээги чымчып жабыштырылат. Бышып жатканда көөп кетпеш үчүн үстүнөн вилка менен басып-басып коёт. Андан соң, үстүңкү бетиндеги камырдын ортосун оюп, тегерек тешик ачат. Андан соң, бир аз камыр үзүп алып, ичке чоюп, өрүп, тешиктин тегерегин коздойт. Калган камырдан капкак сыяктуу форма жасап, оюлган жерди толугу менен жабат. Белиш 180-200 градус ысытылган меште (духовкада) бышырылат. Аны меште 40 мүнөт кармагандан кийин, бетиндеги «капкакты» ачып, ичине ысык сорпо куюп (эгер даяр сорпо жок болсо, 1 стакан сууга бир аз сары май жана туз кошуп, 1–3 мүнөт кайнатып, кошсо да болот), оозун жаап, кайра мешке салат. Белиш меште 1 – 1,5 саат бышырылат.

Белиштин бышып-бышпагандыгын билүү үчүн үстүндөгү «капкагын» ачып, этин жана картөшкөсүн татып көрөт. Бышкандан кийин бетин майлап, катып кетпеш үчүн үстүн майлык менен жаап коёт. Бир аз деми кайткан соң, тилим-тилим кесилип, ысык бойдон дасторконго сунулат.

Аш болсун!

Beyaz Irmak - *Güney Urallar, Başkurdistan*

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

Çeviri:
Dr. Işılay SAVA

SALAVAT YULAYEV

SALAVAT YULAYEVNİÑ AYATI

Başqurt halq qaramanı ve şairidir. 1752 yaki 1754 yılında Ufa vilayetiniñ Sibirya yolunıñ Şaytan-Közey uruvınıñ Tekey köyünde doğulğan. Salavat Yulayevniñ doğğan köyü de, Köylü Baş Qalduruvına qatnaşqanı sebebinen, baş qalduruvnıñ bastırılmasından soñ, baş qalduruvğa qatşşqan başqa pek köp köy kibi, Çariçe Katerinanıñ askerleri tarafından yaqılğan. Bugünki künde bu rayon, Salavat Yulayevniñ adına ürmeten Salavat olıp adlandırılğandır.

Salavat Yulayevniñ babası Yulay Aznalin, Şaytan-Közeyniñ rayon başkanı ve aqsaqalıdır. Aznalin, 1772'de, Rus ordusına yardım etmek içün Polonyağa ciberilgen üç bin kişilik Başqurt atlı askeriy birligininñ bir parçası olıp Polonya Konfederasyonlarınen savaşlarğa qatnaşqan ve bundan sebep askeriy mükâfatqa lâyıq körülgendir.

Salavat Yulayev, medrese tasili körgen ve yaşlıq vaqıtından berli ülke meselelerinen alâqadar olup başlağan. Şeerniñ aqsaqalları tarafından yolbaşçı olacağına işanılğan Salavat, 1773 yılında Yayıq boylarında Çarlıq Rusyasına qarşı başlağan azatlıq savaşına biñ eki yüz atlınen birge qatnaşqan. Salavat Yulayev, bu savaşnıñ yolbaşçısı olğan ve Başqurtlarğa aqlar beririm dep söz bergen Yemelyan Pugaçovnıñ qatında Başqurtlarnıñ aqlarını qazanması içün uruşqan.

Yulayev bu savaşqa, Başqurtlarnı kene topraqlarına qavuştırıp, olarnıñ öz topraqlarında aq etkenleri kibi yaşamaları içün qatıla. Çünki XVIII. yüzyılnıñ başlarında Başqurt topraqları Çarlıq Rusyası tarafından Rus zadeganlarına, bezirgânlarına ve köylülerine berilgen, maden olğan yerler de zapt etilgen atta Başqurt halqını Hıristiyanlaştırmaq ve asimilatsiya faaliyetleri başlağan. Bu şeraittea savaşqa qatnaşqan Salavat, üç kere yaralanıp kene savaşqa qaytıp savaşta büyük qaramanlıqlar körsetken olsa da, 1774 yılınıñ soñunda, daa 22 yaşında ekende esir tüşken; savaşta mağlup olğan soñ da, ağır işkenceler körgen; zıncırlarğa urulıp qamçılanıp Başqurdistannıñ bir ucundan bir ucuna aylandırılğan, bütün bularnı metanetnen qarşılağan ve sorğu soravlar sırasında içbir vaqıt açıq bermegendir. 1775 yılında babası ve dostlarınen Baltıq Deñizi yalısındaki Paldiski şeerine ömür boyu sürgünlikke ciberilgen ve Salavat 1800 yılında, sürgünlikte vefat etkendir. Salavat adı, Çarlıq Rusyasında yasaq etilgen; Sovyetler Birliği vaqıtında ise Salavat, halq qaramanı olup ilân etilgen ve böylece halqın göñlündeki aq etken yerine keç de olsa qavuşqandır. Salavatnıñ ayatı, efsaneleşip bugüngece aytılmaqtadır.

Şiirlerinden Emine adlı apaqayı ve Ramazan adlı bir oğlunıñ olğanı añlaşılğandır.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

SALAVAT YULAYEVNİÑ EDEBİY KİŞİLİGİ

Balalıqtan berli Başqurt topraqlarınıñ talan etilgenini, köylerniñ yaqılğanını körgen Salavat, anasından halqınıñ yaşağan acılarını añlatqan yırlarnı, babasından da halqınıñ keleceginen bağlı nasiatlarnı tıñlap öskendir. Bular ve ana tilinde tıñlağan masalları, onıñ sanatçı kişiliginiñ meydana kelmesinde tesirli olğan kültür degerleridir.

Salavat Yulayev, qaramanlığınen birge yaşlıqtan berli kedaylıq istidatınen de nam qazanğan ve halqnıñ köñülinde yer etkendir. Kiçkene yaşlarda Başqurt milliy çalğısı olğan quray çalmanı ögrengen, sevgi tolu şiirler aytqan. Bu sevgi hususen vetanına, vetanınıñ semboli alında olğan eybetli Ural Dağlarına, ülkeniñ qaramanlarına ve dülber qızlarınadır. Er türlü güzellik onıñ savaşçı ancaq aynı vaqıtta hassas olğan ruhuna tesir etken ve bularnı şiirlerinde tilge ketirgendir. Oña köre dünyadaki eñ yahşı şey “Dülberlerden dülber Uralı”dır. Ural, dülberliginen beraber, onıñ közünde “Köknü aşqan” qadar eybetlidir.

Salavat yalıñız yahşılıqlarnı aytqan şiirler aytmağan, kedaylıq istidatını savaşqa qatnaşqan arqadaşlarını yüreklendirüv ve olarnıñ qaramanlıqlarını maqtav içün de qullanğandır. Savaşta yaşanğanlarnı destansı bir üslupnen tilge ketirgen, bu yönünen adeta sözlü tarih yazğan; şiirleriniñ sözleri bir antday nesilden nesilge yañgıranıp aman aman 150 yıl soñ Zeki Velidi yolbaşçılığında Başqurtlar içün de muhtariyet küreşiniñ fitilini ateşlegendir. Yulayevniñ şiirleri halqınıñ köñülinde ve ezberinde yaşatılğandır.

Salavat Yulayev, şiirlerini özü yazığa göçürgendir. Ayrıca onıñ Arap alifbasınen yazğan askeriy fermanları da bugüngece yetkendir.

Yulayevniñ şiirlerine ilk kere diqqat çekken kişi Rus teşkerüvci R. İgnatyevdir. İgnatyev, yüz yıl soñ Salavatnıñ şiirlerini Rus tiline köçürip neşrettirgen. Daa soñ da F. Nefedov, halq kedaylarından şairniñ şiirlerini ve yırlarını cıyıp Rus tiline köçürip neşreter. R. İgnatyev, Salavatnıñ şiirleriniñ silâsız savaşçılarnı savaşqa cesaretlendirgenini ve olarnıñ silâlı savaşçılarnıñ qollarından silâlarını alğanını, yaralansalar yaralanğanlarnıñ, aç qalsalar açlıqlarnıñ tuymağanlarını aytıp şiirlerniñ halq üzerindeki tesirini añlatqandır.

Salavat Yulayev raat bir alda, oturğan yerinden şiir yazğan ve şaheserler yaratqan bir şair degildir. O, şiirleriniñ bir qısmını, yaşlığından berli ülkesi içün qatnaşqan savaş aralarında, yaralarınıñ tüzelmesini beklegen vaqıtında yazğandır. Bundan sebep ondan şaheserler beklemek de yañlıştır. O, vatanınıñ sembolı olğan Uraldan yıraqta, esken rüzgârlarnıñ haber ketirgenini tüşüngen anlarda, belki yaralarından ıstırap çeke ekende yurdunıñ balday tatlı suvlarını hatırlağanda şiirlerini qalemge alğandır. Mına bu sebepnen, bu şiirler zamandaşları ve soñki nesiller üzerinde pek müim tesir taşlağandır. Bu tesir bugünki künde de sürmektedir. Salavat Yulayevniñ şiirleriniñ asıl önemi edebiy yapısından degil, halknıñ üzerinde taşlağan tesirinden çıqqandır.

Körgen işkenceleri sırasında pes etmegen Salavat Yulayev, qutsal bilgen degerleri içün;

Qıymetli qorantam, süygen yârim
Muqaddes tuvğan ilim
Sizni neday taşlap ketermen, dep
Töküleler közümden qanlı yaşçıqlarım
Ҡəҙерлелəй ғаилəм, һөйгəн йəрем,
Изге генə тыуған илкəйем.
Һеҙҙе тағы ташлап китермен, тип
Түгелəлер күҙҙəн йəшкəйем.

mısralarında körülgenday hassas sözler qullana. Evlât asretini gene duygu tolu sözlernen ayta:

Eminem beklep qarşılar,
Ramazanım olur qolunda.
Əминəкəй көтөп ҡаршы алыр,
Рамаҙаным булыр ҡулында.
-Sağ mı oğlum, sağ mı, Ramazanım
-Canlar attım sen dep yolumda.
- Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным
Йəндəр аттым һин тип юлымда.
Ülkesiniñ dülberliklerine /güzelliklerine
Yürüzenim, seniñ esken yeliñ
Tanavsız da tatlı is berir,
Йүрүҙəнем, һинең иҫкəн елең
Танауһыҙ ҙа тəмле еҫ бирер,

degende, oğrağan yaki oğraycaq işkencelerini, burnunıñ kesilmesini tilge ketire, er şeyge rağmen halqını savaşqa qatnaşmağa çağıra;

Eyerleñiz, batırlar arğımaqlarnı
Eyerleñiz ağırayaq biyeler
Acımañız , soñ qulunlarlar,
Acımañız namus içün,
Zıynetleriñizni satıñ, qızlar,
Satıñ, kerek epsi savaşqa.

Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Йәлләмәгеҙ, һыңынан ҡолонларҙар,
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Әлмизәктәр һатың, ҡыҙҙар,
һатың, кәрәк бары һуғышҡа.

Bular olmağanı, fedakârlıq körsetilmegeni taqdirde şair, özüni beklegen aqibetni, düşmannıñ yasaycaqlarını da tilge ketire; atta bu yaşanğanlar yaki yaşanacaqlar ilk ya da soñ degildir:

Atababalarımızğa bergen ceza kibi
Qabırğadan ırğaqqa asarlar;
Qılıçnen başnı çapıp üzüp
Süñgü uçlarına taqarlar.
Sındırırlar burup ayaqnen qolnı
Cannı yaqıp sırlar sorarlar,
Süyeklerni ezip köteknen
Bağanağa baylap burarlar.
Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Бағанаға бәйләп борорҙар...

Mına bu ve bunday cesur sözler, halqnıñ ruhunda iz taşlağan mısralarnı teşkil eter.

Salavat Yulayevnen bağlı şiirler, povestler, destanlar, teatr eserleri yazılğan, operalar bestelengen, resimler ve eykeller çizilip şekillendirilgen, filmler çekilgendir. Birçoq bölgege, şeerge, qurulışqa ismi berilgen Salavat Yulayevniñ sureti, Başqurdistan Cumhuriyeti Armasında yer almaqta.

Salavat Yulayevniñ on altı şiiri ve on dokuz yır dörtlügi bugüngece yetişkendir.

ŞİİRLERİ

Uralım
Ey Uralım, Uralım,
Kögerip yatqan Uralım!
Nurğa çomğan töpesi.
Kökke aşqan Uralım!
Seni maqtay yırlarım,
Saña nam bergen yırlarım.
Kece kökke ay köterilse
Altınday balqıy Ural dağ;
Kündüz kökke kün köterilse,
Kümüşday balqıy Ural dağ.
Betlerinde, Ural dağ,
Qamışday qarağay ormannıñ
Eteginde, Ural dağ,
Halıdan vadileriñ, qırlarıñ…
Közleriñ qamaşalar,
Aq, sarı, al çeçekler.
Çeçeklernen bülbüller,
Tañrığa tazim qılalar.
Qızıllaşıp köterilgen küneşni,
Sayrap qarşılay quşlarıñ
Sönüp batqan küneşni
Sayrap ozğara quşlarıñ.
Ey Uralım, Uralım,
Dülberden dülber Uralım!
Sözüm bitse de tilimde,
Yırım bitmeti Uralım!
Maqtap quray çalsam,
Bitmey turğan küy olur.
Nam bergen yırımnı yırlasam
Bitmey turğan yır olur.

Уралым
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурға сумған түбәhе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.
Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.
Биттәрендә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгендә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...
Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.
Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.
Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!
Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр

Tuvğan İlim
Menim doğğan qırlarım,
Balday tatlı suvlarım,
Toğaylarım, ormanım,
Kökke aşqan Uralım.
Menim muqaddes vetanım,
Sizni süye yüreğim.
Kögerip kökke örülgen
Qarlı başı Uralnıñ
Közleriñ qamaştıracaqday
Dülberligi qırlarıñ.
Mengü maqtar edim men,
Mengü nam qazandırır edim men.
Doğup ösken ilimden
Qader yıraqlarğa taşlasa,
Sizlerni sağınıp yeterim,
Tüşümde ep sizni körem,
Menim doğğan qırlarım,
Balday tatlı suvlarım,
Toğaylarım, ormanım,
Süygen güzel Uralım!
Tuvğan yaqtan yel esse,
O maña haber ketirir,
Doğğan ösken yerimden,

Тыуған илем
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.
Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.
Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,
Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,
Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.
Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән,
Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,

ŞİİRLERİ

Üzülip süygen ilimden,
Menim doğğan qırlarımdan,,
Balday tatlı suvlarımdan,
Toğaylarım, ormanımdan
Kökke aşqan Uralım
Maña haber ketirir.

Züleyha
Züleyha, sen kökten tüşken huri
qızı,
Közleriñde balqıy Züre yıldızı.
Közleriñ, sanki, gecede kökyüzi,
Yıltıra o közleriñde aynıñ özü.
Sen yerniñ hurisi ya da cennetniñ
şavlesi,
Körünişiñ, sanki ferişe gövdesi.
Men ğarip, Züleyha, seni bek
sevem,
Aytalmay sözlerimni, başımnı
egem.
Seni maqtav içün tilim zayıf,
Süygenimi ayatmağa sözlerim
zayıf.
Züleyha, sen yerde yaşayağan
huri qızı,
Közlerinde yıltıra köknüñ yıldızı.

Pugaçovğa Qatılıp, Qaramanlar-

Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

Зөләйха
Зөләйха, һин ергә ингән хур
ҡыҙы,
Күҙҙәреңдә балҡый Зөһрә
йондоҙо

Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.

Ер хуры һин йәки ожмах
шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә
кәүҙәһе

Мин бахыр һине, Зөләйха, нык
һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш
эйәм.

Һиңә дан йырлар өсөн телем
зәғиф,
Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.

Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур
ҡыҙы

nen Eş Olmaq
İraq iraq yerlerde,
Bizim körmegen yerlerimizde,
Don degen bir özen bar eken.
Özende yüzgen balıqqa,
İşlep ömür sürgen halqqa,
Terlerini tökken oğullarğa,
Ay kibi güzel qızlarğa,
Donda da ayat tar eken.
Anda da ayat tar eken.
Don boyundan qozğalıp,
O yaqqa bu yaqqa köz atıp,
Pugaçov degen bir batır,
Yemelke degen er batır,
Kır qartalay şañğıp,
Yanğan yalqınday yaltırap,
Halqqa oran(parola) taşlağan,
Yarlığa hitap taşlağan.
Dağları ötken bu hitap,
Suvları keçken bu hitap,
Pugaçov batırnıñ qatına
Asker kelgen sansız.
Eyerlep atqa miñgen de,
Beline qılıç taqqan da,
Pugaçov degen bu batır,
Yemelke degen ulu batır,
Arslanday kükrep,
Yolunda boran çıqartıp,

Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

**Бүгәсәүгә ҡушылып,Ир-
батырға ҡуш булып**
Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға.
Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Дон буйынан ҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бүгәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,
Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған урттәй ялҡынлап,
Халыҡҡа оран ташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.
Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бүгәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.
Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бүгәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,

ŞİİRLERİ

Töresinen padişanıñ,
Prensinen padişanıñ,
Baylarınen padişanıñ,
Meclisinen padişanıñ,
Savaş ve uruşuv başlağan.
Dostlarını cıyğan Pugaçov,
Düşmanını qırğan Pugaçov,
Savaşta alğan namnen,
Yayıqqa yetken Pugaçov.
Añlañız bu hitaptan:
O maña haber cibergen,
Buğavlınıñ qolundan,
Buğavını yulqam değen o,
Tırşavlınıñ ayağından,
Tırşavını yulqam, degen o,
Yersiz qalğan Başqurtqa
Yerini berirım, degen o,
Suvsuz qalan Başqurtqa
Suvunı berirım, degen o,
Qul olğan Başqurtqa
Azatlığını berirım, degen o.
Başqurtlar öz yerinde,
Doğğan ösken ilinde,
Quş olıp kökke minsinler
Balıkday suvda yaldasınlar,
Sığınday yerde yel olup essinler,
Mına şulay değen o.
Haberim bar köp yerlerden,

Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Һанаты менән батшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бүгәсәү,
Дошманын ҡырған Бүгәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бүгәсәү.

Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
Бығаулының ҡулынан
Бығауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр, —

Batırdan da batır erlerden;
Tamyanıdan, Böryenden,
Yurmatı, Qıpçak, Üsergen,
Tañğavırdan, Qataydan1,
Yaşnen qart babaydan,
Epsi de azır turalar,
Epsi de oq yay quralar.
Ağız içinde til yaşar,
Til ucunda söz yaşar:
Asıl altın qaftanlı,
Padişa, dep aytalar Pugaçov,
Asıl gümüş eyerli
Atqa mingen dep aytalar Pugaçov.
Asıl altın qaftanlı
Padişa olsa da Pugaçov,
Asıl gümüş eyerli
Atqa olsa da Pugaçov,
Topprаq ağasınıñ başını kese eken,
Meclistekilerniñ başını kese eken,
Aztlıq alıp kile eken,
Yer, orman, suv bere eken,
Başqurtqa anav şular yetken.
Yıl ardından yıl geçti,
Qış oldu da buz ketti.
Uzun yıllar boyunca,
Hamut kiygenday moynına, Qart-
alday çañğıtqan vaqıtta
Tınç turup qaldıq;

Ана шулай тигән ул.

Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Tüngevir'den, Katay'dan
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бүгәсәү;
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта, тиҙәр, Бүгәсәү,
Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бүгәсәү,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баяр башын ҡыя икән,
Һанат башын ҡыя икән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.

Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,

SALAVAT YULAYEV

ŞİİRLERİ

Bay, töreler ne qoşsa,
Onu işlep qaldıq;
Ne istese bay, töre,
Onu berip qaldıq.
Boyun da burduq hızmet içün,
Ter de töktük hızmet içün,
Altın da berip qaldıq,
Atı da berip qaldıq.
Töreniñ qursağı toymadı,
Cebirni zulümni taşlamadı,
Biñlerle malı aldılar,
Yüzlernen canğa qıydılar.
İl ağası erlerniñ
Közlerine qurşun töktüler.
Dülberden dülber qızlarnı
Qul etip çetke qovdular.
Qan aqıttı közlerimiz,
Bitti endi tözimimiz!
Pugaçovğa qoşulıp
Er-batırlarğa eş olup,
Qazaklara 2 eş olup
Yavğa çıqacaq künü yetti,
Azatlığı qazanuv künü keldi.
Toy vaqtı barğanda tşö kerip
Küreşe çıqqan batırmı?
Birbirinen küreş tutup
Aqranını yıqqan batırmı?
Halqına canını bergen,

Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тыныс тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һораһа бай, түрә,
Шуны биреп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ

Түрәнең тамағы туйманы,
Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп ситкә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бугәсәугә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Казактарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡҡан батырмы?

Düşmandan ilini saqlağan,
Eyerlep atqa mingen,
Qıçqırıp yavğa taşlanğan,
İlniñ batırı o olur.
İlniñ görkü o olur.
Atqa minin erler, ağalar,
Açılsın aydı eski yaralar!
Yaraları azatlıq oñaytır,
Yavuz düşman başını alır!
Qorkmasa erler yaradan,
Oq da keçmez bizim aramızdan.
Qaramanım, dep kim aytmaz;
Yav kelgende yönü yoq;
Kedayım, dep kim aytmaz,
Yav kelgende ünü yoq.
Seçip alğan güzeliñden
Qanlı yaşını töktürmey,
Sütüni emgen anaçığıñıñ
Qayğıdan belini büktürmey,
Esir quşday Başqurtqa
Artıq azatlıq olur mu ki?
Lip lip etken yapalaq
Qaderde kimge yoldaş olmağan?
Yaş ölen (ot), boz toğaylar
Kimge töşek olmağan?
Yaqasına kuş yuvalap,
Yanağına çıbın balalap ,
Er-yigitniñ başı qayda yatıp qal-

Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.

Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр,
Яуыз дошман башын юғалтыр
Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,
Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан!

Батырмын, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә йүне юҡ;
Сәсәнмен, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлап алған һылыуыңдан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйеңдең
Ҡайғынан билен бөктөрмәй,
Тоткон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолт иткән ябалаҡ
Яҙмышта кемгә
юлдашбулмаған?

ŞİİRLERİ

mağan?
Yük köterip bel bükmey,
Qaqırıp qan tükürmey,
İdilni keçmey, ot saçmay
Elâl qanıñı tökmey,
Başqurtqa teñ azatlıq barmı?
Kökdoğannıñ balası
Bağda ölür talpınıp,
Yahşı babanın balası,
Şeit olur, yavnen savaşıp.
Qarçığa keçmey ormandan,
Şain keçer tañ vaqtında.
Mihnetnen kün körgence,
Savaşta öleyik namnen!
Qoluma alğan bu kömür,
Yurtumızdan arta qalan
kömürdür;
Solqıldap yanğan kömür bu.
Qolumnı küygürgen bu kömür
İşimizde şait olğaydı,
Kömürge aylanğan yeşil ölenler
Yolumızğa töşek olğaydı.
Qartalday kökte uçuv,
Balıqday suvda yaldav,
Sığınday qırda yelpildev,
Tilegimiz bu olğaydı!
Pugaçovğa qoşulıp,
Er batırğa eş olup

Бутәгә үлән, буҙ ялан
Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһына ҡош оялап,
Яңағына себен-серәкәйбалалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа
ятыпҡалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Иҙел кисмәй, ут утмәй,
Хәләл ҡаныңды түкмәй, —
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы
Бауҙа үлә талпынып,
Яҡшы атаның балаһы
Шәһит үлә яу йөрөп.
Ҡарсыға утмәҫ урмандан
Ыласын үтә таң менән.
Михнәт менән көн күргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙан ҡалған күмер ул;
Һылҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә геуаһ булһынсы.
Күмергә әйләнгән күк үлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә

Bu tilekti yavlayıq!
Bu azatlıqnı yavlayıq!…

Телəгебеҙ шул булһынсы!
Бугәсәугә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул иректе яулайыҡ!

Faydalanılan Kaynaklar:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY yayınları, 2004.

Gelgör, Önder Bilal. "Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev". Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Dr. Işılay SAVA

UFA

1997 yılında Anqaranen qardaş şeer ilân etilgen Ufa, Başqurdistannıñ başqalesidir. Nam qazanğan Türkolog ve Başqurt yolbaşçısı Zeki Velidî Toğan, XX. yüzyılnıñ başlarında bu şeerdeki Osmaniye Medresesinde dersler bergen, Başkurdistan milliy areketiniñ müim noqtalarından biri olğan "Üfü Yıyını (Ufa Toplantısı)" Ufa Toplaşuvı da bu şeerde tertip etilgendir.

Ufa, Ural dağlarınıñ batı caplarında Ufa özeninen şeerniñ qıblasından keçken 1430 km uzunluğundaki Ağizel (Akidil) özeniniñ qavuşqan yeriniñ yaqınına, yedi töpe üzerine qurulğandır. Adını, Aqidil özeniniñ qolu olğan ve şeerniñ batısından keçken Ufa özeninden alğandır. Qaysı yüzyılda qurulğanına dair türlü rivayetler bardır. Rus yıllıqlarında, Çarlıq Rusyasınıñ 1552'de Qazan Hanlığını, 1556'da Astrahan Hanlığını qoluna aluvından soñ Rus Çarlığına bağlanğan bu topraqlarda yaşağan Başqurtlarnıñ, Ruslarğa tölegen bergilerini, mesafe sebebinen Qazanğa alıp barmamaq içün bir qale quruluvını talep etmeleri üzerine, 1573 yılında önce bir qale qurulğanına, qaleniñ inşaatınıñ bir yılda bitkenine ve daa soñ mında bir şeer teşekkül etkenine dair materialler olmaqnen birge, 14. yüzyılda yaşağan İbn Haldûn, Altın Ordanıñ en büyük şeerlerinden biriniñ Başqurt olğanını yaza. Yasalğan arkeologik qazılar da bugünki Ufanıñ olğan yerinde, 1574'ten önce bir şeerniñ bar olğanını ortağa çıqara.

Qaynaqlarğa köre Ufa, 1708-1728 yılları arasında Qazan vilâyeti içinde yer alğan, 1728'de Ufa vilâyetiniñ sentrı olğan, 1744'te ise Orenburg vilâyetine qatnaşqan. 1802'de ise Ufa vilâyet olğan.

Ufa şeerinñ adı, 1773-1775 yılları arasında Yamelyan Pugaçovnıñ yolbaşçılıq etken ve Çarlıq Rusyasına qarşı bir azatlıq küreşi olğan savaşı sebebinen qaynaqlarda sıqlıqnen yer ala. Salavat Yulayevniñ Başqurtlarnıñ aqlarına qavuşması içün Yemalyan Pugaçovnıñ yanında yer aldığı bu savaşta şeer abluka altına alınğan ve zarar körgen. Şeer XX. yüzyılnıñ başlarında Qızılordunen Aleksandr Qolçaq yolbaşçılığındaki Beyaz Ordunıñ küreşine sana olğan ve taraflar arasında birqaç kere el deñiştirgen soñ Qızılordu tarafından 9 İyün 1919'da şeerde mutlaq akimiyet qurulğan, şeer 1922'de de Başqurdistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyetiniñ merkezi olıp ilân etilgendir.

Ufa, İdil-Ural bölgesiniñ önemli idarî ve ticarî merkezlerindendir. Ananeviy el sanatlarından olğan ağaç ve teri işlemeciligi, XIX. yüzyılnıñ ortalarından başlap Ufada sanayiniñ de temelini teşkil etken ve bularnen beraber makine parçaları ve aş-suv mamülleri imalâtı, möbilyecilik, elektrikli aletler ve prefabrik ev qurucılığı kibi kiçkene ve türlü sanayi saaları da inkişaf etip başlağandır. Sanayiniñ inkişafında, 19. yüzyıl soñlarına doğru Aqidil üzerinde özen taşımacılığınıñ başlaması ve Quybışev temiryolınıñ qurulması da tesirli olğandır. Türlü bölgelerge uzanğan qara ve temiryollarınıñ qavşaq noqtasında olması, Urallarnı aşqan temiryolınen Orenburg temiryolınıñ Ufadan keçmesi ve Aqidil özenindeki taşımacılıqnıñ başlav noqtasında olması da Ufanıñ inkişafında önemli faktörlerdendir. Çevresinde qaramay yataqlarınıñ olması sebebinen şeerde neft zavodı ve neftekhimiya tesisleri yer ala. Ekinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliginiñ batı rayonlarından birçoq sanayi kuruluşınıñ Ufağa nakledilmesi, şeerniñ ekonomisini canlandırğan. Bugüngece Ufa, Rusya Federatsiyası Devlet Statistika Qurumı tarafından birçoq defa Moskovadan soñ yüksek yaşam kalitesine saip ekinci şeer olup ilân etilgendir.

60 fakültetten müteşekkil Başqurt Devlet Üniverstetiniñ Ufa şeerinde yer alması, şeerde otuzdan ziyade devlet üniverstetiniñ olması, nam qazanğan "Gılım" ve "Kitap" netriyatları, bu şeerniñ bir maarif ve kültür şeeri olmasında tesirlidir.

2012 yılınıñ malumatlarına köre Ufanıñ nüfusı bir milliyon yetmiş beş biñdir. Bu nüfusnı Başkurtlar, Tatarlar (Qazan Tatarları), Ruslar ve başqa Türk boyları teşkil etkendir.

KEZİLECEK YERLER

Abideler: Ufada körülmesi kerekken abideler arasında ilk sırada yer alğan Salavat Yulayev Abidesi kelir. Şair ve milliy qaraman Salavat Yulayevge adına qurulğan abide, Aqidil özeni yalısında, şeerge akim bir töpede, 25 metr yüksekligindedir. Salavat Yulayev bu abidede at üzerinde, savaşta tasvir etilgen. Bir başqa abide 1957'de tiklengen Rus-Başqurt Dostluq Abidesidir. Abide, 33 metr yüksekliginde ve oña 100 basamaqnen çıqıla. Abideniñ çevresinde türlü releflernen birge bir Rus ve Başqurt qızınıñ eykeli bar. Bularnen birge şeerde Mustay Kerimge, Minnigali Gubaydillinge, Şalyapinge ait olğan abideler kibi, on qadar abide yer ala. Yedi Qız Çeşmesi de körülmege kerek abidelerdendir.

Camiler: Ufada ilk cami 1830'da tikilgendir. Bugünki künde, şeerde yigirmige yaqın cami bardır. Bulardan eñ balaban olğan Tülpan Camii, lâle şekilindeki mimarisinen dikkat çeke ve merkezge 45 daqqa yıraqtaki Çernikovkadadır. Tülpan Cami 2006 yılında hızmetke açılğan. Bugünki künde Ufanıñ sembol eserlerinden biri olğan cami, sevgi, barış, dostluq ve qardaşlıq kibi mevzularnıñ sembolüdür.

Müzeyler: Başqurdistan Milliy Müzeyi başta olmaq üzere Ufada on yedi devlet müzeyi bardır. Bir vaqıtta özü de dans etken, şimdi ise bazı fotoğrafları körsetilgen Başqurt Devlet Opera ve Bale Teatrında, Başqurt balet Nuriyevge ait müzey; zengin etnografik kiyim, ziynet eşyalarınıñ, biñlernen yıl evelsine ait bazı mamut skeletleriniñ ve toldurulğan ayvan suretleriniñ yer alğan etnografiya, zoologiya ve arkeologiya müzeyleri bularnıñ arasında sayılıp ola. Başqurdistan Nesterov Sanat Müzeyi de, birçoq nam qazanğan ressamnıñ resimleriniñ körsetilgen önemli bir müzeyidir. Rusya Bilimler Akademiyası Ufa Federal Teşkerüv Merkezine ait müzeyde de çoq sanda qıymetli tarihiy eser bardır.

Parqlar: Ufada pek çoq temalı parq ve bağça yer ala. Bularnıñ birevi Zafer Parqı (Park Pabedi)'dır. Bu parq Çernikovkadadır. Parqnıñ içindeki Savaş Müzeyinde ise Ekinci Dünya Savaşından qalğan silâlar ve askeriy materialler körsetile. Ufa Botanika Bağçasında ise pek çoq endemik ösimlik körülip ola.

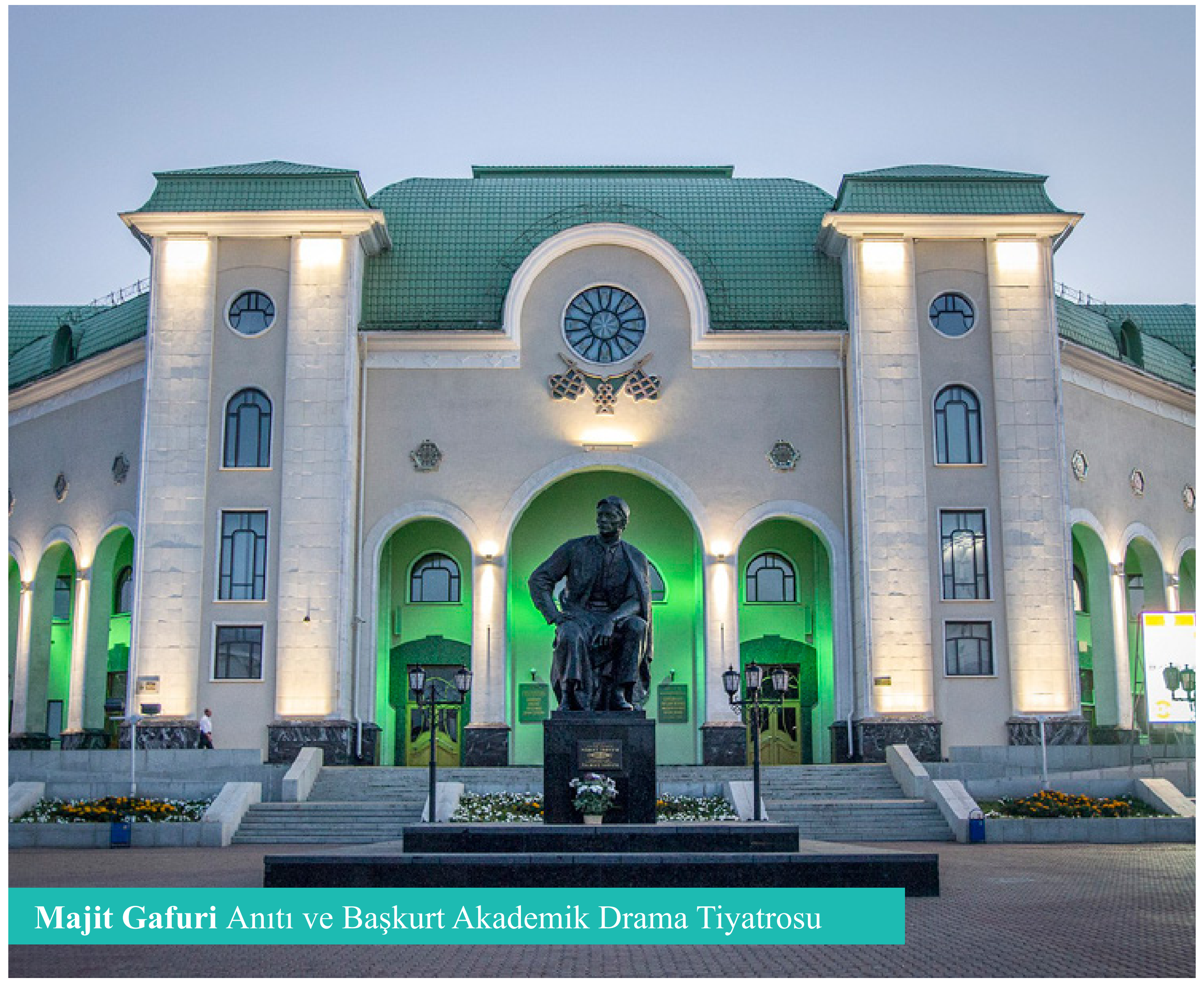

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

Köpürler: Şeerde olğan yigirmi eki köpür teñsiz özen manzarasınen körülmege kerek yerdir.

Başqurt Devlet Kukla Teatrı: 1932'den bugüngece devamlı hızmet bergen teatr, Başqurt ve Rus masallarından yasalğan adaptatsiyalarnıñ körsetilgen önemli bir kültür merkezidir.

Namlı yazıcı ve şair Mecit Gafuriniñ adını taşığan Başqurt Drama Teatrı, Başqurdistannıñ ilk qurucı yolbaşçısı olğan Zeki Velidiniñ adına qurulğan Milliy Kütüphanesi de Ufada önemli kültür merkezleridir.

UFADA NE AŞANIR?

Ufada ananeviy Başqurt aşları aşanıp ola. Ananeviy Başqurt mutfağında et ve hamır ana materiallerni teşkil eter. Diger Türk boylarından başqaca Başqurtlarda qaz eti de eñ önemli azıq qaynaqlarındandır. At etinen hamırnıñ ana materialini teşkil etken bişparmaq; iç materiali etli olğan beliş adlı börek; aşlanğan et ve markof, soğan kibi sebzelerden yasalğan "qullama"; at etinden yasalğan sucuq olğan qazılıq; qımız, sütnen içilgen Başqurt çayı; çaynen birlikte ikram etilgen sek-sek (çaq-çaq) tatlısı; Anadoludaki pişige oşağan bavırhaq ve dünyada nam qazanğan Başqurt balı Ufanıñ ve Başqurtlarıñ ananeviy tatlarıdır.

Çeviri:
Dr. Işılay SAVA

BELİŞ

Büyük Beliş

Küçük Beliş

Kırım Tatar
Yazı Diliyle

Başqurtlarnıñ ve Tatarlarnıñ (Qazan Tatarlarınıñ) bayram aşalarından birevidir. Tatil künlerinde bütün qoranta cıyılışılğanda yaki musafirler kelgende azırlanğan bir aştır. Beliş umumen et ve qartopnen pişirilir. İç malzemesinde umumen sığır eti qullanılmaqnen birge, qoy eti, tavuq eti, qaz eti, bağır; qartop yerine de pirinç, bulğur, qapısta, qabaq qullanmaq mümkün. Belişni aynı malzemenen, balaban yaki kiçkene etip azırlamağa mümkün. Balaban beliş orta boy tepsi ebadında pişirilip tilimlenip ikram etile. Kiçkene belişler ise bir kişige köre azırlanıp ikram etile.

Malzemeler:

Hamırı içün

500 gr un

3/4 suv stakanı süt

2 qaşıq ösümlik yağı?

1 yımırta

Yarım qaşıq sarımay

İçi içün

400 gr qozu eti, sığır eti yaki tavuq eti,

7 tane qartop yaki 700 gr pirinç/bulğur

2 dane soğan

Tuz ve qarabiber

1 stakan et suvu

Üstüne sürmek içün azğana sarımay

Yasalması:

İçiniñ azırlanması:

Beliş pirinçnen olacaq olsa önce pirinç aşlana. Qartopnen olacaq olsa qartop kübik şekilinde doğrala. Et de kiçkene kiçkene kübik şekilinde doğrana. Soğanı ince doğranıp tuz ve karabiber qatılıp qarıştırıla. Belişniñ içi bu şekilde azırlanğan ola.

Hamırınıñ azırlanması:

Süt, ösümlik mayı, tuz ve un, sarı may qarıştırılıp mayasız bir hamır yoğurıla. Hamır 3 parçağa ayrıla; bular belişniñ üstü, astı ve qapağı içündir. Ast qısmı içün tekaran balabanca hamır alına. Qapaq olacaq üçünci parça ceviz qadar ola.

Balaban parçadan, qullanılacaq olğan furun tepsisinden daa balabanca bir hamır açıla. Tepsi evelden maylanır soñ bu hamır tepsige cayıla. Hamırnıñ üstüne iç malzemeleri cayıla. Hamırnıñ ekinci parçasından daa kiçkene, tek tepsi qadar ve daa ince bir hamır daa açıla. Bu hamır iç malzemeniñ üstüne qapatıla. Eki hamır uçları birbirine ketirilip birleştirile. Hamır pişe ekende çoq qabarmaması içün üstüne sançqınen bastırıla. Üst yayımğa bir qapaq açıla, qapaqnıñ çevresi üçüncü hamır parçasınıñ bir qısmından yasalğan saç örgüsi şekilinde bir hamırnen çevrile ve qalğan hamırğa qapaq şekli berilip bu teşik qapatılır. Beliş, 180-200 derece qadar qızdırılğan bir furunda pişirile. 40 daqqa soñ belişniñ üstündeki qapaq açılır ve sıcaq et suvu qatılır. (Azır et suvu olmasa, 1 stakan suvğa sarı may ve tuz qatıp 1-2 daqqa qaynatılıp bir suv azırlamaq mümkün). Beliş furunda 1 - 1,5 saat pişirile.

Belişniñ pişip pişmegenini añlamaq içün üstündeki qapaq açılır ve et, qartop kontrol etilir. Pişkenden soñ belişniñ üstü sarı maynen maylana ve qurumasın dep qısqa bir vaqıt üstüne mutfak yavluğı yabıla. Azğana beklene, tilim tilim kesile ve sıcaq sıcaq ikram etile.

Aş olsun!

Ufa Tren İstasyonu- *Başkurdistan*

Çeviri:
Prof. Dr. Zilola KHUDAYBERGENOVA

SALAVOT YULAYEV

SALAVOT YULAYEVNING HAYOTI

Salavot Yulayev boshqird xalq qahramoni va shoiridir. 1752 yoki 1754 yilida Ufa viloyatining Sibirya yo'lining Shayton-Ko'zay pastqamligida joylashgan Tekey qishlog'ida dunyoga kelgan. Salavot Yulayev tug'ilgan bu qishloq, Qishloqliklar isyoniga qatnashganligi tufayli, qo'zg'olon bostirilganidan keyin, isyonga ishtirok etgan bir qator boshqa qishloqlar singari Qirolicha Yekaterinaning otryadlari tomonidan yoqib yuborilgan. Bugungi kunda bu tumanga Salavot Yulayev sharafiga Salavot deb nom berilgan.

Salavot Yulayevning otasi Yulay Aznalin Shayton-Ko'zayning tuman raisi va oqsoqoli bo'lgan. Aznalin, 1772 yilda, Rus qo'shiniga yordam berish uchun Polshaga qarshi kurashgan boshqird suvoriysining uch ming kishilik kavaleriyasi bilan Polsha Konfedersiyasi tarkibida janglarga qatnashgan va shu sababli harbiy mukofot bilan taqdirlangan. Salavot Yulayev madrasada ta'lim olgan va o'smirlik davridan o'lka masalalari bilan qiziqa boshlagan. El oqsoqollari tomonidan kelajakda bir rahnamo bo'lishiga ishonch bildirilgan Salavot 1773 yilda Yayik bo'ylarida Chor Rossiyasiga qarshi boshlangan ozodlik kurashiga bir ming ikki yuz kishilik suvoriysi bilan qo'shilgan. Salavot Yulayev, mazkur kurashning rahnamosi bo'lgan va boshqirdlar uchun ko'plab imkoniyatlar yaratib berishiga doir so'z bergan Yemelyan Pugachovning yonida, boshqirdlarning haqlarini qo'lga kiritish uchun joy olgan.

Yulayevning bu janglarga ishtiroki orqasida boshqirdlarning yana o'z hududlariga erishishi, ularning o'z turpoqlarida haq-huquqlarini to'la qo'llagan holda yashashlarini ta'minlash orzusi bor edi. Chunki XVIII asrning boshlarida boshqird yerlari Chor Rossiyasi tomonidan rus zodagonlari, savdogarlari va qishloqliklariga berilgan, ma'dankonlari topilgan joylar ham egallab olingan edi. Bundan tashqari, boshqird xalqini xristian diniga kiritish va assimilisiyalashtirish bo'yicha ham xatti-harakatlar boshlangan edi. Bu shartlar doirasida urushga qo'shilgan Salavot uch marta jarohat olgan bo'lsa ham, safdoshlari qatoriga takror qaytgan. U janglarda katta qahramonliklar ko'rsatgan bo'lishiga qaramay, 1774 yilning oxirida, hali 22 yoshda ekan, qo'lga tushadi. Jangda mag'lub bo'lgandan keyin, qattiq qiynoqqa solinadi, qo'l-oyoqlari zanjirlab, qamchilanib, Boshqirdistonning bir boshidan ikkinchi boshigacha aylantirilgan. Salavot bularning barchasiga matonat bilan dosh beradi, so'roqlar paytida ham sir boy bermaydi. 1775 yilda u otasi va do'stlari bilan birga Boltiq dengizi bo'yidagi Paldiskiy shahriga abadiy surgun qilindi va Salavot 1800 yilida surgunda vafot etdi. Salavot ismi Chor Rossiyasi davrida ta'qiqlangan, Sovetlar Ittifoqi davrida esa Salavot xalq qahramoni deb e'lon qilingan va shu tariqa, xalq ko'nglidagi egallashi zarur bo'lgan e'zozga erishgandir. Savalotning hayoti afsonalarga aylantirilib, bugungi kungacha so'zlab kelinmoqda.

Salavotning she'rlaridan Amina ismli rafiqasi va Ramazon ismli o'g'li bo'lganligini anglash mumkun.

SALAVOT YULAYEV'NING ADABIY SHAXSIYATI

Bolalik davrida boshqird torpaqlarining talon-taroj etilganligiga, qishloqlarining yoqilganligiga guvoh bo'lgan Salavot, onasidan, xalqining boshidan kechgan og'ir qunlarini bayon etgan qo'shiqlarni, otasidan esa xalqining kelajagiga oid nasihatlarini tinglab katta bo'lgan. Bular va ona tilida eshitgani ertaklar uning san'atkor ruhining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan madaniy qadriyatlardir.

Salavot Yulayev qahramonligi bilan bir qatorda, yoshligidan boshlab baxshilik qobiliyati bilan ham shuhrat qozongan va xalqning ko‘nglidan joy olgan. Kichik yoshlaridan boshqird milliy cholg‘usi bo‘lgan “kuray”ni chalishni o‘rgangan, mehr to‘la she’rlar ijod qilgan. Bu mehr-muhabbat, ayniqsa, o‘lkasiga, o‘lkasining ramzi bo‘lgan bahaybat Ural tog‘lariga, o‘lkaning qahramonlari va go‘zal qizlariga atalgandir. Har turdagi go‘zallik uning kurashchi, ayni paytda hissiyotchan ruhiga ta’sir qilgan va bularni she’rlarida ham ifoda etgan. Uning uchun dunyodagi eng chiroyli narsa “go‘zallarning go‘zali Ural”dir. Ural, shoirning nazdida, chiroyli bo‘lish bilan bir qatorda, “ko‘kni oshguday” haybatlidir.

Salavot nafaqat go‘zalliklarni kuylagan she’rlarni ijod etgan, balki baxshilik qobiliyatini, jangda ishtirok etgan do‘stlarini ruhlantirish, ularning qahramonliklarini maqtash uchun ham ishlatgan. Jang paytida boshidan o‘tganlarni doston shaklida yozgan, bu jihati bilan deyarli tarix yozgan, deyish mumkin. Salavotning she’rlaridagi fikrlar ahd, qasam so‘zi singari avloddan avlodga o‘tib borgan. Hatto bu fikrlar 150 yil o‘tgach, Zakiy Validiy boshchiligidagi boshqirdlar uchun muxtoriyat kurashining alanga olishi uchun chaqmoq vazifasini o‘tagan. Yulayevning she’rlari xalqning ko‘nglida va xotirasida yashab kelgan.

Salavot Yulayev o‘z she’rlarini o‘zi qo‘lyozmaga ko‘chirgan. Bundan tashqari, uning arab alifbosi bilan yozgan harbiy farmonlari ham bugungacha saqlanib qolgan.

Yulayevning she’rlariga ilk e’tibor qaratgan kishi rus tadqiqotchisi R. Ignatyev bo‘lgan. Ignatyev yuz yil keyin Salavotning she’rlarini rus tiliga tarjima qilib nashr etgan. Keyinchalik F. Nefyodov, xalq baxshilaridan shoirning she’rlarini va qo‘shiqlarini to‘plab, ruschaga tarjima qilgan va chop ettirgan. R. Ignatyev Salavotning she’rlarini, qurolsiz kurashchilarni jangga jasoratlantirganini va ularning qurolli jangchilarning qo‘llaridan qurollarini olganini, jarohat olsalar ham yaralanganliklarini, och qolsalar ochliklarini his etmaganliklarini bayon qilib, Salavot she’rlarining xalqqa bo‘lgan ta’sirini qayd etgan.

Salavot Yulayev tinch muhitda, yashagan joyida she’rlar ijod etgan va shoh asarlar yaratgan shoir emas. U o‘z she’rlarining bir qismini yoshligidan boshlab o‘lkasi uchun qatnashgan janglari orasida, yaralarining tuzalishini kutib yotganida yozgan. Shu sababli undan shoh asarlar kutish to‘g‘ri emas. U vatanining ramzi bo‘lgan Uraldan uzoqda, esgan shamollarning xabar olib kelganini xayol qilgan lahzalarda, balki jarohatlaridan azob tortganida, yurtining asalday shirin suvlarini eslaganida, she’rlarini qalamga olgan. Mana shu sabab bilan, bu she’rlar zamondoshlari va keyingi davr avlodlariga katta ta’sir ko‘rsatgan. Bu ta’sir shu vaqtgacha ham saqlanib kelmoqda. Salavot Yulayev she’rlarining asl ahamiyati adabiy jihatdan emas, balki xalqda o‘tkazgan ta’siridan paydo bo’lmaqda.

Boshidan o‘tkazgan qiynoqlar paytida mag‘lub bo‘lmagan Salavat Yulayev, muqaddas deb bilgan qadriyatlar haqida;

Aziz oilam, aziz yorim,
Ҡәҙерлеләй ғаиләм, һөйгән йәрем,
Tug‘ilgan qutlug‘ tuprog‘im,
Изге генә тыуған илкәйем.
Sizni qanday tashlab ketay,deb,
Һеҙҙе тағы ташлап китермен, тип
To‘kilar ko‘zimdan qonli yoshim.
Түгеләләр күҙҙән йәшкәйем.

misralarida ko’rinib turganidek, hissiyotchan so‘zlardan foydalanadi. Farzand sog‘inchini ham yana his-tuyg‘u to‘la so‘zlar bilan tilga oldi:

Eminaginam kutib qarshilar,
Әминәкәй көтөп ҡаршы алыр,
Ramazonim bo‘lur qo‘lida.
Рамаҙаным булыр ҡулында.
-Salom, o‘g‘lum, salom, Ramazonim,
— Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,
Jonim halak, sen deya yo‘limda.
Йәндәр аттым һин тип юлымда.

O‘lkasining go‘zalliklariga:
Yuruzanim, sening esgan shamoling
Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең
Burunsuz ham hushbo‘y hid berar
Танауыңа ҙа тәмле еҫ бирер,
deb murojaat qilar ekan, boshiga kelgan yoki duchor bo‘lgan qiynoqlarni, burnining uzilganini tilga olmoqda. Shunday bo‘lsa ham, hech narsaga qaramay xalqini kurashda ishtirokga etishga da’vat qilmoqda:

Egarlangiz, erlar otlarni,
Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,
Egarlangiz, bo‘g‘oz biyalarni,
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Achinmangiz, so‘nra bolalarlar,
Йәлләмәгеҙ, һуңынан ҡолонларҙар,
Achinmangiz, nomus uchun,
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Ziynatlaringiz soting, qizlar,
Әлмизәктәр һатың, ҡыҙҙар,
Soting, zarur har narsani kurash uchun.
һатың, кәрәк бары һуғышҡа.

Bular bajarilmagan, fidokorlik ko‘rsatilmagan taqdirda shoir o‘zlarini kutib turgan oqibatni, dushmanning qilishi mumkin bo‘lgan yomon ishlarni ham tilga oladi, ustiga-us-

tak, ushbu yashalgan vaziyatlar yoki yashaladigan kunlar birinchisi yoki oxirgisi emasdir:

Otalarimga berilgan jazo kabi,
Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Qoburg‘adan changalga osarlar;
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Qilichla bosh kesib qo‘porib
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Nayza uchlariga taqarlar.
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Sindirishar bukib oyoq-qo‘lini,
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
Iskanja ila sirin so‘rarlar.
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Suyaklarni ezib to‘qmoq-la,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Ustunga bog‘lab aylantirarlar…
Бағанаға бәйләп бороорҙар...

Mana shu va shunga o’xshash jasurona so‘zlar xalqning ruhida chuqur iz qoldirgan misralarni yuzaga keltirgan.

Salavot Yulayev to‘g‘risida she’rlar, romanlar, dostonlar, pyesalar yozilgan, operalar bastalangan, rasmlar chizilgan va haykallar yasalgan, kinolar suratga olingan. Bir qator joylarga, shaharlarga, binolarga ismi berilgan Salavot Yulayevning rasmi, Boshqirdiston Respublikasi gerbidan joy olgan.

Salavot Yulayevning o‘n oltita she’ri va o‘n to‘qqizta qo‘shiqlari shu vaqtgacha saqlanib qolgan.

SHE’RLARİ

URALİM

Ey Uralim, Uralim,
Ko‘karib yotgan Uralim!
Nurga ulashmish tepasi
Ko‘kni oshmish Uralim!
Seni maqtar qo‘shiqlarim,
Seni tojlantirar qo‘shiqlarim.

Kecha ko‘kka oy qalqsa,
Oltin kabi porlar Ural tog‘.
Kunduz ko‘kka quyosh chiqsa,
Kumush kabi porlar Ural tog‘.

Qirlaringda, Ural tog‘,
Qamish kabi archa o‘rmoning,
Etagida, Ural tog‘,
Gilamdan vodiylaring, qirlaring.

Ko‘zlarni qamashtirar
Oq, sariq, qizil gullar.
Chechaklarla bulbullar,
Tanriga ta’zim etar.

Qizarib chiqqan quyoshni,
Sayrab qarshilar qushlaring.
So‘nib botgan quyoshni
Sayrab kuzatar qushlaring.

УРАЛЫМ

Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурға сумған түбәһе
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.

Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.

Биттәреңдә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгеңдә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...

Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.

Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.

Ey Uralim, Uralim,
Go‘zallardan go‘zal Uralim!
So‘zlarim bitsa-da tilimda,
Qo‘shig‘im bitmadi, Uralim.

Maqtab kuray chalsam,
Bitmagan noma bo‘lur.
Maqtab qo‘shiq kuylasam,
So‘zi bitmas qo‘shiq bo‘lur.

MAMLAKAT

Men tug‘ilgan qirlarim,
Asalday totli suvlarim,
Bo‘zqirlarim, o‘rmonim,
Ko‘kni oshgan Uralim.
Mening qutlug‘ vatanim,
Sizni sevar yuragim.

Ko‘karib ko‘kka uzangan
Qorli boshi Uralning.
Ko‘zlarni qamashtirguday
Go‘zalligi qirlarning.
Mangu maqtardim men
Mangu shoning yoyardim men.

Tug‘ilib o‘sgan elimdan
Taqdir uzoqlarga otsa-da,
Sizni sog‘inib yetishaman.

Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!

Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр

ТЫУҒАН ИЛЕМ

Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.

Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.

Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,
Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

SHE’RLARİ

Ro‘yomda doim so‘zni ko‘raman,
Tug‘ilgan qirlarim,
Asalday totli suvlarim,
Bo‘zqirlarim, o‘rmonim,
Sevgili go‘zal Uralim!

Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.

Mamlakatdan yel essa,
U menga xabar keltirar,
Tug‘ilib o‘sgan tuprog‘imdan,
Jondan sevgan elimdan,

Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән, -

Tug‘ilgan qirlarimdan,
Asalday totli suvlardan,
Bo‘zqirlardan, o‘rmondan
Ko‘kni oshgan Uraldan
Menga xabar keltirar.

Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

ZULAYHO

Zulayho, sen ko‘kdan tushgan hur qizi,
Ko‘zlaringda porlar Zuhra yulduzi.

Ko‘zlaring, go‘yoki, tunda ko‘k yuzi,
Oydinlanar u ko‘zlarda oyning o‘zi.

Yerning huri yoki jannatning aksi,
Ko‘rinishing, go‘yo, malak surati.

Men g‘arib, Zulayho, seni juda sevaman,
Aytmasdan so‘zlarimni, boshim egaman.

Seni maqtash uchun tilim yetarsiz,
Sevganimni so‘zlashga soz‘larim yetarsiz.

Zulayho, sen yerdagi hur qizi,
Ko‘zlaringda porlar ko‘k yulduzi.

ЗӨЛӘЙХА

Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәреңдә балҡый Зөһрә йондоҙо

Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.

Ер хуры һин йәки оҗмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә кәүҙәһе

Мин бахыр һине, Зөләйха, ныҡ һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш эйәм.

Һиңә дан йырлар өсөн телем зәғиф,
Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.

Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

PUGACHOVGA QO‘SHİLİB, ERBOTİRGA ESH BO‘LİB

Uzoq-uzoq yerlarda,
Biz ko‘rmagan yerlarda,
Don nomli bir daryo bor emish.
Daryoda suzgan baliqqa,
Ishlab umr surgan xalqqa,
Terlarini to‘kkan o‘g‘illarga,
Oy misol go‘zal qizlarga,

Donda hayot tor emish.
U yerda ham hayot bor emish.
Don bo‘yidan qo‘zg‘olib,
Har tarafga ko‘z tashlab,
Pugachov ismli bir bahodir,
Yemelka ismli er bahodir,
Qir burgutiday hayqirib,
Yongan otash kabi porlab,

БУГӘСӘҮГӘ ҠУШЫЛЫП, ИР-БАТЫРҒА ҠУШ БУЛЫП

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға

Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Дон буйынан ҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бүгәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,
Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған уттай ялҡынлап,

SHE’RLARİ

Xalqqa ishorat bermish,
Faqirga ham xitob etmish.

Tog‘larni oshmish bu da’vat,
Suvlarni oshmish bu da’vat,
Pugachov bahodirning yoniga
Askar kelmish behisob.

Egarlab ot minmish-da,
Beliga qilich taqmish-da,
Pugachov ismli bu bahodir,
Yemelka ismli oliy bahodir,
Sher kabi na’ra tortgan,
Yo‘lida to‘fon chiqarib,
To‘ralar bilan shohning,
Yer og‘alariyla shohning,
Boylarla shohning,
Majlisi ila shohning,
Kurash va otishma boshlamish.
Do‘stlarini to‘plamish Pugachov,
Dushmanini qirmish Pugachov,
Kurashda olgan shon ila,
Yayikka yetmish Pugachov.

Anglangiz bu xitobdan:
U menga xabar yubormish,
Kishanlarin bilagidan,
Kishanlarni sindiray, demish u,

Халыҡҡа оран ташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.

Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бүгәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.

Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бүгәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Һанаты менән батшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бүгәсәү,
Дошманын ҡырған Бүгәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бүгәсәү.

Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
Бығаулының ҡулынан
Бығауын йолҡам, тигән ул;

Kishanlarni oyog‘idan,
Kishanlarni sindiray, demish u,
Yersiz qolgan boshqirdga
Yerini beraman, demish u,
Suvsiz qolgan boshqirdga
Suvini beraman, demish u,
Qul bo‘lgan boshqirdga
Ozodlik beraman, demish u.
Boshqirdlar o‘z tuprog‘ida,
Tug‘ilib o‘sgan vatanida,
Qush bo‘lib, ko‘kka uchsinlar,
Baliqday suvda suzsinlar,
Kiyikday yerda chopsinlar,
Mana shunday demish u.

Xabarim bor ko‘p joydan,
Qahramon-qahramon erlardan;
Tamyan, bo‘ryendan,
Yurmati, qipchoq, usergan,
Tungevirdan, qataydan ,
Yoshdan, keksa otadan,
Hammasi ham tayyor kutar,
Hammasi ham o‘q-yoy tortar.
Og‘iz ichida til yashar,
Til uchida so‘z yashar:
Go‘zal oltin kaftanli,
Shoh deyishadi Pugachov,
Go‘zal kumush egarli

Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр, —
Ана шулай тигән ул.

Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан,
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бүгәсәү;
Аҫыл көмөш эйәрле

SHE’RLARİ

Otga minmish derlar Pugachov.
Go‘zal oltin kaftanli
Shoh bo‘lsa ham Pugachov,
Go‘zal kumush egarli
Otga minsa ham Pugachov,
Yer og‘alarining boshin kesarmish,
Majlisdagilarning boshin choparmish,
Ozodlik keltirarmish,
Yer, o‘rmon, suv berarmish.
Boshqirdga bular yetmish.

Yil ortidan yil o‘tdi,
Qish bo‘ldi-da, muz bitdi.
Uzun yillar bo‘yicha,
Xomut kiymish go‘yo bo‘yniga,
Burgutday hayqirajak zamonda
Tinch qolib to‘xtadik;
Boylar, og‘alar neni buyursa,
Uni bajarib turdik;
Ne istasa boylar, to‘ralar,
O‘shani berishni tanladik.
Bel ham egdik xizmat uchun,
Ter ham to‘kdik xizmat uchun,
Oltin ham berib turdik,
Otini ham berib turdik.

To‘raning qorni to‘ymadi,
Jabr, zulmni qo‘ymadi,

Атта, тиҙәр, Бүгәсәү,
Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бүгәсәү,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баяр башын ҡыя икән,
Һанат башын ҡыя икән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.

Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тыныс тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һорапа бай, түрә,
Шуны бирепп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ

Түрәнең тамағы туйманы,
Йәбер-золомон ҡуйманы:

Minglarcha molni qiydilar,
Yuzlarcha jonni qiydilar.
El rahbari yigitlarning
Ko‘zlariga qurshun quydilar.
Asldan-da asl qizlarni
Qul qilib tashqariga quvdilar.
Qon oqizdi ko‘zlarimiz,
Bitdi ortiq sabrimiz.
Pugachovla birlashib,
Erlarla, bahodirlarla bir bo‘lib,
Kazaklarga esh bo‘lib
Jangga chiqish kuni keldi,
Mustaqillikni qozonish kuni keldi.
To‘y zamoni ko‘krak kerib
Kurashga chiqqan qahramon bo‘larmi?
Bir-biri ila kurashib,
Qardoshini yenggan qahramon bo‘larmi?
Xalqiga jonini fido etgan,
Dushmandan elini qo‘rigan,
Egarlab otga minggan,
Hayqirib dushmaniga otilgan,
Yurtning qahramoni udir.
Yurtning ko‘rki udir.

Otlaning erlar, og‘alar,
Ochilsin, qani eski yaralar!
Yaralarni ozodlik davolar,
Yomon dushman boshini olar!

Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп ситкә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Казактарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡҡан ¬ батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.

Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр,
Яуыз дошман башын юғалтыр

SHE'RLARİ

Qo'rqmasa erlar yaradan,	Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,
Oq ham o'tolmas oradan.	Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан!
Qahramonman deb, kim ham aytadi,	Батырмын, тип кем әйтмәй, —
Kurashda foydasiz bo'lgan.	Яу килгәндә йүне юҡ;
Baxshiman, deb kim ham aytadi;	Сәсәнмен, тип кем әйтмәй, —
Dushman kelganida sasi chiqmagan.	Яу килгәндә өнө юҡ.
Tanlab olgan go'zalidan	Һайлап алған һылыуынан
Qonli yoshin to'ktirmay,	Ҡанлы йәшен түктермәй,
Sutini emgan onaning	Һөтөн имгән әсәйеңдең
Darddan belin bukmay,	Ҡайғынан билен бөктөрмәй,
Asir qushday boshqirdga	Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Jangsiz erkinlik bormiki?	Әҙер ирек бармы ни?
Bir ko'rinib yo'qolgan ko'rshapalak	Ялт-йолт иткән ябалаҡ
Taqdirda kimga yo'ldosh bo'lmamish?	Яҙмышта кемгә юлдаш булмаған?
Yangi o'tlar, bo'zqirlar	Бутәгә үлән, буҙ ялан
Kimga to'shak bo'lmamish?	Кемгә түшәк булмаған?
Yoqasiga qush uya qurib,	Яғаһына ҡош оялап,
Yanog'iga pashsha tuxum qo'yib,	Яңағына себен-серәкәйбалалап,
Yigit boshi nerda yotib qolmamish?	Ир-егеттең башы ҡайҙа ятып ҡалмаған?
Yuk ko'tarib, bel bukmasdan,	Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Hichqirib qon tuflamasdan,	Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Idilni oshmay, otash sochmay	Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Halol qonini to'kmayin,	Хәләл ҡаныңды түкмәй, ——
Boshqirdga teng erkinlik bor mi?	Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Ko'k-falakning bolasi,	Күк ыласындың балаһы
Bog'da o'lar chirpinib,	Бауҙа үлә талпынып,
Asl otaning bolasi,	Яҡшы атаның балаһы
Shahid bo'lar, dushmanla urushib.	Шәһит үлә яу йөрөп.
Qirg'iy o'tolmagan o'rmondan,	Ҡарсыға үтмәҫ урмандан
Shohin o'tar tong vaqtida.	Ыласын үтә таң менән.
Mehnat ila kun ko'rguncha,	Михнәт менән көн күргәнсе,
Jangda o'laylik shon ila!	Яуҙа үләйек дан менән!
Qo'limga olgan bu ko'mir,	Ҡулыма алған был күмер –
Yurtimdan ortib qolgan ko'mir bu;	Йортобоҙҙан ҡалған күмер ул;
Olov olib yongan ko'mir bu.	Һулҡылдап янған күмер ул.
Qo'limni yoqqan bu ko'mir	Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Ishimizga dalil bo'lsaydi,	Эшебеҙгә гөуаh булһынсы.
Ko'mirga aylangan yam-yashil o'tlar,	Күмергә әйләнгән күк үлән
Yo'limizga to'shak bo'lsaydi.	Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Burgutday ko'kda uchmoq,	Бөркөттәй күктә осорға
Baliqday suvda suzmoq,	Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Kiyikday qirda chopmoq,	Боландай ҡырҙа елергә
Tilagimiz bu bo'lsin!	Теләгебеҙ шул булһынсы
Pugachovga qo'shilib,	Бүгәсәүгә ҡушылып,
Er bahodirga esh bo'lib,	Ир-батырға ҡуш булып,
Bu tilakka erishaylik!	Шул теләкте яулайыҡ,
Ozodlikka qovushaylik…	Шул иректе яулайыҡ!

Foydalanilgan manbalar:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavot Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY yayınları, 2004.

Gelgör, Önder Bilal. "Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavot Yulayev". Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Prof. Dr. Zilola KHUDAYBERGENOVA

UFA

1997 yilda Anqara bilan qardosh shahar deb e’lon etilgan Ufa Boshqirdistonning poytaxtidir. Mashhur turkolog va boshqirdlar rahnamosi Vali Validiy To‘g‘an XX asrlarning boshlarida ushbu shahardagi Usmoniya madrasasida ta’lim olgan. Boshqirdiston milliy harakatining tubdan burilish nuqtalaridan biri bo‘lgan “Üfü Yıyını” (Ufa majlisi) ham mazkur shaharda o‘tkazilgan.

Ufa Ural tog‘larining g‘arbiy nishablarida, Ufa irmog‘i bilan shaharning janubidan o‘tgan 1430 km uzunlikdagi Ag‘izel (Akidil) daryosi kesishgan joyning yaqiniga, Yettitepaga barpo etilgan. Bu shahar nomini Akidil daryosining irmog‘i bo‘lgan Ufa irmog‘i nomidan olgan. Ufaning nechanchi asrlarda barpo etilganiga doir xilma-xil qarashlar mavjud. Rus solnomalarida Chor Rossiyasi 1552 yilda Qozon xonligini, 1556 yilda Astraxan xonligini qo‘lga kiritganidan keyin, Chor Rossiyasiga tegishli bo‘lgan bu hududda yashagan boshqirdlarning ruslarga to‘lagan soliqlarini Qozonga olib bormaslik uchun bir qal’a qurishni talab etishlari natijasida 1573 yildan avval bir qal’a qurilganligi, qal’a qurilishining bir yilda yakunlangani va keyinchalik bu yerda shahar yuzaga kelganligiga doir ma’lumotlar mavjud. XIV asrda yashab o‘tgan Ibn Holdun, Oltin O‘rdaning eng buyuk shaharlaridan birining Boshqird bo‘lganligini qayd etgan. Amalga oshirilgan arxeologik qazilmalar ham bugungi Ufa joylashgan yerda 1574 yilidan ilgari bir shaharning mavjud bo‘lganligini ko‘rsatmoqdadir. Manbalarga ko‘ra, Ufa 1708-1728 yillari orasida Qozon viloyati ichkarisida joylashgan, 1728 yilida Ufa viloyatining markaziga aylangan, 1744 yilida Orenburg viloyati tarkibiga kiritilgan. 1802 yilida esa Ufa viloyat mavqeiga ega bo‘lgan.

Ufa shahrining nomi 1773-1775 yillar orasida Yemelyan Pugachov boshchilik qilgan Chor Rossiyasiga qarshi ozodlik kurashi sababli bo‘lgan janglar tufayli manbalarda ko‘p tilga olinadi. Salavot Yulayevning boshqirdlar o‘z haq-huquqlarini qo‘lga kiritishi uchun Yemelyan Pugachovning yonida joy olgan bu urush paytida shahar qurshovga olingan va zarar ko‘rgan. Shahar XX asrning boshlarida Qizil qo‘shin bilan Aleksandr Kolchak boshchiligidagi Oq qo‘shin orasidagi janglarga sahna bo‘lgan va tomonlar orasida bir necha marta qo‘ldan-qo‘lga ot‘gandan keyin, Qizil qo‘shin tomonidan 9 iyul 1919 yilida shaharda mutlaq hokimiyat o‘rnatilgan, 1922 yilda esa Boshqirdiston Sovet Sotsialistik Respublikasining poytaxti deb e’lon qilingan.

Ufa Idil-Ural hududining muhim ma’muriy va tijoriy markazlaridandir. An’anaviy hunarmandchilikdan daraxt va teriga ishlov berish san’ati XIX asrning o‘rtalaridan e’tiboran Ufada sanoatning asosini tashkil etgan, bular bilan bir qatorda, mashina qismlari va oziq-ovqat ishlab chiqarish, mebelchilik, elektr asboblari va prefabrik uy qurilishi kabi kichik va farqli sanoat tarmoqlari ham rivojlana boshlangan. Sanoatning rivojiga XIX asrning oxirlariga yaqin Akidil orqali daryo yo‘lining ochilishi va Kuybishev temiryo‘lining qurilishi ham ta’sir ko‘rsatgan. Turli hududlargacha cho‘zilgan yo‘llar va temir yo‘llarning kesishuv nuqtasida ekanligi, Uralni oshgan temir yo‘l bilan Orenburg temir yo‘lining Ufadan o‘tganligi hamda Akidil daryosidagi yuk tashimachiligining boshlang‘ich nuqtasida bo‘lishi ham Ufaning taraqqiyotidagi muhim omillar hisoblanadi. Atrofida neft konlarining kashf qilinishi natijasida shaharda neftni ishlash va neft-kimyo zavodlari ochilgan. Ikkinchi jahon urushi asnosida Sovetlar Ittifoqining g‘arbiy chekkalaridan bir qator sanoat ta’sislarining Ufaga ko‘chirilishi, shahar iqtisodiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Bugungi kungacha Ufa ko‘p marta Moskvadan keyin hayot darajasi yuqori bo‘lgan ikkinchi shahar sifatida tanlangan.

60 fakultetdan tashkil topgan Boshqird davlat universitetining Ufa shahrida joylashganligi, shaharda o‘ttizdan ortiq davlat universitetlarining mavjud ekanligi va mashhur Ilmiy nashriyot bu shaharning ta’lim va madaniyat shahri bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatgan.

2012 yil ma’lumotlariga ko‘ra, Ufaning aholisi bir million yetmish besh ming kishidir. Bu aholi boshqirdlar, tatarlar, ruslar va boshqa turkiy qavmlardan iboratdir.

TURISTIK JOYLAR

Obidalar: Ufada koʻrilishi kerak boʻlgan obidalar sirasida eng birinchi oʻrinda Salavot Yulayev haykali turadi. Shoir va milliy qahramon Salavot Yulayevning haykali Akidil daryosi qirgʻogʻida, shaharga tegishli bir tepalikda, 25 metr yuksaklikda joylashgan. Salavot Yulayev bu haykalda ot ustida, jang asnosida tasvirlangan. Yana boshqa bir obida 1957 yilda qurilgan Rus-boshqirdlar doʻstligi monumentidir. Monument 33 metr yuksaklikda boʻlib, uni koʻrish uchun 100 ta zinadan bosib oʻtib koʻtarilish mumkin. Monumentning atrofida turli releflar bilan birga, rus va boshqird qizining haykali mavjud. Bulardan tashqari, shaharda Mustay Karim, Minnigali Gubaydillin va Shalyapin uchun qoʻyilgan oʻnlab haykal ham bor. Yetti qiz chashmasi monumenti ham koʻrishga arziydigan obidalardan biri hisoblanadi.

Masjidlar: Ufada ilk masjid 1830 yilda qurilgan. Bugungi kunda shaharda yigirmaga yaqin masjid bor. Bu masjidlardan eng kattasi Tulpon masjidi lola shaklidagi me’moriy uslub bilan e’tiborni tortadi. Masjid markazga 45 daqiqa uzoqlikdagi Chernikovkada joylashgan. Tulpon masjidi 2006 yilda xizmat koʻrsatish uchun ochilgan. Hozirgi kunlarda Ufaning diqqatga sazovor binolaridan biri boʻlgan bu masjid sevgi, tinchlik, doʻstlik va qardoshlik ramzi hisoblanadi.

Muzeylar: Boshqirdiston Milliy muzeyi roʻyxatning boshida boʻlish bilan birga, Ufada oʻn yettita davlat muzeyi bor. Bir paytlar raqs tamoshalari koʻrsatilgan va hozirda ba’zi rasmlarning koʻrgazmasi tashkil etilgan Boshqird davlat opera va balet teatri, Ufalik mashur tatar balet raqqosi Nuriev muzeyi, boy etnografik kiyim-kechak, taqinchoqlar va ashyolar eksponati, minglarcha yil avvalgi zamonlarga oid ba’zi mamont skeletlari va hayvon tulumlari eksponati oʻrin olgan etnografiya, zoologiya va arxeologiya muzeylari shular jumlasidandir. Boshqirdiston Nestorov San’at muzeyi ham bir necha mashhur rassomlarning koʻrgazmalari oʻtkaziladigan, muhim ahamiyatga ega muzeydir. Rossiya Fanlar akademiyasi Ufa federal tadqiqot markaziga oid muzeyda koʻplab qimmatli tarixiy asarlar mavjuddir.

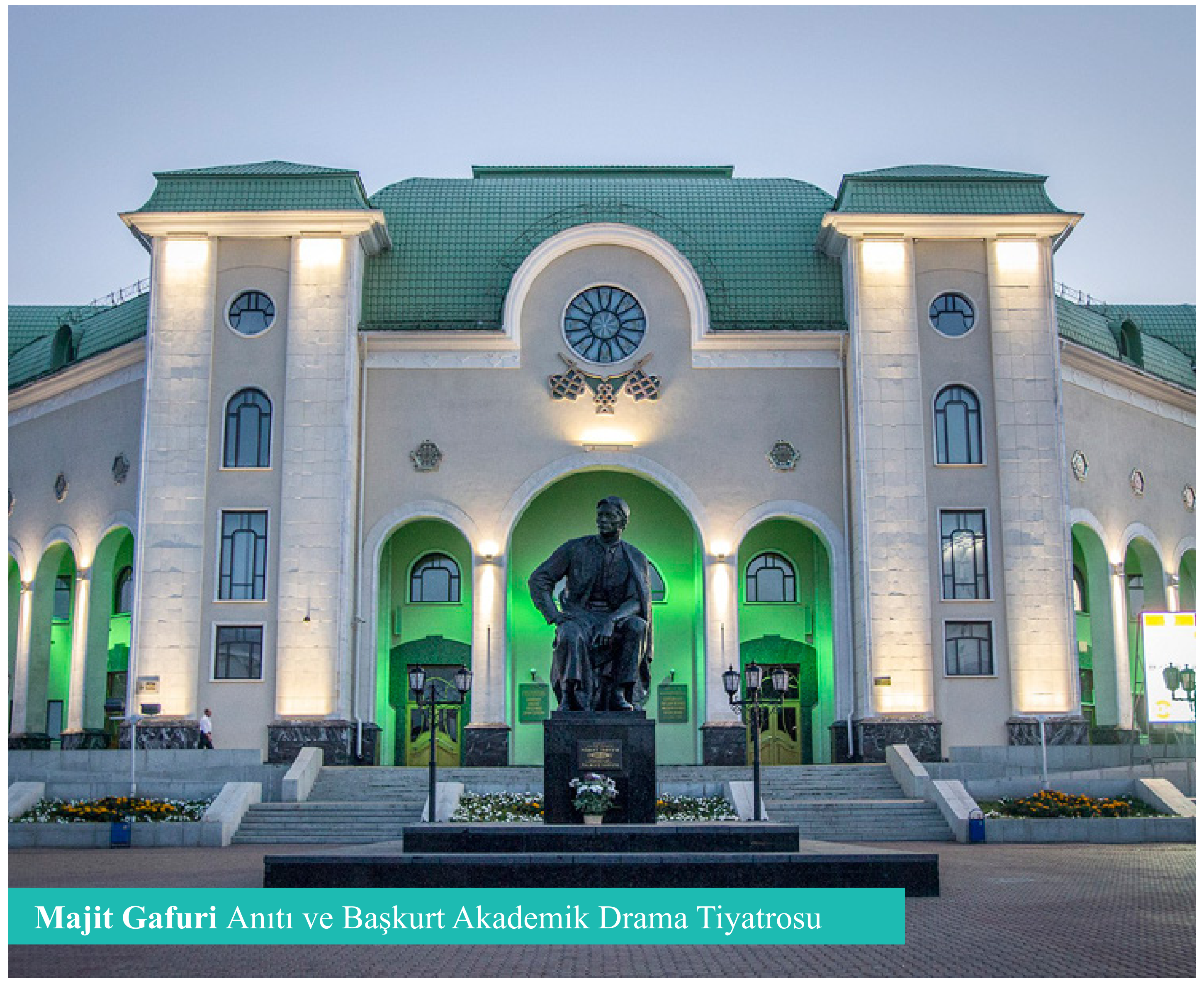

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

Parklar: Ufada koʻplab mavzuiy istirohat bogʻlari bor. Bulardan biri Zafar parki (Park Pobedi)dir. Bu park Chernikovkada joylashgan. Parkning ichidagi Kurash muzeyida esa Ikkinchi jahon urushidan qolgan qurollar va harbiy eksponatlar namoyish etilmoqda. Ufa Botanika bogʻida koʻplab endemik oʻsimliklar parvarish qilinadi.

Koʻpriklar: Shaharda mavjud boʻlgan yigirma ikkita koʻprik tengsiz daryo manzaralari bilan e’tiborga loyiqdir.

Boshqird davlat qoʻgʻirchoq teatri: 1932 yildan beri uzluksiz xizmat koʻrsatib kelayotgan bu teatr boshqird va rus ertaklari sahnalashtiriladigan muhim ahamiyatga ega madaniyat markazidir.

Mashhur yozuvchi va shoir Majit Gʻafuriy nomidagi Boshqird drama teatri, Boshqirdistonning ilk quruvchisi boʻlgan Zakiy Validiy nomidagi Milliy kutubxona ham Ufadagi muhim madaniyat markazlaridir.

UFA TAOMLARI

Ufada an’anaviy boshqird taomlarini tanavvul qilishingiz mumkin. An’anaviy boshqird oshxonasida goʻsht va xamir asosiy mahsulot hisoblanadi. Boshqa turkiy qavmlardan farqli ravishda boshqirdlarda gʻoz goʻshti eng muhim ozuqa manbai hisoblanadi. Ot goʻshti va xamir asosiy masalliq boʻlgan beshbarmoq; ich masalligʻi goʻsht boʻlgan belyash; qaynatilgan goʻsht, sabzi, piyoz kabi sabzavotlardan tayyorlangan kullama; qazi; qimiz; sut bilan ichiladigan boshqird choyi; choy bilan birga ikrom etiladigan chakchak shirinligi; Onadoʻlidagi pishiga oʻxshash bavirhak va dunyoda mashhur boʻlgan boshqird asali, Ufaning va boshqirdlarning an’anaviy taomlari qatoriga kiradi.

Çeviri:
Prof. Dr. Zilola KHUDAYBERGENOVA

BELYASH

Katta belyash

Kichik belyash

Boshqirdlar va tatarlarning bayram taomlaridan biridir. Ta'til kunlarida butun oila yig'ilganida yoki mehmon kelganida tayyorlanadigan ovqatdir. Belyash asosan go'sht va kartoshkadan tayyorlanadi. Ichki masalliqda ko'pincha mol go'shtidan foydalanilsa ham, qo'y go'shti, tovuq go'shti, g'oz go'shti, jigar ham ishlatilishi mumkin. Kartoshka o'rnida guruch, bulg'ur guruchi, karam, kabachki (qovoqcha) ishlatilishi mumkin. Ayni masalliqlardan katta yoki kichik belyash hozirlanishi mumkin. Katta belyash o'rta kattalikdagi maxsus idishda pishirilib, tilim-tilim shaklida kesilib stolga tortiladi. Kichik belyashlar esa bir porsiyalik tayyorlanib, ikrom etiladi.

Masalliqlar:

Xamiri uchun

500 gr un

3/4 stakan sut

2 qoshiq o'simlik yog'i

1 dona tuxum

Yarim qoshiq sariyog'

Ich masalliq uchun

400 gr mol go'shti yoki tovuq go'shti

7 dona kartoshka yoki 700 gr guruch/bulg'ur guruchi

2 dona piyoz

Tuz va murch

1 stakan qaynatilgan go'sht suvi

Ustiga haydash uchun oz miqdorda sariyog'

Tayyorlanishi:

Ichki masalliqning tayyorlanishi:

Belyashni guruch bilan pishirishni istasangiz, avval guruch suvda pishiriladi. Kartoshkali belyash tayyorlashni xohlasangiz, avval kartoshka kichik to'rtburchak-to'rtburchak shaklida to'g'raladi. Go'sht ham kichik-kichik kubik shaklida to'g'raladi. Piyoz parrak-parrak qilib to'g'raladi, tuz va qora murch qo'shib, hammasi aralashtiriladi. Belyashning ichi bu shaklda tayyorlanadi.

Xamirning tayyorlanishi:

Sut, o'simlik yog'i, tuz, un va sariyog' aralashtirilib, xamirturushsiz xamir qoriladi. Xamir uch bo'lakka bo'linadi. Bular belyashning usti, tagi va qopqog'i uchundir. Tag qismi uchun biroz kattaroq xamir bo'lagi ajratiladi. Qopqoq qilinadigan uchinchi xamir bo'lagi yong'oq kattaligida bo'ladi.

Katta xamir bo'lagidan duxovkada qo'llaniladigan maxsus idishdan (patnisdan) kattaroq hajmda xamir yoyiladi. Patnis avvaldan yog'lanadi va xamir patnisga solinadi. Xamirning ichiga ich masalliq joylashtiriladi. Xamirning ikkinchi bo'lagidan birinchi bo'lagiga qaraganda kichikroq va ingichkaroq yana bir xamir yoyiladi. Ikkinchi xamir ich masalliqning ustiga yoyiladi. Chekkalaridan ikki xamir birlashtiriladi. Pishirish paytida xamir juda shishmasligi uchun ustiga sanchqi bilan bostiriladi. Ustiga joylashtirilgan xamirdan bir qopqoq ochiladi, qopqoqning atrofi uchinchi xamir bo'lagidan tayyorlangan soch o'rimi shaklidagi xamir bilan o'raladi va qolgan xamirga qopqoq shakli berilib, bu teshik yopiladi. Belyash 180-200 darajada isitilgan gaz duxovkasida pishiriladi. 40 daqiqadan keyin belyashning ustidagi qopqoq ochiladi va issiq go'sht sho'rvasi qo'shiladi (tayyor go'sht sho'rvasi bo'lmasa, bir stakan suvga sariyog' va tuz qo'shilib, 1-2 daqiqa qaynatilib, sho'rva tayyorlanishi mumkin). Belyash duxovkada 1 – 1,5 soat pishiriladi.

Belyashning pishib-pishmaganligini bilish uchun ustidagi qopqog'i ochiladi. Go'sht va kartoshka pishish darajasi nazorat qilinadi. Pishganidan keyin belyashning usti sariyog' bilan yog'lanadi va qurib qolmasligi uchun bir muddat sochiq bilan o'rab qo'yiladi. Biroz kuttirilgach, tilim-tilim shaklida kesilib, stolga tortiladi.

Osh bo'lsin!

Mustay Karim Anıtı - *Ufa, Başkurdistan*

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

Çeviri:
Doç. Dr. Güzeliye HAZIYEVA

САЛАВАТ ЮЛАЕВНЫҢ

Салават Юлаевның тормышы

Салават Юлаев – башкорт халкының каһарманы һәм шагыйре. 1752-1754 елда Уфа губернасы Себер юлының Шайтан-Кудәй вулысы Тәкәй авылында туа. Салават Юлаев туган бу авылда да крестьяннар фетнәсе булган, шуңа күрә күтәрелеш бастырылганнан соң, бу авыл императрица Екатерина отряды тарафыннан яндырыла. Бүген бу район Салават Юлаев исемен йөртә.

Салават Юлаевның әтисе Юлай Азналин – Шайтан-Кудәй вулысы башлыгы булып тора. 1772 елда рус гаскәренә булышу максатында Юлай Азналин Польшага җибәрелә, анда өч мең кешедән торган башкорт отряды белән бергә Польша сугышларында катнаша һәм хәрби премия белән бүләкләнә.

Салават Юлаев мәдрәсәдә укый һәм балачактан ук дәүләт эшләре белән шөгыльләнә башлый. 1773 елда Дәүләт аксакалларының лидеры булачагы билгеле Салават мең ике йөз атлы гаскәр белән Җаек буйларында Россия империясенә каршы юнәлдерелгән азатлык сугышында катнаша. Ул әлеге сугышның лидеры һәм башкортларга күп мөмкинлекләр бирергә вәгъдә биргән Емельян Пугачевның янында башкортларның хокукларын яклау өчен көрәшә .

Бу сугышта катнашуының төп максаты – башкортларны яңадан үз җирләренә кайтарту һәм үз туфракларында лаеклы яшәвен тәэмин иттерү. Чөнки XVIII гасыр башында Россия империясе тарафыннан рус дворяннарына, сәүдәгәрләренә һәм крестьяннарга башкорт җирләре бүлеп бирелгән, файдалы казылмаларга бай бу җирләр тартып алынган, башкорт халкын христианлаштыру һәм ассимиляцияләү эшчәнлеге башланган. Салават 1774 елның ахырында, 22 яшендә, әсирлеккә алына, өч тапкыр яраланса да, кабат сугышка кире кайта һәм сугышта зур батырлыклар күрсәтә. Сугышта җиңелгәч, ул каты җәзалануга дучар була, чылбыр белән кыйнала һәм Башкортостанның бер читеннән икенче читенә йөртелә, боларның барысын да ныклык белән каршы тора һәм сорау алу вакытында да беркемне дә сатмый. 1775 елда ул әтисе һәм дуслары белән Балтыйк диңгезендәге Палдиски шәһәренә гомерлек сөргенгә җибәрелә һәм 1800 елда сөргендә үлә. Салават исеме – Россия империясендә тыелган исем. Советлар Союзы чорында Салават Юлаев халык каһарманы дип игълан ителә һәм ул, соң булса да, халык йөрәгендә лаеклы урынын ала. Салаватның тормышы турында легендалар бүгенге көнгә кадәр сөйләнә.

Шигырьләрендә Әминә исемле хатыны һәм Рамазан исемле улының булуы аңлашыла.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

Салават Юлаевның иҗаты

Балачактан ук башкорт җирләренең таланганлыгын һәм авылларның балачактан ук янганын күргән Салават, үз халкының газапларын чагылдырган әнисенең җырларын тыңлап, әтисенең үз халкының киләчәге турында нәсыйхәтләрен ишетеп үсә. Туган телендә тыңлаган әкиятләр – аның сәнгать шәхесен формалаштыруда йогынты ясаган кыйммәтләр.

Салават Юлаев үзенең батырлыгына өстәп, кечкенәдән шагыйрьлек таланты белән дан казанган һәм халык йөрәгендә үз урынын алган. Кечкенә чагында ул башкорт милли уен коралы – курайда уйнарга өйрәнгән һәм сөю тулы шигырьләр сөйләгән. Шигырьләрдә чагылыш тапкан сөю аның иленә, мәһабәт Урал тауларына, дәүләт символына, ил геройларына һәм матур кызларына багышланган. Һәртөрле матурлык аның чичәнлегенә йогынты ясаган, шул ук вакытта эмоциональ рух өстәгән һәм аларны шигырьләрендә чагылдырган. Аның өчен дөньядагы иң матур нәрсә – "Матурлардан иң матур Урал". Гүзәллегеннән тыш, Урал аның күзләрендә "күк өстендә" кебек мәһабәт.

Салават шигырьләрендә матурлыкны чагылдыргу өчен генә түгел, сугышта катнашкан дусларын дәртләндерү һәм аларның батырлыкларын мактау өчен дә шигъри сәләтен кулланган. Ул сугыш вакыйгалары турында эпик стильдә яза һәм шул рәвешле телдән тарих язды дип әйтергә була. Аның шигырьләре буыннан-буынга күчеп килгән ант кебек яңгырый һәм якынча 150 елдан соң Зәки Вәлиди житәкчелегендәге башкортлар өчен автономия көрәшенең учагын яндырып җибәрә. Юлаевның шигырьләре халык йөрәгендә һәм күңел түрендә сакланып калган.

Салават Юлаев шигырьләрен үзе язуга төшергән. Моннан тыш, аның гарәп алфавитында язылган хәрби указлары бүгенге көнгә кадәр сакланган.

Юлаевның шигырьләренә игътибар иткән беренче рус галиме –Р.Игнатьев. Ул Салават шигырьләрен йөз елдан соң рус теленә тәрҗемә итеп бастыра. Соңрак Ф.Нефедов шагыйрьнең шигырьләрен һәм җырларын җыеп, аларны рус теленә тәрҗемә итә һәм нәшер итә. Р.Игнатьев әйтүенчә, Салават шигырьләре коралсыз сугышчыларны сугышырга дәртләндерә һәм сугышчыларның кулларына коралларын алырга, яраланган булсалар, яраларын, ач булсалар, ачлыкларын сизмәүләрен әйтеп, шигырьләренең халыкка йогынты ясавын ассызыклый.

Салават Юлаев яхшы шартларда, утырып шедервр лар иҗат иткән шагыйрь түгел. Ул үзенең кайбер шигырьләрен кечкенә вакыттан ук, яраларының төзәлүен көтеп торган арада, иле өчен катнашкан сугышлар вакытларда яза. Шуңа күрә аннан шедеврлар көтү дә дөрес булмас. Ул үз шигырьләрен туган ил символы Уралдан искән җилләр яңалык алып килде дип уйлаганда, бәлки, яраларыннан газап чиккәндә, туган иленең бал сыман татлы суларын искә төшергәндә яза. Шуңа күрә бу шигырьләр замандашларына һәм киләсе буынга зур йогынты ясый. Моның тәэсире бүген дә дәвам итә. Салават Юлаев шигырьләренең чын мәгънәсе аның әдәби төзелешендә генә түгел, ә халыкка калдырган йогынтысына да белән бәйле килә.

Авырлыкларга бирешмәгән Салават Юлаев изге кыйммәтләр турында болай дип яза:

Ҡәҙерләләй ғаиләм, һөйгән йәрем,
Изге генә тыуған илкәйем.
Һеҙҙе тағы ташлап китермен, тип
Түгеләлер күҙҙән йәшкәйем.
Кадерле гаиләм, сөйгән ярым

Туган изге илкәем,
Сезне ничек ташлап китәрмен дип,
Түгеләдер күздән канлы яшькәем.

шигырь юлларында күренгәнчә, эмоциональ сүзләр куллана. Улын сагынуын эмоциональ сүзләр белән белдерә.

Әминәкәй көтөп ҡаршы алыр,
Рамаҙаным булыр ҡулында.
— Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,
Йәндәр аттым һин тип юлымда.
Әминәкәй көтеп каршы алыр
Рамазаным
Саумы, улым, саумы, Рамазаным,
Жан аттым, син дип юлымда.
Иленең матурлыгы турында:
Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең
Танауһыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,
Йөрүзәнем, синең искән җилең
Борынсыз да тәмле ис бирә.

дигәндә ул кичергән яки кичерәчәк газапларын, борынының киселүен әйтә, үз халкын, ни генә булуга

карамастан, көрәшкә чакыра.
Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,
Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,
Йәлләмәгеҙ, һуңынан ҡолонларҙар,
Иярләгез, ирләр атларны
Иярләгез буаз бияләр
Җәлләмәгез колыннарны
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Әлмизәктәр һатың, ҡыҙҙар,
Хатың, кәрәк бары һуғышҡа.
Җәлләмәгез, намус өчен
Беләзекләргезне сатыгыз, кызлар
Сатыгыз, һәрнәрсәне сугыш өчен

Әгәр бу эшләр эшләнмәсә, корбаннар китерелмәсә, нәтиҗә булмавын, дошманның нәрсә эшләячәге турында да әйтә. Моннан тыш, бу күргәннәр беренче яки соңгы мәртәбә генә булмавы турында да искәртә.

Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Бағанаға бәйләп бороорҙар...
Аталарыбызга бирелгән җәза кебек
Кабыргадан элмәккә асарлар
Кылыч белән башны кисеп атарлар
Сөңге очына тагарлар
Сындырырлар борып аяк-кулларны
Газаплап сер сорарлар
Сөякләрне изеп тукмак белән
Баганага бәйләп куярлар.

Менә бу батыр сүзләр халык күңелендә эз калдырган юллар барлыкка китерә.

Салават Юлаевка бәйле шигырьләр, романнар, дастаннар, театр әсәрләре язылган, опералар иҗат ителгән, рәсемнәр һәм скульптуралар ясалган, фильмнар төшерелгән. Күп кенә төбәкләргә, шәһәр һәм оешмаларга Салават Юлаев исеме бирелгән, аның рәсеме Башкортостан Республикасы гербында урын алган.

Салават Юлаевның уналты шигыре һәм унтугыз дүртьюллык җырлары бүгенге көнгә кадәр сакланып калган.

Шигырьләре

Уралым
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
 Нурға сумған түбәһе
 Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.
Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Алтындай балкый Урал тау.
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау..
Биттәрендә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгендә Урал тау.
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...
Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.
 Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
 Тонйорап батҡан ҡояшты
 һайрап оҙата ҡоштарың.
Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
 Сүзем бетсә дә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!
Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр

Уралым
 Әй Уралым, Уралым
Күгәреп яткан Уралым
Нурга чумган түбәсе
Күккә ашкан Уралым!
Сине мактый җырларым,
Сине данлый җырларым.
Төнлә күккә ай калкса,
Алтындай балкый Урал тау.
Көндез күккә кояш чыкса,
Көмештәй балкый Урал тау.
Битләрендә Урал тау
Камыш кебек нарат урманың
Итәгендә Урал тау.
Хәтфә кебек болыннарың-кырларың

Күз явын алалар
Ак, сары, ал чәчкәләр
Чәчәкләр белән сандугач
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.
Кызарып чыккан кояшы
Сайрап каршылый кошларың;
Сүнеп баткан кояш
Сайрап озата кошларын

Әй Уралым, Уралым,
Сылулардан сылу Уралым!
Сүзем бетсә дә телемдә,
Җырым бетмәде, Уралым.
Мактап курай уйнасам,
Бетми торган көй булыр,
Данлап җырым җырласам,
Бетми торган җыр булыр.

Тыуған илем
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.
Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.

Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,
Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,
Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.

Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән,
Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

Туган илем
Минем туган кырларым,
Балдай татлы суларым
Ялланарым, урамным

Шигырьләре

Күккә ашкан Уралым,
Минем изге ватаным,
Сезне сөя йөрәгем.
Күгәреп күккә үрелгән
Карлы башын Уралның
Күз явын алырдай
Матурлыгы кырларның
Мәңге мактар идем мин
Мәңге данлар идем мин

Туган-үскән илемнән
Язмыш ерак ташласа
Сезне сагынып өлгерәм
Төшемдә гел сезне күрәм
Мине тудырган кырларым,
Балдай татлы суларым,
Яланнарым урманым.
Сөйгән сылу Уралым.

Туган якта жил иссә,
Ул миңа хәбәр китерә,
Туган-үскән жиремнән,
Өзелеп сөйгән илемнән.

Мин туган кырлардан,
Балдай татлы сулардан,
Яланнардан, урманнан,
Күккә ашкан Уралдан
Миңа хәбәр китерә.

Зөләйха
Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡызы,
Күҙҙәреңдә балҡый Зөһрә йондоҙо
Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.
Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә кәүҙәһе
Мин бахыр һине, Зөләйха, ныҡ һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш эйәм.
Һиңә дан йырлар өсөн телем зәғиф,
Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.
Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

Зөләйха
Зөләйха син җиргә иңгән хур кызы,
Күзләреңдә балкый Зөһрә йолдызы

Күзләрең гүя төндәге күк йөзе
Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Сыннарың гүя фәрештә сурәте
Мин бахыр сине Зөләйха, нык сөям
Әйтә алмыйча сүзләремне, баш иям.
Сиңа дан җырлар өчен телем бармый
Сөюемне әйтергә теме зәгыйф.
Зөләйха, син җирдәге хури кызы.
Күзләреңдә яна күкнең йолдызы.

Бүгәсәүгә ҡушылып,Ир-батырға ҡуш булып

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға
Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Дон буйынан ҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бүгәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,
Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған үрттәй ялҡынлап,
Халыҡҡа оран ташлаған,
Ялпыға хитап ташлаған.
Тауҙарҙы үткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бүгәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.
Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бүгәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Вәзирләре белән патшаның
Һанаты менән батшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бүгәсәү,
Дошманын ҡырған Бүгәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бүгәсәү.
Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
БыҒаулының ҡулынан
БыҒауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан
Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа

Шигырьләре

Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр,
Ана шулай тигән ул.
Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән, Тамьяннан,
Бөряндән
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән, Юрматы,
Кыпчак, Үсәргән
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан, Таңгавырдан,
Ҡатайдан[1],
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бүгәсәү;
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта, тиҙәр, Бүгәсәү,
Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бүгәсәү,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баяр башын ҡыя икән,
Һанат башын ҡыя икән,
Ирек алып килә икән,

Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.
Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тыныс тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һораһа бай, түрә,
Шуны биреп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ
Түрәнең тамағы туйманы,
Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп ситкә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Казактарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡҡан ¬ батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?

Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.
Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр,
Яуыз дошман башын юғалтыр
Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,
Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан!
Батырмын, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә йүне юҡ;
Сәсәнмен, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлап алған һылыуындан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйендең
Ҡайғынан билен бөктөрмәй,
Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолт иткән ябалаҡ
Яҙмышта кемгә юлдаш булмаған?
Бүтәгә үлән, буҙ ялан
Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһына ҡош оялап,
Яңағына себен-серәкәйбалалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа ятыпҡалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Хахылдап кан төкерми,
Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Хәләл ҡанын түкми
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?

[1]Tamyan. Katay, Böryen, Yurmatı, Kıpçak, Üsergen, Töngevir, Katay: Başkurt boylarının isimleri

САЛАВАТ ЮЛАЕВНЫҢ

Шигырьләре

Күк ыласындың балаһы
Бауҙа үлә талпынып,
Яҡшы атаның балаһы
Шәһит үлә яу йөрөп.
Ҡарсыға үтмәҫ урмандан
Ыласын үтә таң менән.
Михнәт менән көн күргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙан ҡалған күмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә геуаһ булһынсы.
Күмергә әйләнгән күк үлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Пугачев белән берләшеп,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул иректе яулайыҡ!

Пугачевка кушылып, каһарман белән бер булып

Ерак-ерак җирләрдә
Без күрмәгән илләрдә
Дон дигән елга бар икән.
Елгада йөзгән балыкка
Эшләп көн күргән халыкка
Тирләрен түккән улларга
Ай кебек матур кызларга
Донда тормыш тар икән
Анда да тормыш тар икән Дон буеннан кузгалып
Як-ягына күз салып
Пугачев исемле бер батыр
Ямәлкә исемле бер баһадир
Горур бөркеттәй тавыш чыгарып
Янган учактай ялкынланып
Халыкка оран салган
Гади халыкка эндәшкән.
Тауларны ашкан бу чакыру
Суларны кичкән бу чакыру
Пугачев батыр янына
Гаскәр килгән бихисап.
Иярләп атка менгән дә
Биленә кылыч таккан
Пугачев исемле бу батыр
Ямәлкә дигән зур батыр.
Арсландай ажгырып
Юлында тузан туздырып
Түрәсе белән патшаның
Бояры белән патшаның
Вәзирләре белән патшаның
Хезмәтчеләре белән патшаның
Сугыш башлаган
Дусларын җыйган Пугачев
Дошманын кырган Пугачев
Сугышта алган дан белән
Җаекка җиткән Пугачев.
Аңлагыз шуны бу чакырудан:
Ул миңа хәбәр җибәргән
Богаулының кулыннан
Богауларын йолкам дигән ул
Тышаулының аягыннан
Тышавын йолкам дигән ул;
Җирсез калган башкортка
Җирең бирәм дигән ул;
Сусыз калган башкортка
Суын бирәм дигән ул;
Кол булып килгән башкортка
Азатлык бирәм дигән ул.
Башкортлар үз илендә
Туган-үскән җирендә
Кош булып күккә менгәннәр,
Балыктай суда йөзгәннәр,
Боландай җирдә чапканнар
Аңа шулай дигән ул.
Хәбәрем бар бик күп җирдән;
Каһарман каһарман ирләрдән
Тамьяннан, Бөряндән
Юрматы, Кыпчак, Үсәргән
Таңгавырдан, Катайдан ,
 Яшеннән, картыннан
Барысы да әзер торалар
Барысы да ук-җәй коралар
Авыз эчендә тел йөри
Тел очында сүз йөри:
Асыл алтын чапанлы
  Патша дигән Пугачев
Асыл көмеш ияле
Атка менгән Пугачев
Матур алтын кафтанлы
Патша булса ла Пугачев
Асыл көмеш иярле
Атка менсә дә Пугачев
Бояр башын кисә икән
Гаскәр башын кисә икән
Ирек алып килә икән
Җир, урман, су бирә икән
Башкортка шул җиткән

[2]Kazaklar: Şiirde Rus Kazakları.

САЛАВАТ ЮЛАЕВНЫҢ

Шигырьләре

Ел артыннан ел үтте
Кыш булды да боз китте
 Ничә еллар буенча
Камыт кигәндәй муенга
Бөркеттәй очар кебек
Тыныч торып карандык
Бай, түрәләр ни кушса,
 Шуны эшләп карадык;
Ни сораса, бай, түрә
 Шуны биреп карадык
Бил дә бөктек хезмәттә,
Тир дә түктек хезмәттә
Алтын да биреп карадык
Атны да биреп карадык
Түрәнең тамагы туймады,
Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,
Меңләрчә малны алдылар
Йөзләрчә җанны кыйдылар
Ил агае ирләрнең
Күзләренә кургаш аттылар
Асылдан асыл кызларны
Кол итеп читкә кудылар
Кан акты күзләребез
Бетте инде сабырыбыз!
Пугачев белән берләшеп,
Ир-егетләр, баһадирлар белән бер булып,
 Казакларга   иш булып,
Сугышка чыгу көне җитте,
Ирек яулар көн җитте!
Туй барганда, күкрәк киереп,
Көрәшкә чыккан – батырмы?
Икәүдән-икәү көрәшеп,
Кордашын җиңгән батырмы?
Халкына җанын фида иткән,
Дошманнан илен саклаган,
Иярләп атка атланган
Аҗгырып яуга ташланган,
Илнең батыры шул булыр,
Илнең күрке шул булыр.
Атка менегез, ирләр, агалар,
Ачылсын, әйдә иске яралар!
Яралар азатлыктан төзәлер,
Явыз дошман башын югалтыр
Курыкмас булса ирләр ярадан,
Ук та үтмәс безнең арадан!
Каһарман булмавын кем әйтер;
Яу килгәндә юне юк;
Чичән мин дип кем әйтми, -
Яу килгәндә тавышы юк.
Сайлап алган гүзәлнең
Канлы яшен түктерми
Сөтен имгән әнинең
Кайгыдан билен бөктерми
Тоткын коштай башкортка
Әзер ирек бармыни?
 Ялт-йолт иткән ябалак
Язмышта кемгә юлдаш булмаган?
Тапталган чирәмнәр, ачык ялан
Кемгә түшәк булмаган?
Якасына кош оялап
Яңагына чебен-черкиләре
 Ир-ат башы кайда ятып калмаган?
Йөк күтәреп бил бөктерми
Хахылдап кан түкерми,
Иделне ашмый, ут үтми,
Хәләл канын түкми, -
Башкортка тиң ирек бармы?
Күк табигатьнең баласы
Буда үлә талпынып
Яхшы атаның баласы
Шәһит үлә яу йөреп.
Карчыга үтмәгән урманнан
Әкрен үтә таң белән
Михнәт белән көн күргәнче
Сугышта үлик дан белән!
Кулыма алган бу күмер -
Илемннән калган күмер;
Сулкылдап янган күмер ул.
Кулымны көйдергән шул күмер
Эшебез уң булсачы!
Күмергә әйләнгән яшел үлән
Юлыбызга түшәк булсачы!
Бөркеттәй күктә очарга
Балыктай суда йөзәргә
Болындай кырда йөгерергә
Теләгебез шул булсын!
Бугәсәүгә ҡушылып,
Пугачев белән берләшеп,
Ир-атлар белән бер булып,
Шул теләкне яулыйк,
Шул ирекне яулыйк!

Faydalanılan Kaynaklar:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 2004.

Gelgör, Önder Bilal. “Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev”. Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Doç. Dr. Güzeliye HAZIYEVA

УФА

Уфа – Башкортостан Республикасының башкаласы, 1997 елда Анкара белән кардәш шәһәр дип игълан ителә. XX гасыр башында танылган тюрколог һәм башкорт халкы лидеры Зәки Вәлиди Тоган бу шәһәрдә Госмания мәдрәсәсендә укыта һәм Башкортостан милли хәрәкәтенең борылыш нокталарының берсе булган “Уфа җыены”н бу шәһәрдә үткәрә.

Уфа Урал тауларының көнбатыш ягында Уфа елгасы белән шәһәрнең көньягыннан үткән 1 430 км озынлыктагы Агыйдел елгасы кушылган урында, җиде калкулык өстендә урнашкан. Исемен Агыйдел елгасының тармагы булган һәм шәһәрнең көнбатышыннан уза торган Уфа елгасыннан ала. Ничәнче гасырда нигезләнгәнлеге турында төрле фаразлар йөри. Рус елъязмаларында, патша Россиясенең 1552 елда Казан ханлыгы, 1556 елда Әстерхан ханлыгы яулап алганнан соң, бу җирләрдә яшәүче башкортларның урысларга бирелгән салымнарын Казанга алып бару ерак була һәм шул сәбәпле, бер Кремль корылмасы кирәк булу ачыклана. 1573 елда башта бер Кремль корыла башлый һәм ул бер елдан соң төзелеп бетә.Шул чордан монда шәһәр төзелүе турында документлар сакланып калган. Шулай ук XIV гасырда яшәгән Ибн Халдун Алтын Урдадагы иң зур шәһәрләрнең берсе Башкорт булуы турында да язып калдыра. Археологик казулар да 1574 елга кадәр дә бүгенге Уфа шәһәре урнашкан җирдә шәһәр булуын раслый.

Чыганакларга караганда, Уфа 1708 – 1728 елларда Казан губернасы составында булган, 1728 елда Уфа губернасы үзәгенә әверелгән һәм 1744 елда Оренбург губернасына кертелгән. 1802 елда Уфа губернасы дип аталган.

1773 – 1775 еллар арасында Емельян Пугачев җитәкчелегендәге патша Россиясенә каршы азатлык хәрәкәте сәбәпле, Уфа шәһәре исеме чыганакларда еш очрый. Емельян Пугачев сугышлары вакытында шәһәр камауда кала һәм зарар күрә. XX гасыр башларында Кызыл Армия белән Александр Колчак җитәкчелегендәге Ак гвардиячеләр арасында берничә сугыш булганнан соң, 1919 елның 9 июнендә Кызыл Армия шәһәрне тулысынча үз хакимияте астына ала һәм 1922 елда Уфа шәһәре Башкортостан Совет Социалистик Республикасының башкаласы дип игълан ителә.

Уфа – Идел-Урал төбәгенең мөһим административ һәм икътисади үзәкләренең берсе. XIX гасыр урталарыннан алып традицион житештеру тармагыннан саналган агач эшкәртү һәм кун тегү Уфа сәнәгатенең нигезен формалаштырган. Шулай ук монда машина детальләре һәм азык-төлек продуктлары, җиһаз, электр приборлары ясау һәм префабрикацияләнгән йорт төзелеше кебек сәнәгатьнең төрле тармакларын үскән.

Уфа шәһәренең төрле төбәкләргә сузылган трассалар һәм тимер юлларның кисешкән ноктасы булуы, Оренбург тимер юлының Уфа аша узуы һәм Агыйдел елгасындагы порт та Уфа шәһәренең үсешендә мөһим роль уйный. Тирә-якта нефть чыганаклары булу шәһәрдә нефть чыгару заводы һәм нефть химиясе корылмаларын барлыкка китерә. Икенче бөтендөнья сугышы вакытында Советлар Союзының көнбатыш төбәкләреннән күп кенә сәнәгать предприятияләренең Уфага күчүе шәһәр икътисадын җанландырган.

Уфа шәһәрендә 60 факультеттан торган Башкорт дәүләт университеты, утызнан артык югары уку йортлары, танылган “Гыйлем” һәм “Китап” нәшриятлары шәһәрне мәгариф һәм мәдәният үзәге итүдә зур роль уйный.

2012 елгы мәгълүматлар буенча, Уфа халкының саны – бер миллион житмеш биш мең. Бу халык башкорт, татар, рус һәм башка милләтләрдән тора.

ТУРИСТИК УРЫННАР

Һәйкәлләр. Салават Юлаевка куелган һәйкәл – Уфада күрергә тиешле урыннар арасында беренче урында тора. Шагыйрь һәм милли герой Салават Юлаев һәйкәле шәһәр калкулыгында, Агыйдел елгасы ярында 25 метр биеклектә урнашкан. Салават Юлаев бу һәйкәлдә ат өстендә, сугышта кебек сурәтләнә.

Тагын бер һәйкәл – 1957 елда ясалган Россия-башкорт дуслыгы һәйкәле. Ул 33 метр биеклектә, 100 баскычтан тора. Һәйкәл тирәсендә төрле рельефлар, урыс һәм башкорт кызларының сыннары бар. Моннан тыш, Мостай Кәрим, Миңнегали Гобәйдуллин һәм Федор Шаляпинга һ.б. куелган унга якын һәйкәл бар. Җиде кыз фонтаны да – күрергә тиешле урыннарның берсе.

Мәчетләр. Уфада беренче мәчет 1830 елда төзелгән. Бүген шәһәрдә егермегә якын мәчет бар. Тюльпан мәчете үзенең лалә формасындагы архитектурасы белән игътибарын җәлеп итә. Ул үзәктән 45 минут ераклыкта Черниковкада урнашкан. Тюльпан мәчете 2006 елда ачыла. Бүгенге көндә, ул Уфаның иң матур биналарның берсе, мәхәббәт, тынычлык, дуслык һәм кардәшлек символы булып тора.

Музейлар. Уфада унҗиде дәүләт музее бар. Шулар арасында иң танылганы - Башкортостан милли музее. Башкорт дәүләт опера һәм балет театрында биюче Р.Нуриев музее урнашкан, анда ул биегән чорны чагылдырган кайбер фотоларының күргәзмәсе дә урнашкан. Бай этнография, кием, бизәнү әйберләре, мең еллар элек табылган мамонт сөякләре булган зоологик һәм археологик музейлар да бар. Башкортостан Нестеров сәнгать музее шулай ук мөһим музей булып санала, анда бик күп танылган рәссамнарның күргәзмәләре оештырыла. Музейда Россия Фәннәр академиясенең Уфа федераль тикшеренү үзәгенә караган бик кыйммәтле тарихи экспонатлары урын алган.

Парклар. Уфада тематик парклар һәм бакчалар бик күп. Аларның берсе - Җиңү паркы. Бу парк Черниковка бистәсендә урнашкан. Парктагы музейда Икенче бөтендөнья сугышыннан калган корал һәм хәрби техника күрсәтелә. Күпчелек сирәк үсемлекләрне Уфа ботаник бакчасында күрергә мөмкин.

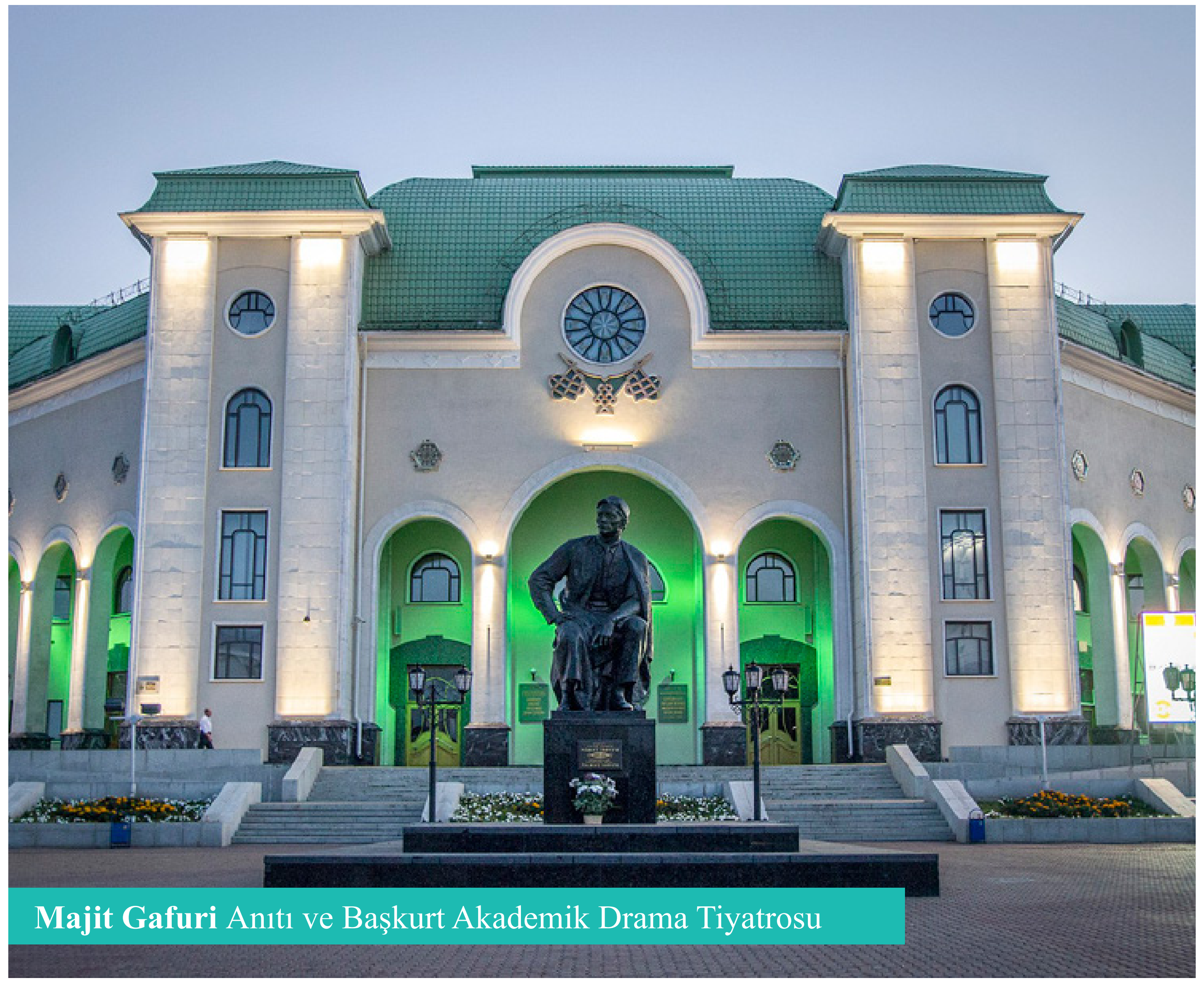

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

Күперләр. Шәһәрдәге егерме ике күпер үзенчәлекле күренешләре белән игътибарга лаек.

1932 елдан бирле өзлексез хезмәт иткән Башкорт дәүләт курчак театры - башкорт һәм рус әкиятләрен күрсәткән мөһим мәдәни үзәк.

Танылган язучы һәм шагыйрь Мәҗит Гафури исемендәге Башкорт драма театры һәм Башкортостанның беренче оештыручысы Зәки Вәлиди исемендәге Милли китапханә дә шулай ук Уфада мөһим мәдәни үзәклрдән санала.

УФАДА НӘРСӘ БЕЛӘН СЫЙЛАНЫРГА БУЛА?

Уфада традицион башкорт ризыкларын ашарга мөмкин. Башкорт кухнясында ит һәм камыр ризыклары төп урынны алып тора. Башка төрки халыклардан аермалы буларак, башкортларда елкы ите иң мөһим ризыкларның берсе. Ат ите белән бишбармак, эчлеге иттән торган бәлеш, пешкән ит, кишер, суган кебек яшелчәләрдә торган кулланма, ат итеннән ясалган казылык, кымыз, сөтле башкорт чәе, чәй белән бирелгән сек-сек (чәк-чәк), дөньякүләм танылган башкорт балы – Уфаның традицион ризыклары.

Çeviri:
Doç. Dr. Güzeliye HAZIYEVA

БӘЛЕШ

Зур бәлеш

вак бәлеш

Башкорт һәм татарларның милли бәйрәм ризыклары. Бәйрәмнәрдә бөтен гаилә җыелганда яки кунаклар килгәндә әзерләнә торган ризык. Бәлеш гадәттә ит һәм бәрәңгедән ясала. Эчлегенә сыер ите белән бергә сарык ите, тавык ите, каз ите, бавыр; бәрәңге урынына дөге, булгур, кәбестә дә салынырга мөмкин. Бәлеш ингредиентлар бер үк булып, аны зур яки кечкенә итеп әзерлиләр. Зур бәлеш урта таба зурлыгында пешерелә, әзер булгач, телемнәргә бүленеп бирелә. Вак бәлеш бер порциялек әзерләнелә.

Ингридиентлар:

Камыры өчен:

500 гр. он

¾ су стаканы сөт

2 кашык сыек май

1 йомырка

Ярты кашык ак май

Эчлеге:

400 гр. сарык ите, сыер ите яки тавык ите,

7 данә бәрәңге яки 700 гр.дөге я булгур

2 данә суган

Тоз, кара борыч

1 стакан су

Өстенә бераз сөртеп куяр өчен ак май

Әзерләү:

Эчлек әзерләү

Бәлешне дөге белән ясарга теләсәгез, башта дөгене пешерергә кирәк. Әгәр дә бәрәңге белән ясалса, бәрәңге шакмаклап турала. Ит кечкенә кисәкләргә бүленеп киселә. Суган нечкә итеп туралып, тоз һәм борыч кушып салына. Бәлешнең эчлеге шул рәвешле әзерләнә.

Камыр әзерләү

Сөт, май, тоз, он һәм ак май кушып, чүпрәсез камыр әзерләнелә. Камыр 3 өлешкә бүленә. Болар – бәлешнең өсте, асты һәм капкач өлешләре. Аскы өлеше өчен бераз зуррак камыр алына. Капкачы булачак өченче өлеше – әрбет чикләвеге зурлыгында була.

Аскы өлеше өчен таба зурлыгыннан бераз зуррак камыр җәелә. Табаны алдан майларга, аннары җәелгән камыр табага урнаштырыла. Җәелгән камырга эчлек салына. Камырның икенче кисәге таба зурлыгы җәелә. Әлеге җәелгән камыр белән эчлек капланыла. Ике камырның кырыйлары берләштерелеп бөгелә. Камыр пешкәндә, артык кабармасын өчен, аны чәнечке белән тишкәлиләр. Өске камырга капкач ясала. Капкачның кырые, өченче камыр кисәгеннән үрелгән чәч рәвешендә әйләндереп алына, тишек ясала, әлеге тишеккә камыр капкач куела. Бәлеш 180-200 градуска кадәр җылытылган мичтә пешерелә. 40 минуттан соң, капкачын ачып, кайнар шулпа өстәлә. (Әгәр әзер шулпа булмаса, 1 стакан суга ак май һәм тоз кушып 1-2 минут кайнатып, өстәргә мөмкин). Бәлешне мичтә 1 – 1,5 сәгать пешерәләр.

Бәлешнең пешеп җитү-җитмәвен аңлар өчен, өстендәге камыр капкачын ачып, ит һәм бәрәңгесен тикшереп алырга мөмкин. Пешкәннән соң, бәлешнең өске өлеше май белән майлана һәм кибеп китмәсен өчен сөлге белән ябып торыла. Бераз көтеп торырга кирәк, аннары кисәкләргә бүлеп, кайнар килеш сыйланырга мөмкин.

Тәмле булсын!

Atysh Şelalesi - *Ural Dağları, Başkurdistan*

Çeviri:
Doç. Dr. Berdi SARIYEV

SALAWAT ÝULAÝEW

SALAWAT ÝULAÝEWIŇ ÖMRI WE DÖREDIJILIGI

Başgyrt halkynyň gahrymany we şahyrydyr. 1752-nji ýylda ýa-da 1754-nji ýylda Ufa welaýatynyň Sibirýa ýolunyň Şaýtan-Közeý oýmagynyň Tekeý obasynda dünýä inipdir. Salawat Ýulaýewiň doglan bu obasy hem, obaly gozgalaňa gatnaşandygy sebäpli, gozgalaňyň basylyp ýatyrylmagyndan soňra, gozgalaňa gatnaşan birnäçe oba ýaly, şazada Katerinanyň esgerleri tarapyndan ýakylypdyr. Häzirki wagtda bu etrap, Salawat Ýulaýewiň adyna hormat goýlup Salawat diýlip atlandyrylýar.

Salawat Ýulaýewiň kakasy Ýulaý Aznalin, Şaýtan-Közeýiň etrap häkimi we aksakalydyr. Aznalin, 1772-nji ýylda, Rus goşunyna kömek etmek üçin Polşa iberilen başgyrt atly goşunynyň üç müň kişilik bir bölüminiň bir bölegi hökmünde Polýak Konfederasiýalary bilen söweşlere gatnaşypdyr we şol sebäpli harby sylaga mynasyp görlüpdir.

Salawat Ýulaýew, medressede okap bilim alypdyr we ýaşlyk ýyllaryndan başlap ýurduň meseleleri bilen gyzyklanyp başlapdyr. Iliň ýaşululary, aksakallary tarapyndan baştutan boljagyna ynanylan Salawat, 1773-nji ýylda Ýaýyk boýlarynda Patyşa Rusiýasyna garşy başlaýan erkinlik söweşine müň iki ýüz atly bilen gatnaşypdyr. Salawat Ýulaýew, bu söweşiň baştutany bolan we başgyrtlara ençeme mümkinçilikler döretjekdigine degişli söz beren Ýemelýan Pugaçowyň ýanynda başgyrtlaryň hak-hukuklaryny elde etmegi üçin ýer alypdyr.

Ýulaýewiň bu söweşe goşulmagynyň aňyrsynda, başgyrtlary gaýtadan topraklaryna gowşurma, olaryň öz topraklarynda hak etdikleri görnüşde ýaşamaklaryny üpjün etmek garaýşy ýatýar. Çünki, XVIII asyryň başlarynda başgyrt mellek ýerleri Patyşa Rusiýasy tarapyndan rus milletinden bolanlara, täjirlere we obalylaryna berlipdir, magdan bolan ýerler-de zapt edilip alnypdyr, şeýle hem başgyrt halkyny hristianlaşdyrma we assimiliýasiýa işlerine başlanypdyr. Bu şertleriň çäginde söweşe gatnaşan Salawat, üç gezek ýaralanyp, gaýtadan söweşe gaýdyp gelipdir. Söweşde uly gahrymançylyklar görkezmegine garamazdan, 1774-nji ýylyň ahyrynda, heniz 22 ýaşyndaka ýesir düşüpdir; söweşde ýeňlişe uçramagy bolmagy bilen agyr ezýetlere sezewar edilipdir, zynjyrlara baglanylyp, gamçy bilen ýenjilip, Başgyrdystanyň bir çetinden beýleki bir çetine äkidilipdir, bütin bu zatlara çydamlylyk görkezipdir we soraga çekilmeler wagtynda gizlin syrlary aýtmandyr. 1775-nji ýylda kakasy we ýoldaşlary bilen Baltyk deňziniň kenaryndaky Paldiski şäherine ömürboýy sürgüne iberilipdir we Salawat 1800-nji ýylynda, sürgünde aradan çykypdyr. Salawat ady, patyşa Rusiýasynda gadagan edilipdir; Sowet Soýuzy wagtynda bolsa Salawat, halk gahrymany diýlip yglan edilipdir we şeýlelikde halkyň göwnündäki hak eden ýerine giç hem bolsa gowşupdyr. Salawatyň ömri, rowaýatlaşyp, häzirki wagta çenli aýdylyp gelinýär.

Goşgularyndan Emine diýen aýalynyň we Ramazan atly bir oglunyň bolandygy bellidir.

SALAVAT YULAEV FİLMİ

SALAWAT ÝULAÝEW

SALAWAT ÝULAÝEWIŇ EDEBI KIŞILIGI

Çagalyk ýyllaryndan başlap başgyrt topraklarynyň talaň edilendigini, obalaryň ýakylandygyny gören Salawat, ejesinden halkynyň başdan geçiren ajylary dile getiren aýdymlary, kakasyndan-da halkynyň geljegi bilen baglanyşykly nesihatlary diňläp ulalypdyr. Bular we ene dilinde diňlän ertekileri, onuň döredijilik kişiliginiň emele gelmeginde täsiri bolan medeni gymmatlyklardyr.

Salawat Ýulaýew, gahrymanlygynyň ýany bilen ýaşlyk ýyllaryndan başlap ozanlyk ukyby bilen hem şöhrat gazanypdyr we halkyň göwnünde ýer alypdyr. Kiçi ýaşlarynda başgyrt milli çalgysy bolan kuraý çalmaklygy öwrenipdir, söýgüden doly goşgulary dile getiripdir. Bu söýgi esasan hem ýurduna, ýurdunyň simwoly ýagdaýynda bolan haýbatly Ural daglaryna, ýurduň gahrymanlaryna we owadan gyzlarynadyr. Her dürli owadanlyk onuň söweşjeň ýöne şol bir zamanda duýguly bolan ruhuna täsir edipdir we bulary goşgularynda dile getiripdir. Onuň üçin dünýädäki iň owadan zat "Owadanlardan owadan Uraldyr". Ural, owadanlyk bilen bir hatarda onuň gözünde "gögi aşan" görnüşinde haýbatlydyr.

Salawat diňe owadanlyklary dile getiren goşgulary düzmändir, ozanlyk ukybyny söweşe gatnaşan ýoldaşlaryny ýüreklendirmek we olaryň gahrymançylyklaryny öwmek üçin hem ulanypdyr. Söweşde bolup geçenleri dessany bir stilde ýazypdyr, bu ugry bilen adatça dilden taryh beýan edipdir; goşgularynyň sözleri bir kasam ýaly nesilden nesle ýaňlanyp, tas 150 ýyldan soňra Zeki Welidiniň ýolbaşçylygyndaky başgyrtlar üçin-de özbaşdak awtonom döwlet göreşiniň peltesini ýakypdyr. Ýulaýewiň goşgulary halkyň köňlünde we ýadynda ýaşadylypdyr.

Salawat Ýulaýew, goşgularyny özi ýazga geçiripdir. Şeýle hem onuň arap elipbiýi bilen ýazan harby permanlary-da günümize gelip ýetipdir.

Ýulaýewiň goşgularyna ilkinji gezek ünsi çeken kişi rus ylmy işgäri R. Ignatýew bolupdyr. Ignatýew, ýüz ýyl soňra Salawatyň goşgularyny rus diline terjime edip, neşir etdiripdir. Ondan soňra-da F. Nefedow halk ozanlaryndan şahyryň goşgularyny we aýdymlaryny toplap, rus diline terjime edip, neşir etdiripdir. R. Ignatýew, Salawatyň goşgularynyň ýaragsyz esgerleri söweşe gaýduwsyzlandyrandygyny we olaryň ýaragly esgerleriň ellerinden ýaraglaryny alandyklaryny, ýaralansalar ýaralandyklaryny, aç galsalar açlyklaryny unutdyklaryny aýdyp, goşgularyň halka eden täsirlerini beýan edipdir.

Salawat Ýulaýew arkaýynçylykda oturyp goşgy ýazan we uly eserler döreden şahyr däldir. Ol, goşgularynyň bir bölegini ýaşlyk ýyllaryndan başlap, ýurdy ugrunda gatnaşan söweş aralarynda ýaralarynyň oňatlaşmagyna garaşýan wagtynda ýazypdyr. Şol sebäpli ondan uly eserelere garaşmak-da ýalňyşdyr. Ol watanynyň simwoly bolan Uraldan uzakda, ösen şemallaryň habar getirendigini duýan wagtlarynda, belki ýaralaryndan ahmyr çekýän wagtynda ýurdunyň bal ýaly süýji suwlaryny ýatlanynda ýazandyr. Ynha bu sebäpden, bu goşgular döwürdeşleri we soňraky nesiller üçin uly täsirler galdyrypdyr. Bu täsir häzirki wagtda-da dowam edip gelýär. Salawat Ýulaýewiň goşgularynyň esasy ähmiýeti edebi gurluşyndan däl, halkyň üstünde galdyran täsirden esas alýar.

Gören ezýetler wagtynda dyza çökmeýän Salawat Ýulaýew, mukaddes hasaplan gymmatlyklar üçin;

Sen eziz maşgalam, söýgüli ýarym,

Ҡәҙерлеләй ғаиләм, һөйгән йәрем,

Doglan ýerim meň mukaddes diýarym,

Изге генә тыуған илкәйем.

Sizi taşlap nädip giderin-diýip,

Һеҙҙе тағы ташлап китермен, тип

Düwmelenýär gözden ajy yaşlarym.

Түгеләлер күҙҙән йәшкәйем.

diýen setirlerinden görnüşi ýaly duýguly sözleri ulanypdyr. Perzent hasratyny ýene duýgy doly sözler bilen beýan edipdir:

Emine janyp garaşyp garşylar,

Әминәкәй көтөп ҡаршы алыр,

Ramazanym bolar golunda.

Рамаҙаным булыр ҡулында.

-Salam oglum, salam, eý Ramazanym,

-Һаумы, улым, һаумы, Рамаҙаным,

Jan atdym sen diýip ýolumda.

Йәндәр аттым һин тип юлымда.

Ýurdunyň owadanlyklaryna

Ýürüzenim, seniň ösen ýelleň

Йүрүҙәнем, һинең иҫкән елең

Burunsyz hem oňat ys berer

Танауһыҙ ҙа тәмле еҫ бирер,

diýip, başdan geçiren ýa-da geçirjek ejirlerini, burnunyň kesilmegini dile getirýär, her hili zada garamazdan, halkyny söweşe gatnaşmaga çagyrýar;

Eýerläň siz, ärler bedew atlary,

Эйәрләгеҙ, ирҙәр, арғымаҡтар,

Eýerläň siz bogaz baýtallary,

Эйәрләгеҙ быуаҙ бейәләр,

Gynanmaň, soňra gulanlarlar,

Йәлләмәгеҙ, һуңынан ҡолонларҙар,

SALAWAT ÝULAÝEW

Gynanmaň, namysa gerek,
Йәлләмәгеҙ, намыҫҡа эйәләр.
Şaý-sepleri satyň, gyzlar,
Әлмизәктәр һатың, ҡыҙҙар,
Satyň, gerek bary gerek söweşe.
Һатың, кәрәк бары һуғышҡа.

Bular berjaý edilmedik ýagdaýda, zerur bolan pidalar çekilmedik ýagdaýda şahyr, özlerine garaşýan netijäni, duşmanyň etjek işlerini-de dile getiripdir; üstesine-de bu görlenler ýa-da görüljekler ilkinji ýa-da ahyrky däldir:

Ata-babalaryma berlen jeza dek,
Бабайҙарға биргән яза кеүек,
Gapyrgadan gaňyrçaga asarlar;
Ҡабырғанан ырғаҡҡа аҫырҙар;
Gylyç bilen baş çapyp üzüp,
Ҡылыс менән башты сабып өҙөп,
Naýza uçlaryna dakarlar.
Һөңгө остарына ҡаҙарҙар...
Syndyrarlar burup aýakdyr goly,
Һындырырҙар бороп аяҡ-ҡулды,
Kän gazaplap syrlary sorarlar,
Йән ғазаплап серҙәр һорарҙар,
Süýekleri ýenjip tokmak bilen,
Һөйәктәрҙе йәнсеп төйҙә менән,
Direge baglap aýlarlar…
Бағанаға бәйләп бороРҙар...

Ynha şu we şunuň ýaly batyrgaý sözler, halkyň ruhunda yz galdyran setirleri emele getirýär.

Salawat Ýulaýew bilen baglanyşykly goşgular, romanlar, dessanlar, drama eserleri ýazylypdyr, operalar düzülipdir, suratlar we heýkeller taýýarlanylypdyr, kinolar surata düşürilipdir. Birnäçe ýere, şähere, gurama ady berlen Salawat Ýulaýewiň suraty, Başgyrdystan respublikasynyň gerbinde ýerleşdirilipdir.

Salawat Ýulaýewiň on alty goşgusy we on dokuz aýdym dörtlügi biziň günlerimize gelip ýetipdir.

GOŞGULARY

Uralym
Eý, Uralym, Uralym,
Gögerip ýatan Uralym!
Nura sümen depesi
Göge aşan Uralym!

Seni magtar aýdymlarym,
Seni sylar aýdymlarym.

Tünde göge Aý galksa,
Altyn deý parlar Ural dag.
Gündiz göge gün çyksa,
Kümüş deý parlar Ural dag.

Baýyrlarynda, Ural dag,
Gamyş deý garagaç tokaýyň,
Etegiňde, Ural dag,
Palasdan bolan, gyrlaryň.

Gözleri ýagyn alarlar
Ak, sary, al çiçekler.
Çiçekler bilen bilbiller,
Taňra doga aýdarlar.

Gyzaryp çykan güneşi,
Saýrap garşylar guşlaryň.
Sönüp batan güneşi
Saýrap ugradar guşlaryň.

Уралым
Ай, Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым.
Нурға сумған түбәһе
Күккә ашҡан Уралым!

Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.

Төнөн күккә ай ҡалҡһа,
Алтындай балҡый Уралтау;
Көндөҙ күккә көн ҡалҡһа,
Көмөштәй балҡый Уралтау.

Биттәрендә, Уралтау,
Ҡамыштай ҡарағай урманың,
Итәгеңдә, Уралтау,
Балаҫтан болон, ҡырҙарың...

Күҙҙең яуын алалар
Аҡ, һары, ал сәскәләр.
Сәскәләр менән һандуғас
Тәңрегә тәсбих әйтәләр.

Ҡыҙарып ҡалҡҡан ҡояшты
Һайрап ҡаршылай ҡоштарың;
Тонйорап батҡан ҡояшты
Һайрап оҙата ҡоштарың.

Eý Uralym, Uralym,
Gözelden gözel Uralym!
Sözlerim bitse-de dilimde,
Aýdymym bitmedi, Uralym.

Magtap kuraý oýnasam,
Bitmeýän nama bolar.
Öwüp aýdym aýtsam,
Gutarmaýan aýdym bolar.

Dogan ýerim
Meniň doglan gyrlarym,
Bal dek datly suwlarym,
Sähralarym, tokaýym,
Göge aşan Uralym.
Meniň eziz tünegim,
Sizi söýýär ýüregim.

Gögerip göge uzanan
Garly başyn Uralyň.
Gözleň ýagyn aljak dek
Gözelligi gyrlaryň.
Mydamalyk magtardym men
Mydama şanyň ýaýardym men.

Dogup-ösen ilimden
Ýazgydym yrak taşlasa,
Sizi gözläp ölerin.

Ай Уралым, Уралым,
Һылыу ҙа һылыу Уралым!
Һүҙем бөтһә лә телемдә,
Йырым бөтмәне, Уралым!

Маҡтап ҡурай уйнаһам,
Бөтмәй ҙә торған көй булыр.
Данлап йырым йырлаһам,
Бөтмәй ҙә торған йыр булыр

Тыуған илем
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым,
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.

Күгәреп күккә үрелгән
Ҡарлы башын Уралдың,
Күҙҙең яуын алырҙай
Матурлығын ҡырҙарҙың
Мәңге маҡтар инем мин,
Мәңге данлар инем мин.

Тыуған-үҫкән илемдән
Яҙмышым йыраҡ ташлаһа,
Һеҙҙе һағынып өлгөрәм,

GOŞGULARY

Düýşüme gir, gel göreýin,
Meniň doglan gyrlarym,
Bal dek datly suwlarym,
Sähralarym, tokaýym,
Söýen gözel Uralym!

Dogduk diyardan ýel össe,
Ol maňa habar getirer,
Dogup-ösen ýerimden,
Jandan söýen ilimden,

Meniň dogan gyrlardan,
Bal dek datly suwlardan,
Sähralardan, tokaýdan
Göge aşan Uraldan
Maňa habar getirer.

Төшөмдә һеҙҙе гел күрәм,
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Һөйгән һылыу Уралым.

Тыуған яҡтан ел иҫһә,
Ул миңә хәбәр килтерә,
Тыуған-үҫкән еремдән,
Өҙөлөп һөйгән илемдән, -

Минең тыуған ҡырҙарҙан,
Балдай татлы һыуҙарҙан,
Яландарҙан, урмандан,
Күккә ашҡан Уралдан
Миңә хәбәр килтерә.

Züleýha
Züleýha, sen ýere inen hüýr gyzy,
Gözleriňde parlaýar Zöhre ýyldyzy.

Gözleriň, göýä, tündäki gök ýüzi,
Ýagtylanar şol gözlerde aýyň özi.

Yer hüýri sen ýa-da uçmah şöhlesi,
Syratyň göýä, perişde sypaty.

Men pahyr, Züleýha, seni köp söýýän,
Aýdyp bilmän sözüm, başymy egýän.
Seni öwmek üçin dilim ýetersiz,
Söýenimi sözlemäge sözüm ýetersiz.

Züleýha, sen ýerdäki hüýr gyzy,
Gözleriňde ýanýar gögüň ýyldyzy.

Зөләйха
Зөләйха, һин ергә ингән хур ҡыҙы,
Күҙҙәреңдә балҡый Зөһрә йондоҙо

Күҙҙәрең, гүйә, төндәге күк йөҙө,
Яҡтыра шул күҙҙәреңдә ай үҙе.

Ер хуры һин йәки ожмах шәүләһе,
Һындарың, гүйә, фәрештә кәүҙәһе

Мин бахыр һине, Зөләйха, нык һөйәм,
Әйтә алмайынса һүҙҙәремде, баш эйәм.
Һинә дан йырлар өсөн телем зәғиф,
Һөйөүемде әйтергә һүҙем зәғиф.

Зөләйха, һин ерҙә йөрөгән хур ҡыҙы
Күҙҙәреңдә яна күктең йондоҙо.

Pugaçowa goşulyp gahryman bilen birlikde bolmak
Бугәсәүгә ҡушылып, Ир-батырға ҡуш булып

Alysdan alys ýerlerde,
Biz görmedik illerde,
Don diýen derýa bar eken.
Derýada ýüzen balyga,
Işläp gün güner halka,
Derlerini döken ogullara,
Aý ýaly gözel gyzlara,

Donda durmuş dar eken,
Ol ýerde-de durmuş dar eken.
Don boýundan gozganyp,
Her tarapa göz salyp,
Pugaçow diýen bir batyr,
Ýemelke diýen är-batyr,
Çal bürgüt dek gygyryp,
Ýanan ört dek ýalkynlap,
Halka senagat galdyran,

Алыҫ та алыҫ ерҙәрҙә,
Беҙ күрмәгән илдәрҙә
Дон тигән йылға бар икән.
Йылғала йөҙгән балыҡҡа,
Эшләп көн күргән халыҡҡа,
Тирҙәрен түккән улдарға,
Ай кеүек һылыу ҡыҙҙарға

Донда ла тормош тар икән,
Унда ла тормош тар икән.
Дон буйынан ҡуҙғалып,
Яҡ-яғына күҙ һалып,
Бугәсәү тигән бер батыр,
Йәмәлкә тигән ир-батыр,
Сал бөркөттәй саңҡылдап,
Янған урттәй ялҡынлап,
Халыҡҡа оран ташлаған,

SALAWAT ÝULAÝEW

GOŞGULARY

Garyba ýüzlenme galdyran.

Daglary öten bu çakylyk,
Suwlary geçen bu çakylyk,
Pugaçow batyr ýanyna
Esger gelen bihasap.

Eýerläp ata münen-de,
Biline gylyç ilen-de,
Pugaçow diýen şol batyr,
Ýemelke diýen zor batyr,
Arslan ýaly azgyrlyp,
Ýolunda ýangyn ýandyryp,
Töresi bilen patşanyň,
Baýary bilen patşanyň,
Baýlary bilen patşanyň,
Mejlisi bilen patşanyň,
Alyş-da atyş başlanmyş.
Dostlaryn ýygnan Pugaçow,
Duşmanyn gyran Pugaçow,
Söweşde alan şan bilen,
Ýaýyga ýeten Pugaçow.

Aňlaň siz şol ýüzlenmeden:
Ol maňa habar iberen,
Bukawlynyň golundan,
Bukawyn ýolaryn, diýen ol,
Duşaklynyň aýagyndan,

Ялпыға хитап ташлаған.

Тауҙарҙы уткән был хитап.
Һыуҙарҙы кискән был хитап.
Бугәсәү батыр янына
Ғәскәр килгән бихисап.

Эйәрләп, атҡа менгән дә,
Биленә ҡылыс элгән дә,
Бугәсәү тигән шул батыр,
Йәмәлкә тигән ҙур батыр,
Арыҫландай ажғырып,
Юлында ҡойон яндырып,
Түрәһе менән батшаның,
Баяры менән батшаның,
Байҙары менән батшаның,
Һанаты менән батшаның,
Алыш та атыш башлаған.
Дуҫтарын йыйған Бугәсәү,
Дошманын ҡырған Бугәсәү,
Һуғышта алған дан менән
Яйыҡҡа еткән Бугәсәү.

Аңлағыҙ ошо телмәрҙән:
Ул миңә хәбәр ебәргән,
Бығаулының ҡулынан
Бығауын йолҡам, тигән ул;
Тышаулының аяғынан

Duşagyn ýolaryn, diýen ol,
Ýersiz galan başgyrda
Ýerin bererin, diýen ol,
Suwsuz galan başgyrda
Suwun bererin, diýen ol,
Gul bolup gelen başgyrda
Erkinlik bererin, diýen ol.
Başgyrtlar öz ýerinde,
Dogup ösen ilinde,
Guş bolup göge çyksynlar,
Balyk dek suwda ýüzsünler,
Keýik dek ýerde ýüwürsinler,
Ynha, şeýle diýen ol.

Habarym bar köp ýerlerden,
Batyrdan batyr ärlerden;
Tamýandan, Börýänden,
Ýurmaty, Gypjak, Üsergen,
Tüngewirden, Kataýdan ,
Ýaşdyr, garry atadan,
Bary taýýar garaşýarlar,
Bary-da ok-ýaý çekýärler.
Agyz içinde dil ýörär,
Dil ujunda söz ýörär:
Gözel altyn sapanly,
Patşa diýýärler Pugaçow,
Gözel kümüş eýerli
Atda diýer Pugaçow.

Тышауын йолҡам, тигән ул;
Ерһеҙ ҡалған башҡортҡа
Ерен бирәм, тигән ул;
Һыуһыҙ ҡалған башҡортҡа
Һыуын бирәм, тигән ул;
Ҡол булып килгән башҡортҡа
Иркен бирәм, тигән ул.
Башҡорттар үҙ ерендә,
Тыуған-үҫкән илендә,
Ҡош булып, күккә менһендәр,
Балыҡтай һыуҙа йөҙһөндәр,
Боландай ерҙә елһендәр, —
Ана шулай тигән ул.

Хәбәрем бар күп ерҙәрҙән;
Батыр ҙа батыр ирҙәрҙән:
Тамъянынан, Бөрйәндән,
Юрматы, Ҡыпсаҡ, Үҫәргән,
Таңғауырҙан, Ҡатайҙан,
Йәшенән, ҡарт атайҙан,
Бары ла әҙер торалар.
Бары ла уҡ-ян ҡоралар.
Ауыҙ эсендә тел йөрөй,
Тел осонда һүҙ йөрөй:
Аҫыл алтын сапанлы
Батша, тиҙәр Бугәсәү;
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта, тиҙәр, Бугәсәү,

SALAWAT ÝULAÝEW

GOŞGULARY

Gözel altyn sapanly
Patşa bolsady Pugaçow,
Gözel kümüş eýerli
Atda bolsady Pugaçow,
Baýar başyn kesende,
Wekil başyn kesende,
Erkinlik alyp gelende,
Ýer, tokaý, suw berende,
Başgyrda ine şu ýeten.

Ýyl ardyndan ýyl ötdi,
Gyş boldy-da buz gitdi.
Nijeme ýyllar boýunça,
Hamut geýen dek boýnuna,
Bürgüt dek şuwlar zamanda
Dynç galyplar durduk;
Baý, törler ne buýursa,
Şony edipler durduk;
Ne sorasa baý, töre,
Şony beripler durduk.
Bil-de bükdük hyzmatda,
Der-de dökdük hyzmatda,
Altyn-da berip durduk,
Atyny-da berip durduk.

Töräniň damagy doýmady,
Jebirin-zulumyn goýmady,
Müňlerçe maly soýdular,

Аҫыл алтын сапанлы
Батша булһа ла Бүгәсәү,
Аҫыл көмөш эйәрле
Атта булһа ла Бүгәсәү,
Баяр башын ҡыя икән,
Һанат башын ҡыя икән,
Ирек алып килә икән,
Ер, урман, һыу бирә икән,
Башҡортҡа ана шул еткән.

Йыл артынан йыл үтте,
Ҡыш булды ла, боҙ китте.
Нисәмә йылдар буйына,
Ҡамыт кейгәндәй муйынға,
Бөркөттәй саңлар заманда
Тыныс тороп ҡараныҡ;
Бай, түрәләр ни ҡушһа,
Шуны эшләп ҡараныҡ;
Ни һораһа бай, түрә,
Шуны биреп ҡараныҡ.
Билде лә бөктөк хеҙмәттә,
Тирҙе лә түктек хеҙмәттә;
Алтын да биреп ҡараныҡ,
Атын да биреп ҡараныҡ

Түрәнең тамағы туйманы,
Йәбер-золомон ҡуйманы:
Меңәрләп малды ҡыуҙылар,

Ýüzlerçe jana gyýdylar.
Il agasy ärleriň
Gözüne gurşun guýdular.
Asyldan asyl gyzlary
Gul edip ýitgä kowdular.
Gan howzy indi gözümiz,
Bitdi indi dözümmiz.
Pugaçowa goşulyp,
Är-batyra bir bolup,
Kazaklara deň-duş bolup
Ýaga çykar gün ýetdi,
Erkin bakar gün ýetdi.
Toý wagtynda döş gerip
Göreşe çykan - batyrmy?
Iki-ikiden tutluşyp
Ýoldaşyn ýykan - batyrmy?
Halkyna jan aýamaýan,
Duşmandan ilin goraýan,
Eýerläp ata atlanan,
Gygyryp ýaga batlanan,
Iliň batyry şol bolar,
Iliň görki şol bolar.

Ata münüň, ärler, agalar,
Açylsyn goý, köne ýaralar!
Ýaralary erkinlik oňarar,
Ýowuz duşman başyn alar
Gorkmaz bolsa ärler ýaradan,

Йөҙәрләп йәнде ҡыйҙылар;
Ил ағаһы ирҙәрҙең
Күҙенә ҡурғаш ҡойҙолар;
Аҫыл да аҫыл ҡыҙҙарҙы
Ҡол итеп ситкә ҡыуҙылар.
Ҡан һауҙы инде күҙебеҙ,
Бөттө инде түҙемебеҙ!
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Ҡазаҡтарға иш булып,
Яуға сығыр көн етте,
Ирек яулар көн етте!
Туй барғанда, түш киреп,
Көрәшкә сыҡҡан - батырмы?
Икәүҙән-икәү алышып,
Ҡорҙашын йыҡҡан батырмы?
Халҡына йәне ҡушылған,
Дошмандан илен ҡурсыған,
Эйәрләп атҡа атланған,
Ажғырып яуға ташланған,
Илдең батыры шул булыр,
Илдең күрке шул булыр.

Атҡа менегеҙ, ирҙәр, ағалар,
Асылһын әйҙә иҫке яралар!
Яраларҙы ирек уңалтыр,
Яуыз дошман башын юғалтыр
Ҡурҡмаҫ булһа ирҙәр яранан,

SALAWAT ÝULAÝEW

GOŞGULARY

Ok-da ötmez biziň aradan.

Men batyr diýip kim aýtmaz-;
Ýagy gelende, düzgün ýok.
Men bagşy diýip kim aýtmaz;
Ýagy gelende, üýni ýok.
Saýlap alany gözeliňden
Ganly ýaşyn dökdürmän,
Süýdüni emen ejeňden
Gaýgydan bilin bükdürmän,
Ýesir guş dek başgyrda
Taýýar erklik barmy nä?
Ýalt-ýult eden ýarganat
Ýazgytda kime ýoldaş bolmanmyş?
Otly öleň, sähralar
Kime düşek bolmanmyş?
Ýakasyna guş höwürtgeläp,
Ýaňagyna çyban-çirkeý çagalap,
Är-ýigitleň başy gaýga galman?
Ýük göterip bil bükdürmän,
Karkyryp gan tüýkürmän,
Idili geçmän, ot ýakman
Halal ganyňy dökmän,
Başgyrda deň erk barmy nä?
Gök elguşuň balasy
Bagda öler çyrpynyp,
Ýagşy atanyň balasy,
Şehit bolar, ýow ýöräp.

Уҡ та үтмәҫ беҙҙең аранан!

Батырмын, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә йүне юҡ;
Сәсәнмен, тип кем әйтмәй, —
Яу килгәндә өнө юҡ.
Һайлап алған һылыуынан
Ҡанлы йәшен түктермәй,
Һөтөн имгән әсәйеңдән
Ҡайғынан билен бөктөрмәй,
Тотҡон ҡоштай башҡортҡа
Әҙер ирек бармы ни?
Ялт-йолт иткән ябалаҡ
Яҙмышта кемгә юлдашбулмаған?
Бутәгә үлән, буҙ ялан
Кемгә түшәк булмаған?
Яғаһына ҡош оялап,
Яңағына себен-серәкәйбалалап,
Ир-егеттең башы ҡайҙа ятыпҡалмаған?
Йөк күтәреп бил бөктөрмәй,
Хахылдап ҡан төкөрмәй,
Иҙел кисмәй, ут үтмәй,
Хәләл ҡаныңды түкмәй, —
Башҡортҡа тиң ирек бармы ни?
Күк ыласындың балаһы
Бауҙа үлә талпынып,
Яҡшы атаның балаһы
Шәһит үлә яу йөрөп.

Gyrgy ötmeýän tokaýdan,
Elguş öter daň bilen.
Mähnet bilen gün görünçäň,
Söweşde öleliň şan bilen!
Elime alalanym bu kömür,
Ýurdumyzdan galan kömür ol;
Gor ýaly ýanan kömür ol.
Elimi köýdüren şol kömür
Işimize delil bolýança,
Kömre eýlenen gök öleň
Ýolumyza düşek bolýança
Bürgüt dek gökte uçmaga,
Balyk dek suwda ýüzmäge,
Keýik dek gyrda ýüwürmäge,
Dilegimiz şol bolsun!
Pugaçowa goşulyp,
Är-batyra deň-duş bolup
Bu dilege ýeteliň!
Erkinlige gowuşalyň!

Ҡарсыға үтмәҫ урмандан
Ыласын үтә таң менән.
Михнәт менән көн күргәнсе,
Яуҙа үләйек дан менән!
Ҡулыма алған был күмер –
Йортобоҙҙан ҡалған күмер ул;
Һулҡылдап янған күмер ул.
Ҡулымды көйҙөргән шул күмер
Эшебеҙгә гәуаһ булһынсы.
Күмергә әйләнгән күк үлән
Юлыбыҙҙа түшәк булһынсы
Бөркөттәй күктә осорға
Балыҡтай һыуҙа йөҙөргә
Боландай ҡырҙа елергә
Теләгебеҙ шул булһынсы
Бүгәсәүгә ҡушылып,
Ир-батырға ҡуш булып,
Шул теләкте яулайыҡ,
Шул иректе яулайыҡ!

Peýdalanylan Edebiýatlar:

Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev (Haz. Ravil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, Galiye Galimova, Sançar Mülazımoğlu). Ankara: TÜRKSOY yayınları, 2004.
Gelgör, Önder Bilal. "Türkistan Coğrafyasında Çarlık Rusyası Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev". Anasay 6 (2018): 95-110.

Çeviri:
Doç. Dr. Berdi SARIYEV

UFA

1997-nji ýylda Ankara bilen doganlyk şäheri diýlip yglan edilen Ufa – Başgyrdystanyň paýtagtydyr. Belli Türkolog we başgyrt serdary Zeki Welidi Dogan, XX asyryň başlarynda bu şäherdäki Osmaniýe Medressesinde ders beripdir, Başgyrdystan milli hereketiniň öwrülişik merkezlerinden biri bolan “Üfü Yıyını (Ufa Ýygnagy)”ny hem bu şäherde geçiripdir.
Ufa, Ural daglarynyň günbatar eginlerinde Ufa derýasy bilen şäheriň günortasyndan geçen 1430 km uzynlygyndaky Agizel (Akidil) derýasynyň gowşak ýeriniň ýakynynda, ýedi depäniň üstünde gurlupdyr. Adyny, Akdil derýasynyň goly bolan we şäheriň günbataryndan geçen Ufa derýasyndan alypdyr. Haýsy asyrda gurlandygyna degişli dürli rowaýatlar bardyr.
Rus senenamalarynda, patyşa Rusiýasynyň 1552-nji ýylda Kazan hanlygyny, 1556-njy ýylda Astrahan hanlygyny ele geçirmeginiň yzyndan Rus patyşalygyna baglanan bu topraklarda ýaşaýan başgyrtlaryň, ruslara tölän salgytlaryny, uzak aralyk sebäpli Kazana äkitmezlik üçin bir gala gurdurmagy talap edendikleri üçin 1573-nji ýylda ilki bir gala gurlandygyna, galanyň gurluşygynyň bir ýylda tamamlanandygyna we ondan soňra bu ýerde şäher emele gelendigine degişli maglumatlar bolmak bilen birlikde, XIV asyrda ýaşap geçen Ibn Haldun, Altyn Ordanyň iň uly şäherleriniň biriniň Başgyrt bolandygyny ýazypdyr. Geçirilen arheologik gazuwlar hem häzirki Ufanyň bolan ýerinde, 1574-nji ýyldan öň bir şäheriň bolandygyny ýüze çykarýar.
Çeşmelere görä, Ufa 1708-1728-nji ýyllaryň arasynda Kazan welaýatynyň içinde ýer alypdyr, 1728-nji ýylda Ufa welaýatyň merkezi bolupdyr, 1744-nji ýylda bolsa Orenburg welaýatyna degişli edilipdir. 1802-nji ýylda bolsa Ufa welaýat bolupdyr.
Ufa şäheriniň ady, 1773-1775-nji ýyllaryň arasynda Ýemelýan Pugaçowyň ýolbaşçylyk eden we patyşa Rusiýasyna garşy bir azat edijilik hereketi bolan söweş sebäpli çeşmelerde ýygjam orun alypdyr. Salawat Ýulaýewiň-de başgyrtlaryň öz hak-hukuklaryna gowuşmagy üçin Ýemelýan Pugaçowyň ýanynda bolandygy şol söweş wagtynda şäher gabawa düşüpdir we şähere zyýan ýetirilipdir. Şäher, XX asyryň başlarynda Gyzyl goşun bilen Aleksandr Kolçak ýolbaşçylygyndaky aklaryň goşunynyň göreşine sezewar bolupdyr we taraplaryň arasynda birnäçe gezek el çalyşdyrandan soňra Gyzyl goşun tarapyndan 9-njy iýun 1919-njy ýylda şäherde anyk görnüşde üstünlik gurlupdyr, 1922-nji ýylda-da Başgyrdystan Sowet Sosialistik Awtonom (özygtyýarly) Respublikasynyň paýtagty hökmünde yglan edilipdir.
Ufa, Idil-Ural etrabynyň iň esasy edara we söwda merkezleriniň biridir. Däp-dessurlaryna degişli el işlerinden bolan agaç we deri işleme hünärmentçiligi XIX asyryň ortalaryndan başlap Ufada senagatyň-da esasyny emele getiripdir we bularyň ýany bilen bir hatarda maşynyň şaýlary we azyk harytlarynyň önümi, mebelçilik, elektrik abzallary we prefabrik öý gurluşy ýaly ownuk we dürli senagat bölümçeleri-de ösmäge başlapdyr. Senagatyň ösmegine XIX asyryň ahyrlarynda Akidiliň üstünden derýa gatnawynyň başlamagy we Kuýbyşew demirýolunyň gurulmagy-da öz täsirini ýetiripdir. Dürli etraplara uzanan gury ýer (asfalt) we demirýollarynyň gowşagynda ýerleşmegi Urallary aşan demirýoly bilen Orenburg demirýolunyň Ufadan geçmegi we Akidil derýasyndaky ýük gatnaw işiniň başlangyç merkezinde bolmaklygy-da Ufanyň ösmeginde iň esasy ugurlardyr. Töwereginde nebit ýataklarynyň bolmaklygy sebäpli şäherde nebit işläp bejeriş we nebit-himiýa kärhanalary ýerleşýär. Beýik Watançylyk urşy döwründe Sowet soýuzynyň günbatar etraplardan ençeme senagat kärhanalarynyň Ufa göçürilip getirilmegi şäheriň ykdysady ösüşini has-da janlandyrypdyr. Häzirki wagtda çenli Ufa Rusiýa fedarasiýasynyň döwlet statistika guramasy tarapyndan ençeme gezek Moskwadan soňra ýokary ýaşaýyş hiline eýe bolan ikinji şäher hökmünde yglan edilipdir.
60 sany fakultetden ybarat bolan Başgyrt döwlet uniwersitetiniň Ufa şäherinde ýerleşmegi, şäherde otuzdan gowrak döwlet uniwersitetiniň bolmagy, meşhur “Gılım ve Kitap yayınevleri” (Ylym we Kitap neşirýat, metbugat gullugy) bu şäheriň bilim we medeniýet şäheri bolmagynda täsir edijidir.
2012-nji ýylyň maglumatlaryna görä Ufanyň ilaty bir million ýetmiş bäş müňdür. Bu ilatyň esasyny başgyrtlar, tatarlar, ruslar we beýleki türk tire-taýpalary emele getirýär.

UFA

GEZILJEK ÝERLER

Ýadygärlikler: Ufada görülmegi hökmany bolan ýadygärlikleriň arasynda ilkinji ýerde Salawat Ýulaýewiň ýadygärligi gelýär. Şahyr we milli gahryman Salawat Ýulaýewe degişli bolan ýadygärlik, Akidil derýasynyň kenarynda, şähere degişli bolan bir depäniň üstünde 25 metr beýikligindedir. Salawat Ýulaýew, bu ýadygärlikde atyň üstünde, söweşde ýaly teswir edilipdir. Başga bir ýadygärlik bolsa 1957-nji ýylda gurlan Rus-başgyrt dostluk ýadygärligidir. Ýadygärlik, 33 metr beýikligindedir we ýadygärlige 100 basgançak bilen çykylýar. Ýadygärligiň töwereginde dürli bezegler bilen bilelikde bir rus we başgyrt gyzynyň heýkeli goýlupdyr. Bu ýadygärlikler bilen bir hatarda Mustaý Kerime, Minnigali Gubaýdilline, Şalýapine degişli bolan ýadygärlikler ýaly jemi on töweregi ýadygärlik bardyr. Ýedi gyz çeşmesi-de görülmegi möhüm bolan ýadygärlikleriň biridir.

Metjitler: Ufada ilkinji metjit 1830-njy ýylda gurlupdyr. Häzirki wagtda şäherde ýigrimä ýakyn metjit bardyr. Bularyň iň ulusy bolan Tülpan metjidi läle-gül görnüşli şekilindäki arhitekturasy bilen ünsi özüne çekýär we merkeze 45 minutlyk uzakdaky Çernikowkadadyr. Tülpan metjidi 2006-njy ýylda hyzmat bermäge başlapdyr. Häzirki wagta Ufanyň simwollarynyň biri bolan metjit söýgi, parahatçylyk, dostluk we doganlyk ýaly temalaryň tymsalydyr.

Muzeýler: Başgyrdystan Milli Muzeýi öň hatarda ýer almak bilen birlikde Ufada jemi on ýedi döwlet muzeýi bardyr. Bir wagtlar özüniň hem tans eden we häzirki wagtda käbir suratlary sergilenilýän Başgyrt döwlet opera we balet teatrynda, başgyrt balet Nuriýewe degişli muzeý; baý etnografik egin-eşikler, şaý-sepler we enjamlaryň mundan müňlerçe ýyl öň wagtlara degişli käbir mamut skletleriniň we doldurma haýwan şekilleriniň orun alan etnografiýa, zoologiýa we arheologiýa muzeýleri bularyň arasynda hasaplanyp bilner. Başgyrdystan Nesterow sungat muzeýi-de ençeme meşhur suratkeşleriň suratlarynyň sergilenen möhüm muzeýleriň biridir. Rusiýa Ylymlar akademiýasynyň Ufa federial ylmy-barlag merkezine degişli muzeýde köp sanda ähmiýetli taryhy eserler bardyr.

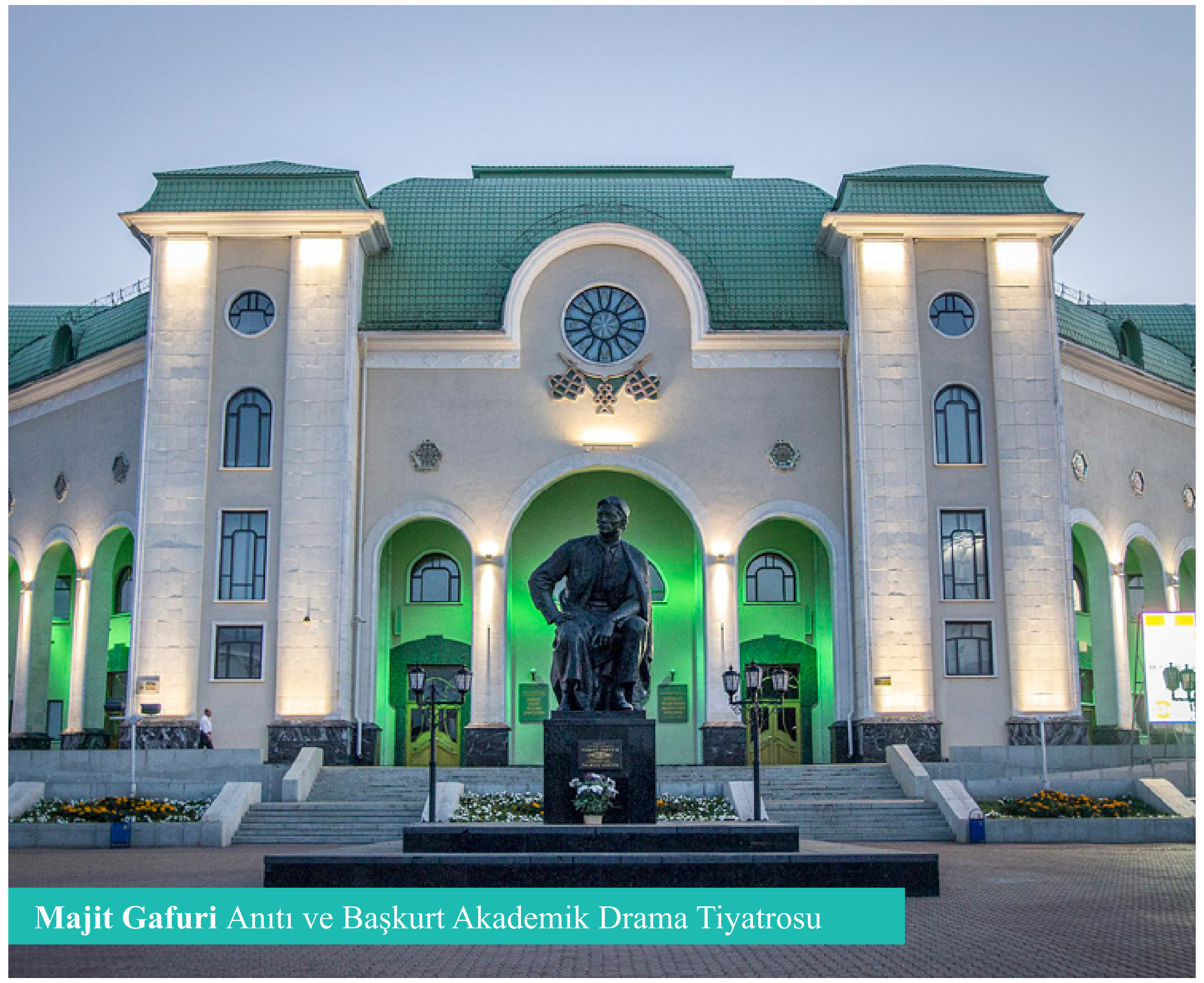

Majit Gafuri Anıtı ve Başkurt Akademik Drama Tiyatrosu

Seýilgähler: Ufada birnäçe temaly seýilgähler we bag-bakja bardyr. Olaryň birisi Ýeňiş seýilgägidir (Park Pobedi). Bu seýilgäh Çernikowkada ýerleşýär. Seýilgähiň içindäki Uruş muzeýinde bolsa Beýik watançylyk urşundan galan ýaraglar we harby enjamlar sergilenilýär. Ufa Botanik bagynda bolsa birnäçe ýetişdirilen ösümlikleri görmek bolýar.

Köprüler: Şäherde bolan ýigrimi iki sany köpri, özüň deňsiz-taýsyz derýa peýzažlary bilen göreniň ünsüni özüne çekýär.

Başgyrt döwlet gurjak teatry: 1932-nji ýyldan bäri üznüksiz hyzmat beren teatr, başgyrt we rus ertekilerinden alnan nusgalaryň janlandyrylan iň esasy medeniýet merkezidir.

Tanymal ýazyjy we şahyr Mejit Gafurynyň adyny göterýän Başgyrt drama teatry, Başgyrdystanyň ilkinji gurujy serdary bolan Zeki Welidiniň adynyň dakylan Milli kitaphana hem Ufada esasy medeniýet merkezleridir.

UFADA NÄHILI TAGAMLAR IÝILÝÄR?

Ufada däp-dessur bolup gelýän başgyrt naharlary iýilýär. Bagyrlaryň milli aşhanasynda et we hamyr esasy serişdäni emele getirýär. Beýleki türk tire-taýpalaryndan tapawutlylykda başgyrtlarda gazyň eti-de iň esasy iýmitleriň biridir. Atyň eti bilen hamyryň esasy serişdesini emele getiren bäşbarmak; iç goşlary etli bolan beliş diýen börek; gaýnadylan et we käşir, sogan ýaly gök önümleri ulanma; atyň etinden edilen kolbasa bolan kazylyk; kymyz; süýt bilen içilýän başgyrt çaýy; çay bilen birlikde hödür edilýän sek-sek (çak-çak) datlysy; Anadoludaky pişmä meňzeýän bawyrhak we dünýä möçberinde meşhur başgyrt baly Ufanyň we başgyrtlaryň milli datly-süýji iýmitleridir.

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

Çeviri:
Doç. Dr. Berdi SARIYEV

BELIŞ

Uly Beliş

Kiçi Beliş

Başgyrtlaryň we tatarlaryň baýram naharlarynyň biridir. Myhmanlar geleninde ýa-da dynç alyş günlerinde tutuş maşgala ýygnananda taýýarlanylýan nahardyr. Beliş köplenç etden we kartoşkadan edilýär. Iç goşunda sygyr eti ýaýraň görnüşde ulanylmak bilen, goýun eti, towuk eti, gaz eti, bagyr; kartoşka ýerine-de tüwi, bulgur, kelem, kädi ulanmak bolar. Zatlary birmeňzeş bolmak bilen birlikde, belişiň uly ýa-da kiçi ýaly iki görnüşde taýýarlanmagy mümkin. Uly beliş orta boý taba ululygynda bişirlip, dilimlenip hödür edilýär. Kiçi belişler bolsa bir iýerlik görnüşde taýýarlanylyp, hödür edilýär.

Gerekli zatlar:

Hamyry üçin

500 gr un

3/4 suw stakany süýt

2 çemçe suwuk ýag

1 sany ýumurtga

Ýarym çemçe mesge ýagy

Içi üçin

400 gr guzy eti, sygyr eti ýa-da towuk eti,

7 sany kartoşka ýa-da 700 gr tüwi / bulgur

2 sany sogan

Duz we garaburç

1 stakan et suwy

Üstüne sürmek üçin bir mukdar mesge ýagy

Taýýarlanylyşy:

Içiniň taýýarlanylyşy:

Beliş tüwi bilen edilmek islenen wagtynda, öňi bilen tüwi suwda gaýnadylýar. Kartoşkaly ediljek bolsa, onda kartoşka dört burç görnüşde dogralýar. Et-de ownuk-ownuk guşbaşy görnüşde dogralýar. Sogany inçe dogralyp, duz we garaburç goşulyp garyşdyrylýar. Belişiň içi bu şekilde taýýar edilýär.

Hamyryň taýýarlanyşy:

Süýt, suwuk ýag, duz we un, mesge ýagy garyşdyrylyp maýasyz görnüşde hamyr ýugrulýar. Hamyr 3 sany bölege aýrylýar; bular belişiň üsti, aşagy we gapagy üçindir. Aşagy bölegi üçin biraz uly hamyr alynýar. Gapak boljak üçinji bölek hoz ululygynda bolýar.

Uly bölekden, ulanyljak bolan peç tabasyndan has uly ölçegde bir ýuwka açylar. Taba öňünden ýaglanyp, ýuwka hamyr bu tabanyň içine ýazylar. Ýuwkanyň üstüne iç goşlary ýaýradylar Hamyryň ikinji böleginden has kiçi, diňe taba galyňlygynda we has inçe ýene bir ýuwka açylar. Bu ýuwka iç goşuň üstüne ýapylar. Kenarlaryndan iki hamyr birleşdiriler. Hamyryň bişen wagtynda köp çişmezligi üçin üstüne dürtgüç bilen basdyrmaly. Üstki ýuwka bir gapak açylar, gapaýň töweregi üçünji hamyr böleginiň bir böleginden saç örümi görnüşinde bir hamyr bilen gurşadylar we galan hamyra gapak şekili berlip, bu dilik ýapylar. Beliş, 180-200 derejä çenli gyzdyrylyp peçde bişiriler. 40 minutdan soňra belişiň üstündäki gapak açylyp, gyzgyn et suwy goşular (Taýýar et suwy bolmasa, 1 stakan suwa mesge ýagy we duz goşup, 1-2 minut gaýnadyp bir suw taýýarlap bolar). Beliş peçde 1 – 1,5 sagat bişirilýär.

Belişiň bişip-bişmändigini bilmek üçin üstündäki gapak açylar we et, kartoşka barlag ediler. Bişenden soňra belişiň üsti mesge ýagy bilen ýaglanylar we guramazlygy üçin onuň üsti bir möhlet aşhana çalgyjy bilen örtüler. Biraz garaşlar, dilim-dilim edilip kesiler we gyzgyn görnüşde hödür ediler.

Işdäňiz açyk bolsun!

Aygir Irmağı - *Ural dağları, Başkurdistan*

KİM NE DİYOR?: RENKLER

	Türkiye Türkçesi Yazı Diliyle	Azerbaycan Türkçesi Yazı Diliyle	Başkurt Yazı Diliyle	Çağdaş Uygur Yazı Diliyle	Gagauz Yazı Diliyle	Kazak Yazı Diliyle	Kırgız Yazı Diliyle	Kırım Tatar Yazı Diliyle	Özbek Yazı Diliyle	Tatar Yazı Diliyle	Türkmen Yazı Diliyle
1	Sarı	Sarı	Һары	سېرىق	Sarı	Сары	сары	Sarı	sariq	Сары	Sary
2	Mavi	Göy/mavi	Зәңгәр, күк	كۆك	Mavi	Көк	көк	Mavı	moviy, havo rang	Зәңгәр	Mawy
3	Kırmızı	Qırmızı	Ҡыҙыл	قىزىل	Kırmızı	Қызыл	кызыл	qırmızı/qızıl	qizil	Кызыл	Gyzyl
4	Siyah	Qara	Ҡара	قارا	Kara	Қара	кара	siya/qara	qora	Кара	Gara
5	Beyaz	Ağ	Аҡ	ئاق	Biyaz	Ақ	ак	beyaz / aq	oq	Ак	Ak
6	Yeşil	Yaşıl	Йәшел	يېشىل	Eşil	Жасыл	жашыл	yeşil	yashil	Яшел	Ýaşyl
7	Turuncu	Narıncı	Ҡыҙғылт һары	كاۋا چېچىكى	Turuncu	Қызғылт сары	кызгылт сары	apelsin tüsü	to'q sariq	Әфлисун төсе	Narynç, mämişi
8	Gri	Boz	Һоро	كۈلرەڭ	Boz	Сұр	боз	kültüs/boz	kul rang	Соры	Çal, kül reňk
9	Mor	Bənövşəyi	Көрән күк, шәмәхә	سۆسۈن، بىنەپشە	Lüläka (Ergivan)	Күлгін	сыя	mor	binafsha rang,	Шәмәхә	Mor
10	Pembe	Çəhrayı	Алһыу	ھال	Pembä	Қызғылт	кулгүн	pempe	pushti	Алсу	Gülgüne
11	Kahverengi	Qəhvəyi	Көрән, ҡуңыр	قوڭۇر، كەھرەشىنىۋاي	Mor	Қоңыр	күрөң	qoñur	jigar rang	Коңгырт	Goňur
12	Lacivert	Lacivərd /Tünd mavi	Ҡара күк	قاراكۆك	Koyu mavi	Қою көк, қара көк	кочкул көк	lâcivert	ko'k rang	Куе зәңгәр	Goýy gök
13	Turkuaz	Firuzəyi	Фирүзә төҫлө, йәшкелт-зәңгәр	زەڭگەر	Göktaşı	Көгілдір	көгүлтүр/бирюза түстүү	kökçe/ kökçil	feruza rang	Фирүзә төсе	Pöwrize

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

TÜRK DÜNYASI

www.yee.org.tr